

Inte 50 013/2
II. p. l. 13. 38. 2

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE



94. évfolyam

1978

2

AKADEMIA

DOBUD

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. ÉVF. 1978/2. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG □ RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Ráday Pál, a publicista*

A Rákóczi-szabadságharc irodalmának egyik vezető műfaja a publicisztika. A politikai irodalomnak voltak már hagyományai Zrínyi előtt és után is, amelyek a kuruc küzdelmek évtizedein keresztül a XVIII. századig vezettek. Rákóczi is fölismerte a politikai publicisztika tájékoztató funkcióját és közvéleményformáló szerepét, mind külpolitikai s diplomáciai, mind pedig belpolitikai szemszögből. Olvasott külföldi röpiratokat, Ausztria-ellenes francia hírlapokat, s az általa vezetett függetlenségi háború okait elferdítő, célját félremagyarázó, hamis híreket terjesztő bécsi propagandairatokat. A kuruc publicisztika már a harcokkal egyidejűleg megindult, s a fejedelmi kancellária kiépítésével, titkos kancelláriájának létrehozásával Rákóczi megteremtette ennek szervezeti keretét is. Az író, szerkesztő munka súlya Ráday Pál vállára került.

A nemzeti függetlenségért vívott új háború jogosságát igazoló, ideológiáját kialakító politikai publicisztikának a téyleges jogi helyzettel szemben kellett kifejtenie hazai és külföldi viszonylatban az uralkodóház elleni fölkelés közjogi és történelmi alapjait. Időrendben Rákóczi kiáltványai állnak az első helyen. A *Brezáni pátens*t Rákóczi Bercsényivel közösen írta, és 1703. május 6-i keltezéssel adta Esze Tamás kezébe. Ezt követőleg pátensek sora folytatja a buzdítás és meggyőzés parancsokkal fűszerezett módját, társadalmilag differenciált formában. A naményi pátens a vármegyéknek, a megyék nemességének szolt a tiszántúli hadjárat kezdetén. Nevezetes Rákóczi pátense a hajdúvárosokról, továbbá kiáltványa a rácokhoz. Seregének rohamos növekedése indította a hadszervezésről szóló gyulaaji kiáltványa kibocsátására. Jobbágyságról való (vetési) pátense szabályozza a jobbágyszolgáltatásokat, a brezáni szerződést megerősítve, mentesíti a katonáskodó jobbágyokat a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól. Rákóczi pátenseivel bizalmat öntött a jobbágyokba, s igyekezett eloszlatni a nemesség aggodalmait. Az év nyara óta voltak már mellette tollal bánni tudó emberek, mint Pápai János, de csak ősszel, a nála mindössze egy évvel fiatalabb Rádayt megismerve találta meg igazi emberét, akivel a diadalmas küzdelmes napokban az írás munkáját megoszthatta.

1703 októberében a tokaji táborban maga mellé vette titkárának Ráday Pált, s ettől kezdve közösen végezték a sokasodó kiáltványok kibocsátását. Ráday önállóan kezdett hozzá a fejedelem elgondolásainak irodalmi igényű formába öntéséhez, amihez Rákóczi esetenként diktálással vagy fogalmazással, a kézirat javításával, végső formájának ellenőrzésével, egyszóval hatékony társszerzői közreműködésével járult hozzá. A szerzőség így általában kettőjük

* Ráday Pál születése 300. évfordulóján, 1977. dec. 6-án rendezett tudományos ülészen elhangzott előadás.

nevéhez fűződik, Rákóczi kezdeményező inspirátori és Ráday önálló kivitelező szerepkörének összefonódása révén.

„Anno 1704. Az említett fejedelem intimus secretariusságra maga mellé vévén, írtam az Manifestumot.”¹ — mondja az önéletíró. A fejedelem által sugalmazott, Rádaytól szép latinsággal megfogalmazott, kidolgozott, Rákóczitól saját kezűleg javított kézirat később eltűnt. Ezt az egyet, a *Recrudescunt* . . . írását emeli ki emlékezetes eseményként Ráday az általa írt kiáltványok seregéből.

A gyakorlati kancelláriai írásbeliséggel érintkező korai kiáltványirodalomból valóban kiemelkedik Rákóczinak a keresztény világhoz intézett *Manifestuma* a szabadságharc okairól és céljairól. A szabadságharc kezdetére datált kézirat a következő év elejére nyomtatásban is megjelent: *Recrudescunt* diutina inclytæ gentis Hungaræ vulnera . . .” (Nagyszombat, 1704). A kiáltvány hamarosan magyarul is olvasható lett: *Meg-újjulnak a ditsőséges magyar nemzetnek régi sebei, és hazánk megsebesült szabadságának mostoha kézzel ennyiszor enyhített sebhelye* . . . (Nagyszombat, Debrecen 1704). Később külföldön lengyel, német, francia, holland nyelven is kiadták, angol nyelvű kivonatot és török fordítást is készítettek belőle.² Mivel a *Recrudescunt* tartalmáról és szemléletéről már többet tudunk, nézzük a kevésbé ismerteket. Ezekre a Ráday-iratok kiadása derített fényt a saját kezű fogalmazványok egész sorának közlésével.

A következő alkalmi pátensek sem nélkülözik a retorikát, irodalmi szemszögből azonban átlagszinten mozognak. Rákóczi latinul írt miskolci kiáltványát a horvát rendekhez az első dunántúli hadjárat idején, az év elején bocsátotta ki. Összel küldte szét lőrinci táborából hazafias érvelésű hazahívó kiáltványát a reguláris császári kötelékben a franciák és bajorok ellen harcoló magyar katonákhoz, amely nyomtatott röpirat formájában is terjedt már a következő évben. Az első béketárgyalások megghiúsulásakor Rákóczi érsekújvári kiáltványában fordult a magyarsághoz, latin változatában pedig a keresztény fejedelmeket és a világ népeit tájékoztatta a selmeci tárgyalások elakadásának igazi hátteréről. Kézíratos és nyomtatott példányokat küldött a külföldi udvarokba. Egy esztendő múlva betleni pátenseivel biztatja az erdélyi s magyarországi rendeket és lakosokat, hogy a zsigódi csatavesztés ne szegje kedvüket, ne feledjék „az hazának testi s lelki szabadságában való megrontását”, őrizzék meg hitüket, hűségüket iránta. Mindez Ráday tollát dicséri. Rákóczi Érsekújvárról keltezi kiáltványát a szövetségessé rendekhez és a kuruc konföderáció híveihez a császárral folytatott nagyszombati békealkudozások megghiúsulását követően. Szárnyaló-retorikával, szenvedélyes hangon leplezi le a „bécsi álnok udvar” hitszegését, s a kevély ellenség elleni harcra tüzel. Elszánt hangulatú pátensét megküldte vezénylő generálisainak is, hogy a csapatok előtt felolvassák. Korabeli nyomtatásban is megjelent, akárcsak az egyidejűleg Erdély lakosainak külön is kibocsátott kiáltványa. Az Ausztriai Ház elorozta a „sok nagy emlékezetű fejedelmek” birodalmának „szép szabadságát”, amely az utódok „friss emlékezetire tündöklött és virágzott vala”. A bécsi udvar „a segítségnek mézes színe alatt” nemesak eltulajdonította az ősi földet, hanem „szép szabadságokkal dicsekedhető s három nemzetből álló hazánkat örökös jobbágyságnak vas járma alá igyekszik hajtani. . .” A nagyszombati

¹ *Ráday Pál iratai I. 1703–1706.* Sajtó alá rend. BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAK-SAY Ferenc, PAP László, Bp. 1955. 40.

² I. m. 92–110.

„tractának farban rúgására minden színeket és módokat felkeresett, és csak azért is az erdélyi követséget meghallgatni nem akará, hogy az által fővenyen épített erőtlen jussa és a haza letapodtatott szabadságának napfénynél tisztább igazsága homályban maradna...”

Az újabb erdélyi kegyetlenkedések részletezése után inti a hűségétől eltántorodottakat, térjenek vissza a „nemzetséges szövetségbe” s fegyvert ragadva „kövessék vitézséggel fényeskedő édes eleinek nyomdokát...” Végül a *Recrudescunt* barokk allegóriáját ismételve, azzal a reménnyel szólítja fegyverbe erdélyi híveit, hogy

„az birodalmaknak Istene igaz ügyünknek a hadakozásnak habzó tengerére kibocsátott hajóját más külső hatalmasságoknak segedelmével is csendes révpartra juttatja, és az magok nemzete s mellettünk hűségeskedő felek az örökös jó emlékezetnek és megjutalmazásoknak coronáját elvévén, az megátalkodott haza árulóit ellenben tudják, mivel tartoznak.”

Ráday munkája a fejedelem eltökéltségét is kifejező hazafias szellemű gondolatok megragadó nyelvi irodalmi formába öntése révén, a hasonló típusú kiáltványok között, egyike Rákóczi legszebb kiáltványainak.³

A pápens-levelek célkitűzését, felhasználásának műfaji gazdagodását érzékeltető kiáltványok mellett a rézpénz ügyében kiadott kiáltvány is megemlíthető. Történeti indoklással készült Rákóczi ungvári, szerbekhez intézett latin nyelvű kiáltványa. Egy másik, ha terjesztésre nem is került, mégis nagy fontosságú történeti szemlélete miatt szintén Rádaytól; ez Rákóczi Szilézia és Morvaország rendeihez írt kovarci kiáltványa, amelynek a latin mellett pápens alakban kiállított német fordítása is fennmaradt a kancelláriai iratok között. E későbbiek közül kiemelkedik erőt sugárzó győzelmi hangulatával Rákóczi és a szövöttek rendek ónodi kiáltványa a keresztény világhoz a Habsburg-ház detronizálásáról, *Universis orbis Christiani* (Lőcse? 1707), az országgyűlésnek a trónfosztást kimondó II. törvénycikkének idézésével. Egy év múlva franciául is megjelent. Tájékoztató célzatán túl, ez a kiáltvány is él a meggyőzés és érvelő okfejtés eszközeivel, jól kidolgozott latin körmondatokba öltöztetve a nemzetközi diplomáciai érdekű politikai mondanivalót.⁴ Rákóczi „intimus secretarius”-ával együtt végzett publicisztikai működésének sok éves írói tapasztalata — katonai, diplomáciai, társadalmi tematikája, új közbizalmi és történelmi szemlélete és egységes politikai koncepciója figyelhető meg a szabadságharc kiáltványirodalmában. Az utolsót a *Kukizowi kiáltványt* már nem Ráday írta, hanem Rákóczi, de Ráday kezébe juttatta el Lengyelországból nyilvános felolvasásra szánva, hogy a hadakat visszatartsa a fegyver letételétől.⁵

A kiáltványírás azonban csak egyik műfaja a publicisztikának. Ráday küldetéseivel együtt kibontakozó diplomáciai levelezése is publicisztikai érdekű. Példa rá Jablonskinak írt, a nagyszombati vesztes csata részletes leírását tartalmazó 1705. január 6-i levele. A berlini udvari prédikátor márciusban megköszöni Ráday tudósítását, „mert a császári hírverés mindig eltúlozza a dolgot”.⁶ A levélíró jó politikai megfigyelőnek bizonyul Rákóczinak Lengyelor-

³ I. m. 111, 167, 188, 191, 464, 471, 608.

⁴ *Ráday Pál iratai II. 1707–1708.* Sajtó alá rend. BENDA Kálmán és MAKSAJ Ferenc. Bp. 1961. 205, 308, 310, 436.

⁵ HOPP Lajos: *Rákóczi utolsó kiáltványa.* Tiszatáj 1976. 3. sz. 17.

⁶ *Ráday Pál iratai I.* 245.

szágból írott levél-jelentéseiben is, a Sieniawska hercegnővel folytatott diplomáciai diskurzusok tudósításában.⁷

Bár az első kuruc újság ötlete Eszterházy Antal generális nevéhez fűződik, kivitelezése Rádayra várt. A *Mercurius Hungaricus* (Eger, 1705. május 30.) első számának megszerkesztése és kiadása, valamint a következők, a *Mercurius Veridicus ex Hungaria az Igazmondó Magyar Mercurius* szerkesztése és írása szintén az ő feladata volt, mert Rákóczi a külföld tájékoztatását szolgáló hírlap ügyét a titkos kancellária feladatkörébe, Ráday Pál „hívünk” kezébe helyezte.⁸

Újabb működési területe az országgyűlési előterjesztések írása. Ezek újdonsága: magyarnyelvűségük. A szécsényi előterjesztés (1705. szept. 12.) közös munka eredménye. Ráday valószínűleg a fejedelem által diktált szöveget alapul véve fogalmazta meg a felolvasásra került változatot;⁹ a marosvásárhelyi előterjesztés (1707. április 12.) Ráday fogalmazványában maradt fenn.

Publicisztikai jellegűek Ráday udvari buzdító beszédei. A szécsényi országgyűlés naplója szerint

„... Ráday Pál Uram ... az Méltóságos Fejedelem Képében az egész Magyar hazának igaz ügyéről per longum et latum, úgy az Méltóságos Fejedelemnek nem maga Privatumára, hanem az egész Magyar Hazának javára való szándékaról dicséretes Magyarai Stylussal perorált.”¹⁰

Nevezetesek azok a szónoklatok, amelyeket a Nemesi Gavallérok esketése előtt mondott, pl. a kolozsvári avatőnnepélyen (1707. április 26.) és Szerencsen 1707. november 13-án. Az „ars, Mars, virtus nobilitat” elvét, a vitézi nemesi virtust, a hadi mesterséget a jó erkölccsel és az igazi nemességgel összefűző gondolatot aligha fejezték ki szebben, mint Ráday szerencsi buzdításában.

„Magánosan való foglalatossági után a fölséges fejedelem némely nemesi ifjakat már azelőtt kegyelmesen resolválván a Nemesi Társaság közé acceptálni: azoknak solemnis bevételüket és publice való hiteknek letételét mai napra mintegy tizenegy óra tályban megenni kegyelmesen rendelte. Az hová is az egész Ófölsége fejedelmi és udvara népe, nemkülönben a Nemes Compánia is felvonult és három rendben, brigádonként az fölséges fejedelem körül állván az installálendő ifjakat előállították. A fölséges fejedelem pedig zöld bársony ruhában, fekete kólcak-tollasan, veres bársony széken ülven ... tekéntetes nemzetes és vitéző Ráday Pál director, és azon Compániának generál-auditora publica eleikben adta: mi okra nézve a fölséges fejedelem ezen Nemesi Társaságbul álló Compániát felállítani kívánta, tudniillik nem egyébért, hanem az Austria kegyetlen birodalom által eltapodtatott régi dicsőséges magyar nemzetnek és sok úri s nemesi postergált familiáknak hajdani boldog állapotokban való helyreállítására; s mostani igaz nemes vérbül származott iffiak szerencsésének előmozdítására; az kik is a jóságos cselekedetekben gyakorolván magokat, és minden feslett erkölcsöt számkivetésben küldvén, a fölséges fejedelem méltóságos szemei előtt szüntelen forogjanak, és mint valami fiatal fák, országunkban beplántáltassanak, s jó és tökéletes felnevelkedések által hasznos gyümölcsöt édes hazájoknak szolgálatjára teremtsenek; mely ritka példájú fölséges fejedelemben mintegy tükörben, Isten által nagy mértékben megajándékozott királyi kvalitásokat szemlélvén és csudálván: semmi igaz nemes vérhez nem illő cselekedettel meg ne mocskolják magokat, és ezáltal Ófölségét meg ne szomorítsák, hanem jövődő hasznára az országnak, és loginkább a hadi dolgokban, kinek gyakoroltatását az ellenség a nemes vértől azon iffiuságnak drága kincsét elvett volt, perficiálván magokat: más hadi tiszteknek helyében érdemesen

⁷ Vö. erről részletesebben HOPP LAJOS: *A lengyel-magyar hagyományok újjászületése*. Bp. 1972. 98–107.

⁸ ESZE TAMÁS: *A Mercurius-kérdés revíziója*. ItK 1953. 57–75. és Ráday Pál iratai I. 244, 318, 689.

⁹ Ráday Pál iratai I. 57, 334.

¹⁰ Rákóczi Tár I. Szerk. Thaly Kálmán. Pest 1866. 423.

succedálhassanak. Sok szép szókkal és ratiókkal declarálván és erősítvén a fölséges fejedelem kegyelmes urunk édes hazánk javára célozó kegyes intentumát ezen Nemes Compániának felállításában, és az edictumokat is előhozván, s nem különben a juramentalis formulát is elolvastván, kérdezte tőlek: ha jó akarattyokbul-é belépni kívánnának? kinek assentiálván azután a hitet letétette velek; s annak letétele után mindenike azok közül Ófölsége lábaihoz borulván, azt megcsókolta, és Ófölsége által mintegy felemeltetett...¹¹

Külföldi publicisztikai rendeltetésű a Ráday által is művelt kuruc vitairódlom. Rákóczi politikai vitairatai, a kuruc publicisztika nemzetközi horderejű latin nyelvű vitairat-termése iskolázott retorikájával, európai horizontjával, elvi bátorságával kiemelkedik a fejedelmi kancellária kül- és belpolitikai rendeltetésű iratainak átlagából. Rákóczi ezeket közvetlen munkatársaival együtt készítette vagy íratta, öntette a célnak megfelelő irodalmi formába, miután intenciója szerint kialakultak azok tartalmi mondanivalója.

A nagyszombati béketárgyalások megszakadása után készült az *Animadversiones Apologicae* (h. n. 1706), vagyis „Védekező észrevételek”, amely a magyar követelésekre adott császári feleletekre válaszol. A régebben Vay Ádámnak tulajdonított „*Explosio punctoriae repplicae caesareae*...” kezdetű vitairatnak előzetes vázlatok alapján Ráday volt a kivitelezője, Veracius Constantius álnévvel; meglehetősen bonyolult fennkölt szónokias latin körmondatokban, leteiben mégis remek fordulatokban gazdag latin nyelvezettel, de „a magyar fegyver igazságát és ártatlanságát” bizonyító következetes érveléssel, ízekre szedve a császári küldöttség ellenérveit. Diplomáciai és egyházpolitikai jellegű az I. József császárhoz intézett levél formájú *Memorandum*, amely a magyarországi protestánsok vallásszabadsága védelmében íródott a pozsonyi labanc országgyűlés sérelmi feliratával szemben. A Sárospatakon 1708 novemberével keltezett, kitérő tömörséggel szerkesztett vitairat tudós stílusban, jogi érveléssel új törvényt követel honfitársainak. Ráday „fidelis protestans in Hungaria Theophilus” névtelenségébe rejtőzve, bibliai elemekkel, a zsidó–magyar párhuzam kiemelésével szót emel a vallási gyűlölség és üldözés ellen, s Rákóczi toleráns valláspolitikájának szellemében kimondja: „Távozzék a keresztény szívekből a gyűlölködés, amely tüzzel-vassal pusztítja az ugyanazon istent s egyazon hittételeket valló protestánsokat...”¹²

Ráday röpirataival eljutottunk egy olyan problémához, amely önmagában külön előadás témája lehetett volna. Ez pedig a szerzőség kérdése. A fölmerülő filológiai problémákkal nehezen tudtunk volna itt boldogulni, s ezért és a publicisztikai áttekintő megemlékezés kedvéért a szerzőség bonyolult kérdésköréről nem szóltunk. Valamit azért szeretnénk erről is mondani. A Rákóczi-kor irodalma és publicisztikája csaknem két és fél évtizede került először vitára a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ülésén. A vitaalapot ekkor az a felfogás szolgáltatta, hogy a nevezetesebb publicisztikai művek, kiáltványok és vitairatok, a *Recrudescunt*, a *Responsio*, a *Veracius*, a *Lettre d'un ministre de Pologne* — *Egy lengyel királyi tanácsos levele*, a *Mercurius* első három száma — mind, vagy legtöbbször „Ráday tollát és tudását dicsérik”.¹³ Az értékelés summája: Ráday „nem csupán korának legjelentősebb közírója, de a magyar publicisztika történetének is kimagasló alakja”. Esze Tamás így jellemezte:

¹¹ Beniczky Gáspár naplója. 1707–1710. Rákóczi Tár I. 61–63.

¹² Ráday Pál iratai I. 635; Ráday Pál iratai II. 485.

¹³ A Rákóczi-kor irodalma és publicisztikája. Irodalomtörténet 1954. 10–24.

„A fejedelemnek bizalmas munkatársa. Rákóczival rokon logikája és következetessége; az ő stílusában is érezzük: az okos, sokszor hidegnek tetsző mondatok alatt láva sistereg, de Rádaynál csak átmelegíti, meggyőződés hevével élénkíti a mondanivalót. Ráday érvei meggyőzték az embereket, Rákóczi érvei elsodorták. Roppant érdekes jelenség, mikor egy-egy közösen szerkesztett kiáltványban ez a két stílus, ez a két rokon és egymástól mégis annyira különböző ember találkozik.”¹⁴

A stílusproblémák révén fölmerül a társszerzőség lehetősége Rákóczi szemzőgéből, — a fejedelem részvétele ezeknek a műveknek keletkezésében. Elhangzott az is, hogy Ráday írásait a fejedelem átnézte s így saját véleményét is tükrözik.¹⁵

A polémia a Ráday-munkaközösség ezt követő ülésén folytatódott, amelynek vitaindító előadását Esze Tamás tartotta, *A Rákóczi-kor publicisztikája* címmel. Ráday szerzősége kérdésben az álláspont nem változott: „Bebizonyosodott, hogy II. Rákóczi Ferenc publicisztikájának valamennyi alkotása az ő műve...” Értékelő megállapítása Ráday helyét is kijelölte: „Történetírásunknak és az irodalomtörténetnek tudomásul kell venni, hogy Ráday Pál jelentősebb és nagyobb író, mint eddig gondoltuk, Zrínyi és Kossuth között a legnagyobb magyar politikai író”. A szerzői részvétel körüli vitát az előadó így idézi föl:

„Felmerült egy olyan vélemény is múltkori előadásunk után, hogy Ráday jelentőségét Rákóczi rovására emeljük ki s ezáltal eltúlozzuk, hiszen a művek voltaképpeni szerzője Rákóczi, Ráday megfogalmazza azt, amit a fejedelem tőle kíván, s írásművét a végén ellenőrzi és megigazítja. Akik ezt a véleményt hangoztatják vagy elfogadják, megfeledkeznek arról, a művekben felhalmozódó történeti és jogi műveltség Ráday családi hagyományából, Ráday iskoláztatásából, nem pedig Rákócziéből következett. A fejedelem hosszú évek során tanulta meg a magyar közjogot és a magyar történelmet s még hosszú esztendőknél múltán is szükségét érezte annak, hogy tudását, értesüléseit ellenőriztesse.”¹⁶

Ez az érvelés erősíti Ráday írói önállóságáról alkotott véleményt, de szerintünk nem zárja ki Rákóczi szerzői közreműködését. A kiáltványok és röpiratok alapkonceptiója a privatus szekretárius által emlegetett — Ráday urammal folytatott sokáig tartó diskurzusokon¹⁷ — alakult ki, s a Rákóczival folytatott eszmecserre után a kancellár önállóan, kitűnő írói készséggel öntötte formába az időszerű mondanivalót. A kivitelező írói munka nézetünk szerint az írástól a szerkesztésig különböző fokozatokat jelenthet, s iratonként változhat, az önállósult szerzéstől a társszerzői megoldásokig. A korabeli értelemben felfogott politikai írói eredetiségen ez a mindmáig kellően meg nem világított jelenség nem ejt csorbát. A szerzőséggel összefüggő stílusvitában a kutatásokra ösztönzés volt a lényeges:

„Érdeemes filológiai feladat megvizsgálni az író Ráday és az író Rákóczi egymáshoz való viszonyát, vagy például az Emlékiratok és az Egy lengyel királyi tanácsos levele... rokonságát, az eredmény azonban nem lehet kétséges. Ki meri például közülünk, a Responsiót, ezt az ízig-vérig protestáns írást Rákóczinak tulajdonítani?”¹⁸

— hangzott el az akkor meglepőnek ható kérdés.

Aki merte, a kérdést föltevő Esze Tamás volt, éppen két évtized múlva, a Rákóczi *Responsiója* c. tanulmányában, a szerzőség jogát átruházva a fejede-

¹⁴ ESZE Tamás: *A Rákóczi-szabadságharc irodalma*. Irodalomtörténet 1954. 13.

¹⁵ KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-kor politikai irodalma és külföldi hatása*. Irodalomtörténet 1954. 16.

¹⁶ ESZE Tamás: *A Rákóczi-kor publicisztikája*. Irodalomtörténet 1954. 22–23.

¹⁷ *Beniczky naplójára* vö. *Rákóczi Tár I.* 50, 61.

¹⁸ ESZE: I. m. 1954. 23.

lemre.¹⁹ Évtizedes kutatásaival rendkívül megalapozottnak látszó, saját régebbi nézetét felülbíráló álláspontjával ezúttal nem tudunk vitába bocsátkozni, mert ehhez újabb önálló kutatások szükségesek. De még mindig elgondolkoztatnak bennünket a régi ellenérvek, illetve a Ráday-iratokban a *Responsio* sajtó alá rendezésekor összegezett Ráday melletti egykori érvelés.²⁰ Nem merülhet-e föl ebben az esetben a társszerzői arányok megfordulása; Rákóczi írta, de Rádayval is átnézte. Igaz, az eredeti kézirat hiányában ezt nem lehet dokumentálni.

Érdekes módon, a másik említett kuruc röpirat szerzősége kérdésében is véleményváltás történt. A *Lettre*...-ről kiderült, hogy az nem Ráday alkotása, hanem Brenner Domokosé, de Ráday és Rákóczi közreműködtek létrehozásában. Benda Kálmán és Köpeczi Béla kutatásai alapján úgy látszik, hogy a *Levél*...-ben a protestáns sérelmek törlése, az isteni törvény (la roi divine) és a természetjog (le droit naturel), a grotiusi elvek hangsúlyozása, túlmegy Ráday hagyományos jogi-történeti nemesi-rendi argumentációján, modernebb irányba.²¹ A Ráday-levéltárban meglevő ismeretlen írású *Epistola Celsi ad Constantium de Hungaria* némely eltéréssel megegyezik a francia változattal. Ráday 1709. október 21-i levelében küldi Klementtel Brennernek az „előző utasításban” említett két kéziratot, „Synopsis et Epistola Celsi ad Veracium (!)...” Talán ezért sorolta a magyar historiográfiában Ráday írásai közé.²² A keletkezés kérdése valójában még nincs lezárva, s nincs tisztázva, hogy Brenner vagy más (Ráday?) a szerzője a latin változatnak,²³ s milyen szerzői szerepe van a latinról franciára fordítással járó átdolgozásban Rákóczi és Ráday instrukcióinak. A *Lettre*...-nek az elmúlt évben az Ossolineumban végre előkerült szerzői kézírata, javításokkal teli fogalmazványa²⁴ megbízható alapot uyújthat majd a még vitás kérdések eldöntésére.

S most még egyszer visszatérünk a *Rescrudescunt*...-ra. Amint tudjuk, a *Rescrudescunt* 21 pontba foglalva, megrázó erővel és kérlelhetetlen logikával tárta föl a *Brezdani kiáltványban* summázott sérelmeket, és jogi történeti érvekkel is megindokolta a harc jogosságát. De az ünnepélyes retorikával írott, hazafias pátozzsal feltett *Manifesztum* hangja személyesebb stílusba vált át a 21. fejezetben, földidézve Rákóczi életének drámai eseményeit.

„Magános külön való életet éltünk az országban, mi, szabad fejedelmek örököse, és édes hazánknak nap nyugotra rohanandó állapotját könyves szemmel gyakorta nézde-géltük, és... ime hirtelen az ausztriaiak hazánk főbb rendeinek eltörlése felől való ta-

¹⁹ ESZE Tamás: *Rákóczi „Responsio”-ja*. Irodalom és felvilágosodás. Szerk. SZAUDEK József és TARNAI Andor. Bp. 1974. 27–100.

²⁰ Ráday Pál iratai I. 705–711.

²¹ KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Bp. 1966. 295, 299, 305.; *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Szerk. bev. jegyz. KÖPECZI Béla. (Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről, modern magyar fordítása Benda Kálmántól.) Budapest, 1970. 10, 14, 296.; BENDA Kálmán: *Lettre d'un ministre de Pologne à un seigneur de l'Empire sur les affaires présentes de la Hongrie*. (A Varsói Egyetem Filológiai Tanszéke 20. évfordulóján rendezett tudományos ülészen elhangzott előadása.); *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich*. Pod. red. István CSAPLÁROS. Warszawski Uniwersytet, Warszawa 1978. 165–171.

²² BENDA: I. m. 1978. 69.

²³ ESZE Tamás: *Egy lengyel királyi tanácsos levele. (Adalék a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájához.)* Magyar Könyvszemle 1961. 482–489. — Ráday Pál iratai II. 48. — KÖPECZI: i. m. 1970. 296.

²⁴ HOPP Lajos: *Rákóczi-kori hungarica az Ossolineumban*. Magyar Könyvszemle 1976. 296–300.

nácsokból, elmulatván az 1613. esztendei 34-ik articulus értelme szerint a szokott idézést, vigyázatlanul lévén megfogattattunk . . . Irtózik elménk annyi és oly sok gonoszinknak emlékezetitül is . . .”

Rabtársaival elszenvedett törvénytelen meghurcoltatásának vádoló elősorolásával nagyobb nyomatékot ad a gondviselés munkájának: „Megszabadított bennünket Dániellel az isteni jószág az oroszlánnak feltátott torkából és az undok rabságból csudálatos szabadítással kihozván bátorságos révpartra vezértlett”. Gonosz elme szüleményének tulajdonítja az ellene hozott „hamis sententiát”, az ország törvényeivel cáfolva azt. A Bécsújhelyből történt szökésekort írt, 1701. november 7-i levelét védelmére hozza fel:

„Ártatlansággal bátorzkodó fejet hajtottunk hazánk törvényének, és (amint a császárnak öfelségének írott utóbbi levelünk igaz párjából megláthatni) azt kívántuk egynehányszor, hogy szokott folyása szerint szolgáltassék ki az egy igazság.” De a „királyi hit”-nek elfelejtésével írott ítélet „az Úr Isten bosszúállását” váltotta ki, s „bennünket az ellenünk elgondolt veszedelem alól megszabadítván, és már a külső fejedelmek jóakarattal az ország belsőbb részeiben béhozván, igaz fegyvernek hadi vezérévé lenni akart. Így van a természettől rendelve, hogy a magyarok nemes elméjek el nem szenvedhetik a bosszúságot, és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgálai állapot alá vettettvén nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál.”

Íme, a személyes sors és nemzeti ügy egységének irodalmi keretbe foglalt kifejezése, megpecsételve Rákóczi egy életre szóló fogadalmával, amiben a fejedelem szerzői közreműködésének újabb bizonyágát látjuk: „Mi édes hazánknak az austriai járom alól való kiszabadítására, mely mindeneknek minden szeretetig együvé foglalja, életünket, javainkat s utolsó csepp vérünket is önként felszenteljük, és . . . a keresztyén világ előtt, józan jó lelkiismerettel közönségesen nyilvánvalóvá tesszük”²⁵

Ráday Pál irataiban a közös szerkesztőségi bevezetőben ez olvasható:

„Ráday diplomáciai, országgyűlési fogalmazványaira azt mondtuk, hogy azok, bár megjelenési alakjukban a titkos kancellária termékei, végső soron Rákóczi elgondolásait öntötték formába. A szabadságharc publicisztikai iratairól viszont megállapíthatjuk, hogy teljes egészükben Ráday szellemi alkotásai. Rákóczi éppen abban volt gyöngye, amiben Ráday családi körülményeinél, tanulmányainál fogva erős: a hazai helyzet, a konkrét nemzeti, alkotmányos és gazdasági sérelmek ismeretében. A Reerudescuntban feltárt fájó sebeket, törvényszegéseket Rákóczi többnyire csak hallomásból ismerte, Ráday bennük élt.”²⁶

Van ebben az érvelésben igazság, de túlságosan negatívnak érezzük Rákóczi ekkori tudatvilágának, hazai társadalmi ismereteinek szemszögéből. Az emlékiró visszatekintésében többről van szó.

„A közös bajokat, amelyek ellen a nemzet küzdött, könnyen vettem mindaddig, amíg . . . öt évet töltöttem Csehországban, a többit Olaszországban vagy a bécsi udvarnál. De azután újra letelepedtem hazámban, amelynek sok egyénekenkénti sérelme és még inkább közös sérelme jobban megéreztetete velem, milyen elnyomás alatt nyögött a haza. Mint-hogy mindezt előadtam már Vallomásaim I. könyvében, itt nem ismétlem meg.”²⁷

Lássuk a vallomásíró megnyilatkozását a XIV. Lajosnak írt első levél elküldése előtti részben:

²⁵ Ráday Pál iratai I. 107–110.

²⁶ I. m. I. 22.

²⁷ RÁKÓCZI: *Mémoires—Emlékiratok*. Bev. tanulmány és jegyz. KÖPECZI Béla A szöveget gondozta KOVÁCS Ilona. Ford. VAS István. Archivum Rákócziánium Írók-sorozat I. k. Bp. 1978. 298.

„Ilyenek és ehhez hasonlók voltak azok, ó királyok ura, igazságos Isten, amiket egykor kiáltványomban a keresztény világ szeme elé tártam, s amelyek engem magyarországi tartózkodásom alatt gyötörtek, és amelyekről felindulva kijelentettem, hogy kötelességemnek tartom életemet és véretem feláldozni azoknak a jogoknak és honi törvényeknek a megvédelmezése érdekében, amelyekre mint Sáros főispánja felesküdtém.”²⁸

E sorokon érezzük az emlékező nemes pátoszát, hevületét. De ezt a kétszeres önvallomást figyelembe kell vennünk a *Recrudescunt* esetében, amely egyébként a szabadságharc hivatalos irata, s nehezen tekinthető egyetlen szerző művének, hiszen már keletkezésekor Rákóczi és Ráday közös álláspontot fejez ki.

A szerzőség kérdésében az elmúlt két és fél évtizedben módosult véleményeket és a kutatások jelenlegi helyzetét tekintve, a tisztázáshoz vezető leghelyesebb módszernek a vita folytatása látszik. Esze Tamás már idézett értékelő megállapítását úgy módosítanám, hogy Ráday közírói értékelését Rákóczira is kiterjeszteném: Ráday és Rákóczi a Zrínyitől Kossuthig terjedő korszakban a legnagyobb magyar politikai írók sorába tartoznak. Továbbmenni csak úgy lehet, ha munkánkat új forráskutatásokra, forráskiadványokra alapozzuk. A Ráday-iratok kiadásának régóta várt folytatására gondolunk; ezenkívül elsősorban az egyszer már szóba került Rákóczi-kori kiáltványok összegyűjtését és az *Archivum Rákóczianum* sorozatában való közzétételét szorgalmaznánk.

LAJOS HOPP

Pál Ráday, le publiciste

La publicistique politique qui avait la tâche de justifier la légitimité de la nouvelle guerre pour l'indépendance nationale et d'en créer l'idéologie, devait expliquer, dans le pays et à l'étranger, contre la situation juridique effective, les fondements de droit politique et d'histoire de l'insurrection contre la maison régnante (1703—1711). En fondant une chancellerie princière, en organisant une chancellerie secrète, François II Rákóczi a créé les cadres d'organisation de la littérature politique des kouroutzs. Le rôle d'écrivain et de rédacteur incombait à Pál Ráday.

C'était en octobre 1703, au camp de Tokaj, que Rákóczi a désigné Ráday pour son secrétaire, et depuis lors ils ont travaillé ensemble à rédiger en grand nombre les proclamations, les pamphlets, les ouvrages polémiques et les propositions au parlement. L'«intimus secretarius», en rédigeant le fameux *Recrudescunt* . . . (1704), a commencé, d'une manière indépendante, à couler en moule, sous une forme littéraire, les intentions du prince, à quoi Rákóczi contribuait souvent efficacement comme collaborateur. Ainsi ils sont tous les deux, d'après la tradition, les auteurs de ces morceaux, et la recherche essaie de délimiter les points de contact de l'activité d'auteur de Ráday. Le premier journal de Hongrie, le *Mercurius Hungaricus* ou *Mercurius Veridicus ex Hungaria* a été rédigé aussi par Ráday, en premier lieu en vue d'informer les cours étrangères. Les discours d'exhortation, prononcés au parlement et aux fêtes d'inauguration des jeunes gens de la „Société Nobiliaire” sont aussi de caractère publicistique. Il est déjà chancelier quand, en qualité de diplomate du prince, il prend part à des missions diplomatiques en Suède, en Prussie, en Pologne et en Russie. Sa correspondance diplomatique, par exemple celle avec le surintendant Jablonski est aussi d'intérêt publicistique. A la base des écrits publiés et inédits de Ráday, on peut affirmer qu'il appartient, dans la période historique s'étendant de Zrínyi à Kossuth, au rang des écrivains politiques hongrois les plus grands.

²⁸ Rákóczi válogatott művei. Egy bűnös Vallomása . . . Ford. SZEPES Erika. Szerk. HOPP Lajos Magyar Remekírók, Bp. 1978.

MILENA CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ
(*Bratislava*)

Simon Peter Weber

Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers

Das 18. Jahrhundert und besonders die Regierungsepoche der Kaiserin und ungarischen Königin Maria Theresia waren ein wichtiger Markstein in der Entwicklung Pressburgs, das seit Mitte des 16. Jahrhunderts Haupt- und Krönungsstadt Ungarns war. Die Kaiserin fand an dieser Stadt ein besonderes Gefallen. Es war ihr Verdienst, dass die kleine Provinzstadt Pressburg sich Tag für Tag sichtbar änderte, bis sie plötzlich zum politischen, kulturellen und Geschäftszentrum des Landes wurde. In den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts hatte Pressburg ungefähr 30 000 Einwohner. Die Stadt war dreisprachig, weil sie durch ihre spezifische Lage die Grenzen dreier ethnischer Komplexe berührte. Diese Dreisprachigkeit widerspiegelte sich natürlich auch im kulturellen Leben der Stadt, sowie in der Tätigkeit des hiesigen Buchdruckers Simon Peter Weber.

S. P. Weber war als Buchdrucker in Pressburg in den Jahren 1783—1820 tätig, in den letzten Jahren zusammen mit seinem Sohn Simon Ludwig, der nach dem Ableben seines Vaters den Betrieb weiter führte. Der Schwerpunkt von Webers Tätigkeit lag in der Buchdruckerkunst. Als Schriftsteller und Dichter war er nur in seiner Freizeit tätig. Wegen seiner Geschäfte und öffentlichen Tätigkeit blieb ihm nicht viel Zeit für sein Steckenpferd übrig.

Die Entwicklung und Verbreitung der Buchdruckerkunst unterstützte die Regierung Josef II., der in der Buchdruckerei nicht eine verdächtige und schädliche Tätigkeit sah, sondern im Gegenteil einen der Grundfaktoren der Aufklärung, der Kultur und der Bildung überhaupt. Auch deswegen griff er radikal in die Zensurpraxis ein, die bis zu diesem Zeitpunkt die Buchdruckerei und den Buchhandel schwer behinderte. Die Massnahmen des Kaisers Josef II. vollendeten die fortschrittlichen Tendenzen, die sich schon um die Hälfte des 18. Jahrhunderts andeuteten und nach dem Jahre 1760 rasch an Bedeutung gewannen. Die Zensur wurde zwar vom Staat organisiert, in der Praxis jedoch haben sie die Jesuiten, von den Bischöfen dirigiert, durchgeführt. Der Dogmatismus, die Einseitigkeit und Gedankenstarrheit der katholischen Kirche entsprachen nicht mehr den Interessen und progressiven Tendenzen des Staates, insbesondere denen des Bürgertums, und deswegen begannen die Staatsorgane ihre Interessen von denjenigen der Kirche zu trennen. Im Jahre 1759 wurde zum Leiter der Zensur am Kaiserhofe der weltliche Universitätsprofessor Gerhard van Swieten gewählt, ein aufgeklärter und liberaler Mensch, der es verstand, die Jesuiten aus der zentralen Zensurkommission völlig zu entfernen.

Die Lockerung und Verstaatlichung der österreichischen Zensur widerspiegelte sich ebenfalls in den ungarischen Verhältnissen, so dass in den achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts auch in Ungarn die kirchliche Zensur aufhörte

und völlig in die Hände des Staates übergang. Alle Bücher wurden dem Königsrat nach Wien zur Zensur geschickt.

Noch radikalere Massnahmen zur Lockerung der Buchzensur führte Josef II. nach seinem Regierungsantritt ein. Er bewies seine religiöse Toleranz und seinen staatsmännischen Überblick u. a. auch durch die grosszügigen Verleihungen neuer Buchdruckereilizenzen und durch seine Unterstützungen bei der Herausgabe neuer periodischer Drucke. Infolge dieser Massnahmen begann im ganzen Lande die Buchdruckerei aufzublühen, es wuchs die Buchproduktion und das Buchhandlungsnetz. Josef II. verbot das unwürdige Spionieren nach Büchern in den Privatwohnungen, ordnete die Revision des Verzeichnisses der libri prohibiti an, und vor allem hat er den Einfluss der Kirche auf die Staatszensur völlig unterbunden. So hat er sich um die Entwicklung der Bildung, um die Verbreitung der Aufklärung und um die Entfaltung der Wissenschaften und der Literatur verdient gemacht. Leider hat Josef II. am Ende seiner Regierung unter dem Einfluss der Französischen Revolution und aus Furcht vor ihren Ideen seine Liberalität stark revidiert. Unter Leopold II. und noch mehr unter Franz I. wurde die Zensur von neuem zum Mittel offener Reaktion und anti-aufklärerischer Kampagnen des Wiener Hofes.

Alle diese Tendenzen der Aufklärungsepoche widerspiegelten sich auch in der Buchdruckerei Pressburgs. In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts befand sich hier die Buchdruckerwerkstatt Johann Paul Royers. Nach seinem Tode im Jahre 1735 blieb sie im Besitz der Familie bis 1750, dann hat sie Johann Michael Landerer gekauft. Im Besitz der Familie Landerer blieb die Buchdruckerei mehrere Generationen. Nach dem Tode Johann Michaels im Jahre 1795 leitete sie Michael Landerer und seit 1824 Ludwig Landerer. Im Jahre 1770 bekam die Druckgenehmigung in der Stadt auch Franz Augustin Patzko, aus Olmütz gebürtig. Die Lizenz, seine eigene Buchdruckerei in Pressburg zu eröffnen bekam er 1775 und bald darauf, im Jahre 1785, errichtete er seine Buchdruckerei auch in Pest. Nach seinem Ableben wurde sein Sohn Besitzer, und nach ihm übernahm die Patzkoer Pressburger Buchdruckerei Karel Kašpar Snížek, der aus Kutná Hora (Kuttenberg) in Böhmen stammte. Die günstige Situation am Anfang der Regierung des aufgeklärten Kaisers Josef II. ermöglichte es dem siebenbürgischen Sachsen und Protestanten Simon Peter Weber, sich in Pressburg als dritter Buchdrucker trotz der heftigen Proteste der hiesigen Buchdruckers Landerer und Patzko niederzulassen. Die Bewilligung bekam er am 30. Januar 1783.

Simon Peter Weber wurde in Hermannstadt in Siebenbürgen (heute Sibiu in Rumänien) als Sohn des dortigen Bürgers und Buchbinders Georg Weber und seiner Gemahlin Rebeka, geborene Bardt (Barth) geboren.¹ Das Jahr seiner Geburt ist nicht bekannt. Simon Peter lernte die Typographie in der Buchdruckerei der Familie Barth in Hermannstadt, aus welcher wahrscheinlich seine Mutter stammte. In dieser Buchdruckerei arbeitete sein Bruder als Verkäufer. Heute würden wir sagen als Absatzleiter. Später lernte auch Webers Sohn, Simon Ludwig in Barths Buchdruckerei.²

¹ Die Namen der Eltern S. P. Webers zitiere ich nach der Notiz Nr. 46 in der ev. A. B. Hochzeitsmatrikel im Staatsarchiv von Bratislava (die Vormerkung über Webers Hochzeit).

² TRAUSSCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. Bd. III. Kronstadt 1875. S. 479–480.

Zu jener Zeit bestand die Gewohnheit, dass ein Lehrling nach seiner Lehrausbildung auf Wanderschaft ging. Auch S. P. Weber ging in die Welt hinaus. Wahrscheinlich war er zuerst in Wien, weil dort im Jahre 1780 seine erste Gelegenheitsarbeit erschien, *An den Tod, der uns Marien Theresien raubte*. Der achtseitige Druck erschien bei Matthias Andreas Schmidt. Es ist nicht ausgeschlossen, dass Weber bei ihm eine Zeitlang gearbeitet hat.

Wir haben erwähnt, dass am Beginn des Jahres 1783 Simon Peter Weber schon in Pressburg war, denn hier hat er am 30. Januar die Lizenz zur Eröffnung seiner Buchdruckerei erworben. Bald danach, am 14. Februar, wurde er hier als Bürger aufgenommen.³ Die Buchdruckerei hat er in seinen eigenen Hause in der Michaeler Gasse Nr. 181 errichtet.⁴ Kurz darauf eröffnete Weber auch eine Buchhandlung. Später besass er noch eine Filialbuchdruckerei in Komorn.

Nach Joseph Trausch, der für sein Lexikon der siebenbürgischen deutschen Schriftsteller⁵ vielleicht als Erster nach den biographischen Daten über S. P. Weber forschte, erwarb Weber die nötigen finanziellen Mittel durch seine Heirat mit einer Witwe eines Pressburger Buchdruckers. Diese Behauptung beruht nicht auf Wahrheit. Weder die neueren Bibliographien noch die Historiker des Buchdruckers zitieren die Angabe Trauschs, jedoch sie schweigen lieber, denn niemand hat bis jetzt in den Matrikeln die Einschreibungen über Simon Peter Weber und seine Familie gesucht. Nach der Vormerkung Nr. 46 (S. 428) in der evangelischen des Augsburgischen Bekenntnisses Heiratsmatrikel im Pressburger Staatsarchiv heiratete Weber am 26. August 1783 die Jungfrau Anna Katharina Limberger (Linberger), die Tochter Johann Michael Limbergers (Linbergers) und seiner Gemahlin Eva Rosina.⁶ Zu diesem Anlass gaben

⁶ „1783 26. Aug. Ward copuliert Herr Simon Petrus Veber, privilegierter Buchdrucker und Buchhandler allh. des weyl. wohlgeachten Herrn Georg Veber, gewesenen genandten Bürgers und Buchbinders in Hermanstadt in Gross-Fürstenthum Siebenbürgen, und dessen Ehegattin Frau Rebecca, geb. Bardtin . . . Sohn; mit Jungfer Anna Catharina, des weyl. Wohlgeachten Herrn Johann Michaël Limberger, genandten Bürgers emcitürten Stadt-Camerers, Kauf (?) und Handelsmannes allh. und dessen Ehegattin Frau Eva Rosina, geb. Stra . . . (?), Braut, . . . ehelich erzeugte Jungfer Tochter“.

Webers Freunde und Angestellte seiner Druckerei eine Gratulationsschrift heraus, die sechs Folioseiten umfasst und den Titel trägt *„Ode auf die beglückte Eheverbindung“*.

Der Vater der Braut, ein Bürger und Kammerbeamter in Hermannstadt, dann Kaufmann in Pressburg, lebte am Hochzeitstag seiner Tochter nicht mehr. Aus den Protokollen des Stadtrates in Pressburg⁷ vom Anfang Oktober bis Ende Dezember 1783 geht hervor, dass das Waisenamt für Anna Katharina eine Summe von 4000 Gulden verwahrte, die ihr in seinem Testament ein gewisser Würth (ex testamento Vürthiano) hinterlassen hat. Nach ihrer Heirat (vielleicht ist sie durch ihre Vermählung volljährig geworden) suchte sie um die Herausgabe der Erbschaft an und bekam die erwähnte Summe.

³ Protocollum actionale 1783, S. 39 (10. Febr.) und S. 49 (14. Febr.). Archiv der Stadt Bratislava, 2 und 50.

⁴ REPČÁK, Josef: *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku* (Der Überblick der Geschichte der Buchdruckerei in der Slowakei), Bratislava 1948. S. 90.

⁵ Siehe Anm. Nr. 2.

⁷ Protocollum actionale 1783. Das Archiv der Stadt Bratislava 2 und 50, S. 292, 298, 341 und 376–377.

Im Pressburger evangelischen Taufbuch der neugeborenen Bürger in den betreffenden Jahren sind zwei Söhne des Ehepaares Weber eingetragen: Simon Ludwig (getauft am 20. September 1784) und Peter Daniel (getauft am 13. Januar 1788).⁸ Wir wissen bereits, dass Simon Ludwig den Beruf seines Vaters erlernt hat und dessen Buchdruckerei übernahm. Über den zweiten Sohn S. P. Webers wissen wir dagegen überhaupt nichts. Es existiert auch keine Notiz über sein Ableben in dem Buch der Verstorbenen.

Webers Buchdruckerei in Pressburg disponierte schon vom Anfang an mit einem reichen Schriftvorrat und war auch gut mit den nötigen Maschinen ausgestattet. Das beweist Webers Musterkatalog, in dem 28 Antiquatypen waren und ebensoviel Frakturschriften.⁹ Der grössere Teil der Typen stammte aus der Wienerischen Schriftgiesserei des Druckers Johann Thomas Trattner. Weber beschäftigte vier Setzer, fünf Drucker und einen Lagermeister. Jährlich verbrauchte er rund 50 Ballen Papier. Schon aus diesen Angaben geht hervor, dass die Druckerei gut prosperierte. Im Jahre 1788 begann Webers zweite Druckerei in Komorn zu arbeiten. Nach zwei Jahren vergrösserte er ihre Ausrüstung um zwei Maschinen und übersiedelte vorübergehend nach Komorn. Sein Pressburger Betrieb entwickelte sich sehr gut, und deshalb verkaufte Weber seine Druckerei in Komorn im Jahre 1794 an Valentin Weinmüller, der sie bis dahin geleitet hatte.¹⁰

Zuerst protestierten die Pressburger Buchdrucker Landerer und Patzko gegen die Gründung einer neuen Druckerei in der Stadt, weil sie sich vor der Konkurrenz fürchteten, später jedoch haben sich alle hiesigen Drucker geeinigt und die Arbeit unter sich geteilt. (In demselben Jahre wie S. P. Weber, das heisst 1783, eröffnete in Pressburg Anton Löwe aus Ulm eine weitere Druckerei, diese war aber ohne grössere Bedeutung.) Es handelte sich bei ihr namentlich um Staatsaufträge und Drucke des Massenverbrauches, wie z. B. Verordnungsblätter, Lehrbücher, Kalender, Kirchengesangsbücher und Gebethbücher oder Zeitungen, an denen die Drucker verdienten, um dann andere Bücher auf eigene Kosten verlegen und die Defizitauflagen decken zu können. In jener Zeit waren, wie bekannt, die Buchdrucker meistens noch Verleger und Herausgeber in einer Person.

Eine Zeitlang war Johann Matthias Korabinský, der 1786 in dieser Druckerei sein Werk *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* herausgab, Webers Mitarbeiter und Gesellschafter. Die Zusammenarbeit der beiden dauerte vom Jahre 1784 bis 1787. Weber, für den dieses Bündnis nicht günstig war, hat es abgebrochen.¹¹

S. P. Weber druckte Werke mit verschiedener Thematik in lateinischer, deutscher, slowakischer und ungarischer Sprache. Die protestantischen Autoren vom Ende des 18. Jahrhunderts brachten bei ihm ihre Predigten und Kirchenlieder heraus, die bei den ersten freien Gottesdiensten nach der Herausgabe des Toleranzpatentes in den slowakischen Städtchen gesungen wurden, aber auch ihre theologischen Werke. Evangelische Bücher erschienen freilich in Pressburg schon früher. Die Royers, Landerer und Patzko haben sie gedruckt, manchmal

⁸ Ev. A. B. Taufbuch, Staatsarchiv in Bratislava. Es wurde das Datum der Taufe, nicht der Geburtstag eingetragen.

⁹ *Specimen typorum neo-erectae typographiae Simonis Petri Weber. Posonii 1783.*

¹⁰ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Band VI. Budapest 1972. S. 213.*

¹¹ SZABÓ, J.: *A pozsonyi könyvnyomdák története 1610–1626. Gutenberg 1866. S. 87.*

auch illegal, wenn sie die Zensur umgingen. Um sich der Zensur entziehen, führten sie den Druckort nicht an oder sie führten einen falschen Ort irgendwo im Ausland an. In dieser Hinsicht hatte Weber grössere Freiheit. Anfangs bemühte er sich, sich auch als Protestant durchzusetzen, und zwar dergestalt, dass er sich in einigen Impressen als „evangelischer Buchdrucker“ bezeichnete. Bald aber hat er diese Praxis aufgegeben, weil er sich nicht nur auf die evangelischen Kunden beschränken wollte, sondern ein gleichwertiger Partner Landersers und Patzkos zu werden suchte.

Im Jahre 1790 erschien bei Weber die Resolution Leopold II. über die protestantischen Kirchen und in den Jahren 1803–1806 das *Neue Testament*. Er druckte originelle, oft bahnbrechende naturwissenschaftliche, historische und juristische Werke ungarischer Schriftsteller, Übersetzungen fremder Werke, z. B. Voltaires, Kants, Metastasios, Montaignes, und 1798 die viersprachige Ausgabe des berühmten Lehrbuchs *Orbis pictus* von Comenius. Zwei Jahre lang hat Weber die von Daniel Tállyay herausgegebene slowakische *Prešpurské noviny* („Pressburger Zeitung“) gedruckt, von Juli 1785, als er sie von Landerer übernahm, bis zu ihrem Eingehen Mitte 1787. Simon Peter Weber und der damalige Pressburger Bürgermeister Karl Gottlieb von Windisch haben sich um die Herausgabe von Seiverts *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten* im Jahre 1785 verdient gemacht, in einer Zeit, als es äusserst gewagt war, die literarische Produktion der siebenbürgischen Autoren zu unterstützen.¹² Weber druckte auch die *Pressburger Zeitung* und in Komorn in den Jahren 1789–1792 *Mindenés Gyűjtemény*, die erste ungarische populär wissenschaftliche Zeitschrift, die József Péczeli redigierte. Durch die Herausgabe neuer Werke von ungarischen Autoren trug Weber zur Belebung der ungarischen Literatur bei, aber dieselbe Durchschlagskraft zeigte er gleichfalls bei der Herausgabe origineller deutscher und slowakischer Bücher (Institoris, Lehocký, Lauček). In den Jahren 1804–1806 erschienen bei S. P. Weber die Kalender auf die Jahre 1805–1807 von Palkovič und 1810 die zweite Ausgabe des Einakters *Dva buchy a tri šucky* („Zwei Schläge und drei Knalle“) ebenso von Palkovič.

Wenn wir Webers Tätigkeit mit der des Patzko vergleichen, der hauptsächlich ältere Werke mit garantiert gutem Absatz nachdruckte, wirkt Webers Bereitwilligkeit den Misserfolg zu riskieren, sympatisch. Als aber Juraj Palkovič im Jahre 1812 seine Zeitschrift *Týždenník* („Wochenblatt“) herauszugeben begann, in der Weber die Konkurrenz der *Pressburger Zeitung* sah, zeigte er sich als unangenehmer Intrigant, der mit allen Mitteln das Verbot des *Týždenník* zu erlangen suchte.¹³

Im Jahre 1814 wird zum erstenmal in einem Impressum auch Webers Sohn genannt, im Druck „*Die Vorzeiten mit den unsrigen verglichen*... bey Simon Peter Weber und Sohn“. Das heisst, dass S. P. Weber seinen damals zwanzigjährigen Sohn Simon Ludwig als Mitarbeiter der Firma annahm. Später, etwa im Jahre 1820, übernahm Simon Ludwig Weber die Leitung des Betriebes. Webers Druckerei begann nach 1830 zurückzugehen, bis sie 1852 zusammenbrach. Die Einrichtung kaufte der neue Besitzer der Landererischen Firma Alois Schreiber.

Simon Peter Weber war ein angesehener Pressburger Bürger; in der Stadt hat er die Funktion des Gemeindepredigers ausgeübt. Seine Verdienste und

¹² Siehe Anm. Nr. 2.

¹³ VYVÍJALOVÁ, Mária: *J. Palkovič*. Bratislava 1968. S. 151–188.

Eifrigkeit wurde 1815 durch seine Wahl zum Mitglied des Stadtrates honorier. Auch im Kirchenleben hat er sich als Gemeindevorsteher der ev. A. B. Kirche Verdienste erworben.

Das Sterbedatum von S. P. Weber ist nicht bekannt. In den Matrikeln der Verstorbenen der Stadt Pressburg (Bratislava) gibt es keine Angaben, weder über den Tod Webers noch über den Tod der Mitglieder seiner Familie. Sicher ist nur, dass er noch im Jahre 1821 am Leben war. In jenem Jahr besuchte ihn in Pressburg sein Korrespondent Johann Filtsch, Pfarrer in Hermannstadt, der über das Zusammentreffen eine Nachricht hinterliess.¹⁴

In der Vergangenheit, namentlich in der Zeit der Aufklärung, waren die Buchdruckereien nicht nur Handwerkstätten, sondern auch Kultur- und Gesellschaftszentren, in denen bedeutende Vertreter des literarischen und politischen Lebens zusammentrafen. Auch bei S. P. Weber sammelten sich die Schriftsteller. Offenbar fühlte er sich als einer von ihnen und nicht nur als Geschäftsmann und ein Handwerker-Drucker. Seine literarische Tätigkeit, eng mit den Ereignissen jener Zeit verbunden, beweist das. Webers kleine Schriften fanden einen Widerhall und kamen bei den verschiedenen öffentlichen Gelegenheiten zur Geltung.

Webers eigene literarische Arbeiten erschienen begreiflicherweise in seiner Pressburger Druckerei. Zumeist schrieb er gelegentliche Festreden und Gedichte, die wahrscheinlich durch seine Funktion als Gemeindegredner angeregt wurden. Seine Gedichte schrieb er leicht, geschickt und schlagfertig, so dass manche von ihnen sogar in Musik gesetzt wurden. Im Jahre 1790 erschien sein *Lied der Schützen-Compagnie*. Ein anderes Lied *Wenn d'Lieserl nur wollt und wenn d'Lieserl nur möcht* wurde in Pressburg am 9. September 1794 auf die damals gut bekannte Melodie Wenzel Müllers aus dem Singspiel *Das Neusontagskind* gesungen. Das geht aus dem Druck hervor; bei welcher Gelegenheit das Lied gesungen wurde, wissen wir jedoch nicht.

Webers Text *Aufruf an Ungarns edle Söhne* vertonte der Pressburger Kapellmeister Franz Tost. Diese Kantate wurde auf einem Konzert aufgeführt, das in Pressburg am 17. November 1796 zur finanziellen Unterstützung des Krieges mit Frankreich veranstaltet wurde. Die Mitwirkenden waren die Sänger der Kuntzischen Theatergesellschaft und des Sankt Martin Domes. Die *Pressburger Zeitung* veröffentlichte einige Verse aus dieser Kantate zur Feier des neugewählten Palatins Ungarns des Erzherzog Josef.¹⁵ S. P. Weber liess den deutschen Text seiner Kantate vom Dichter Mihály Csokonai ins ungarische übersetzen und gab dann beide Texte parallel auf 23 Seiten gedruckt heraus. Es ist höchst wahrscheinlich, dass Weber mit Csokonai im persönlichen Kontakte stand. Für Weber muss es wohl schmeichelhaft gewesen sein, dass dieser grösste Dichter der ungarischen Aufklärung und Vorgänger des Romantismus seine Verse übersetzte.

Ein anderes Lied schrieb Weber bei der Gelegenheit des Geburtstages von Kaiser Franz I., *Cantate auf das glorreiche Geburtsfest Franz des Ersten*. Im Namen des Pressburger Schützenverein widmete er es dem Grafen Franz de Paul Balassa von Balassa Gyarmath. Die Musik zu dieser Kantate komponierte der aus Mähren stammende und in Pressburg tätige Musikpädagoge Heinrich

¹⁴ Siehe Anm. Nr. 2.

¹⁵ *Pressburger Zeitung* Nr. 99 vom 9. Dez. 1796. S. 1221—1222.

Klein. Das Lied wurde zuerst vor dem Grafen und dann auch öffentlich am 12. Februar 1807 im Stadttheater gesungen.

Bei verschiedenen politischen und gesellschaftlichen Ereignissen der Stadt erschienen Webers Reden im Druck; z. B. „*Empfindungen der Bürger Pressburgs an dem Tage, da . . . Joseph Esterházy von Galantha . . . in seiner Vaterstadt Pressburg den 27. July 1798 die feierliche Restaurazion des . . . Stadtraths abhielt*“. Im Jahre 1805 gab er den von ihm ins Deutsche übersetzten *Aufruf seiner königlichen Hoheit Erzherzog Josephs, Palatin des Reichs etc. an die Ungarische Nation bey Gelegenheit des Landtags 1805* heraus. Weber wird hier als „Hauptmann der bürgerlichen Scharfschützen-Kompagnie zu Pressburg“ bezeichnet.

Im Jahre 1808 wurde in Pressburg die Königin Maria Ludovika gekrönt, und zu derselben Zeit wurde der Landtag abgehalten. Bei dieser Gelegenheit gab Weber seine Schrift heraus *Die Freude Pressburgs bei der Krönung ihrer kais. königl. Majestät Maria Ludovica . . ., welche bey dem, auf den 28. August 1808 nach Pressburg zusammenberufenen ungarischen Landtage am 7. Sept. glücklich vollzogen wurde*, ferner seine Beschreibung der Krönungsfeierlichkeiten *Kurze Beschreibung der Krönung ihrer k. k. Majestät Maria Ludovica zur Königin von Ungarn, welche den 7. Sept. 1808 zu Pressburg vollzogen worden; 2. mit dem Namensverzeichniss aller offiziell anwesenden Personen vermehrte Auflage* und schliesslich eine Beschreibung der Feierlichkeiten bei der Gründung der Militär-Akademie — für diesen Zweck widmete Franz I. das Gebäude des früheren Theresianum — zur Ehre der Königin Ludovicaeum bennant, *Die Gründung der Ludovicäischen Militär-Akademie am 4. Oktober 1808*, ein Beytrag zu den Jahrbüchern Ungarns. In demselben Jahre publizierte Weber noch seine Begrüßungsrede an den Graner Erzbischof und ungarischen Primas Karl Ambrosius bei seiner Ankunft in die Stadt *Freudige Gefühle der Bürger Pressburgs, bey dem feyerlichem Einzuge . . . Karl Ambrosius . . .*

Simon Peter Weber werden noch folgende Gelegenheitswerke zugeschrieben: *Lieder der Pressburger Bürger-Miliz am Tage der Fahnenweihe unter Kommando ihres Oberstwachmeisters Herrn Bernhard von Wächter den 11. July 1813* und eine anonym gedruckte *Freymaurerrede* aus dem Jahre 1786.

Als Buchdrucker und Herausgeber publizierte S. P. Weber einen Katalog der Typen seiner Druckerei *Specimen typorum neo-erectae typographiae Simonis Petri Weber 1783* und zwei Kataloge der von ihm herausgegebenen Bücher. Den ersten im Jahre 1793 für beide Druckereien, die in Pressburg und die in Komorn, und den zweiten ohne Angabe des Jahres, aber mit der Firma „und Sohn“, der also irgendwann nach dem Jahre 1814, als Weber schon mit seinem Sohn arbeitete, erschienen sein musste.

In Webers literarischem Nachlass befinden sich auch zwei Versuche im dramatischen Genre. Diese Versuche waren erfolgreich, denn beide Theaterstücke wurden in dem Pressburger deutschen Stadttheater tatsächlich gespielt. Webers dramatische Texte sind heute noch gut lesbar, die Dialoge sind lebendig und leicht geschrieben, aus dem ganzen geht hervor, dass der Autor die formelle Seite des Dramas beherrschte.

Das erste Stück S. P. Webers ist eine Tragödie in fünf Akten aus der Geschichte Ungarns, *Die Hunyadi'sche Familie, oder: Auch Unschuld schützt nicht immer vor Kabale* betitelt. Der Untertitel lautet: „Eine wahre Geschichte, welche sich im Jahre 1457 den 16. März in Ofen zugetragen“. Das Drama erschien in Pressburg 1792 „gedruckt und verlegt vom Verfasser“. Weber wid-

mete seinen ersten dramatischen Versuch dem Grafen Josef von Gvadányi, der „General Feld-Wachtmeister bei der Ungarischen Reuterey“ war. Diese Widmung ist interessant. Gvadányi nahm als Soldat an allen Feldzügen der Kaiserin und Königin Maria Theresia teil, und als er im Jahre 1783 pensioniert wurde, begann er zu schreiben. Sein Werk *Der Weg eines Dorfnotars nach Ofen* (*Egy falusi nótáriusnak budai utazása*) erschien 1790 bei S. P. Weber. Es war sein erfolgreichster Druck und eines der populärsten Bücher der ungarischen Literatur am Ende des 18. Jahrhunderts überhaupt. Weber hat es in drei Auflagen herausgegeben.

Es ist höchst wahrscheinlich, dass sich Weber und Gvadányi persönlich kannten. Gvadányis Patriotismus, seine Treue gegenüber der ungarischen Tradition und sein Ekel vor fremden Einflüssen imponierten ganz gewiss Weber, aus dessen literarischen Arbeiten hervorgeht, dass er gleichfalls konservativ war, sein ungarisches Vaterland liebte, seine Geschichte und hiesige Lebensart. Die Ideen der französischen Revolution liessen ihn gleichgültig, er war mit der habsburgischen Regierung zufrieden und wünschte sich keine Änderungen. Aber gerade Weber, ohne sich dieser Tatsache bewusst zu sein, wurde zu einem der ersten Schriftsteller, die den magyarischen Patriotismus aufzuwecken begannen.

Zu der Herausgabe seines Theaterstückes schrieb Weber ein Vorwort *An den Leser*, in dem er die Entstehung des Stückes und den Grund, warum er es drucken liess, erörtert. Er schreibt:

„Ich las neulich die Geschichte meines Vaterlands wieder. Die Stelle, wo Ladislaus Hunyadi durch die Kabale seiner Feinde einen so schändlichen Tod leiden musste, fiel mir auf und gebar den Gedanken in mir, diese Geschichte theatralisch zu bearbeiten. Ich nützte die wenigen Stunden dazu, die mir zur Erholung von Arbeit übrig waren, und so entstand dies Trauerspiel, an dessen Beförderung ich damals nicht dachte. Eine Vorstellung wünschte ich denn doch, um die Wirkung desselben auf das Publikum zu sehen. Herr Seipp, Direktor der deutschen Schauspielergesellschaft erfüllte meinen Wunsch, und führte es mit lohnenden Beifall der zahlreichen Zuschauer in Pressburg auf. — Viele wünschten es dann gedruckt zu besitzen. Da ich nun in dem Magyar Hírmondó las, dass in Oedenburg in der nämlichen Woche ein ähnliches Trauerspiel in ungarischer Sprache unter dem Titel: Ladislaus Hunyadi, aufgeführt wurde, und mir Herr Seipp sagte, dass vor etwa sechszehn Jahren auch ein ähnliches Stück hier vorgestellt worden sei, welche beide ich aber weder gesehen, noch gelesen habe; so entschloss ich mich, es drucken zu lassen; um dem Verdachte eines Plagiums zu entgehen. Diejenigen, welche erwähnte Stücke gesehn, oder gelesen haben, mögen also vergleichen. — Ich bin weder Dichter noch Theaterkenner, und bin wohl hundertmal durch dringende Geschäfte in der besten Arbeit gestört worden. Ich hoffe also in dieser Rücksicht schonende Beurteilung. — Erlauben es meine Berufs-Geschäfte, so will ich noch ein Schauspiel, als zweiten Teil, bearbeiten, wo diese berühmte Familie einen glücklichern Zeitpunkt erleben soll. Pressburg den 20. May 1792.“

Soviel uns bekannt ist, hat Weber die dramatische Fortsetzung der Geschichte Hunyadys nicht mehr verfasst.

Webers Trauerspiel *Die Hunyadi'sche Familie* wurde von der Theatergesellschaft Christoph Ludwig Seipps einstudiert und nach den Angaben in „*Pressburger Zeitung*“ im Jahre 1792 zweimal in Pressburg gespielt. Es ist möglich, dass das Stück mehrmals auf dem Spielplan stand, die Zeitung schrieb nur lückenhaft über die Theatervorstellungen. Ein Drama mit derselben Thematik — vielleicht war es das von S. P. Weber — gab auf den deutschen Bühnen in Ofen und Pest der damalige Theaterdirektor Emanuel von Unwerth. Die deutschsprachigen Theatergesellschaften wollten mit solchen vaterländischen

Stücken das Interesse des ungarischen Publikum wach erhalten, weil dieses immer stärker gegen Österreich gerichtet war. Ausserdem wollte das deutsche Theater in Ungarn mit solchen historischen Dramen einen Gegenpol zum entstehenden magyarischen Theater schaffen.

Die hunyadiische Thematik war für eine Dramatisierung geeignet und bei den Dramatikern sehr beliebt. Diese Thematik haben schon die Jesuiten in ihren Schuldramen bearbeitet; das erste Drama in magyarischer Sprache von György Bessenyei erschien im Jahre 1772. Eine Reihe von Dramen mit diesem Stoff gipfelt dann im Jahre 1845 in Vörösmartys „*Czillei und die Hunyaden*“ („*Czillei és a Hunyadiak*“).

Webers historisches Trauerspiel, in Prosa verfasst, behandelt die letzte Phase aus dem Leben von Ladislaus Hunyady. Die Handlung konzentriert sich auf wenige Stunden, in denen die Konflikte verschärft und die Intrigen reif werden. Sie gipfelt dann in der Hinrichtung Hunyadys im letzten Akt.

Simon Peter Weber war zwar ein Deutscher, aber er fühlte und dachte als ein Ungar. Schliesslich hat er in Ungarn fast sein ganzes Leben verbracht. Das von ihm gewählte Thema wurde in der magyarischen Literatur bald als Äusserung einer gegenhabsburgischen Gesinnung aufgefasst. Webers Hauptmotiv war sicher nur die Liebe zum Vaterland, denn ihn als einen Deutschen quälten die Germanisierungs- und Zentralisierungstendenzen des Wiener Hofes nicht.

Vielleicht gaben der Bühnenerfolg seines dramatischen Erstlingwerkes und das damalige Gefallen des Publikums am Singspiel Weber den Mut, das komische Singspiel in drei Akten *Der edle Eifer, oder: Wir alle ziehn in Krieg* in Versen zu schreiben. Das gewählte Thema war zu jener Zeit des österreichisch-französischen Krieges aktuell gewesen. Der Text wurde vom Verfasser im Jahre 1796 gedruckt und verlegt. Die Musik komponierte Franz Tost, der Kapellmeister der deutschen Theatergesellschaft unter Johann Christoph Kuntz, die das Werk in grossem Stadttheater in Pressburg gegeben hat.

Das Stück spielt in Galanta im Pressburger Komitat. Es ist ein idyllisch-romantisches Bild des friedlichen Zusammenlebens der Zigeuner mit anderen Bewohner der Gemeinde. Das Singspiel endet mit einem happy-end: Ein Zigeuner geht freiwillig anstelle des Sohnes des Richters in den Krieg, und dieser heiratet eine Zigeunerin. Das Stück ist naiv und die Handlung unwahrscheinlich, aber es ist mit Schwung geschrieben und mit einer Reihe von lebendigen komischen Szenen und Liedern ausgestattet. Vielleicht ist die beste die Werbeszene im letzten Aufzug, die ganz nach der Wirklichkeit geschrieben zu sein scheint.

Alles was wir über S. P. Weber wissen, deutet darauf hin, dass er ein unternehmungslustiger Angehöriger des Bürgertums war, das gerade in jener Zeit zum aktiven Leben erwachte und um seine Rechte zu kämpfen begann. Weber war einer jener erfolgreichen Einzelmenschen, die sich durch ihre eigene Kraft und mit etwas Glück innerhalb der Stadt, wo sie arbeiteten, durchzusetzen wussten.

Die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts, namentlich die Aufklärung, legte die Fundamente der modernen Literatur und des modernen Buchhandels. In jener Zeit formte sich das moderne Theater, das Drama sowie das Publikum. Simon Peter Weber hat mit seinem Wirken und mit seinem Werk zu dieser Entwicklung beigetragen; er hat geholfen, überlebtes und veraltetes Gedankengut durch neue und moderne Vorstellungen zu ersetzen. Er war kein Kämpfer, kein Revolutionär, die Ideen der Aufklärung hat er wahrscheinlich

nicht verstanden, jedoch als Drucker wirkte er im Sinne des Josephinismus. Weber war der erste protestantische Buchdrucker in Pressburg. Ausser den lateinischen Büchern gab er Werke in den Sprachen der drei Nationen dieser Stadt heraus. Er war nicht bestrebt, sich an den Nachdrucken anderweitig verlegter Bücher zu bereichern, wie so viele seiner Drucker-Kollegen in jener Zeit, in welcher die Urheberrechte noch nicht existierten, und die Buchdrucker konnten immer wieder herausgehen, was schon anderswo erschienen war und was auf Interesse beim Publikum stiess, ohne auf den Verfasser Rücksicht zu nehmen und natürlich auch ohne Honorar an die Schriftsteller.

S. P. Weber als Buchdrucker hat sich in die Geschichte Pressburgs eingeschrieben. Er hat sich als Gemeindeglieder und als Presbyter der hiesigen evangelischen Gemeinde Verdienste erworben. Seine Gelegenheitsreden und Festgedichte zeigen ihn als ergebenen Untertanen und guten Patrioten. Ausserdem war Weber einer der ersten deutschsprachigen Dramatiker in Pressburg. Er hatte Erfolg, seine Stücke wurden gespielt, eins wurde sogar in Musik gesetzt. Ihre Sendung erfüllte sich.

Im Bereich seiner Möglichkeiten hat S. P. Weber für das kulturelle Leben des alten Pressburgs genug getan, um nicht ganz vergessen zu werden. Mit dem Verlegen von vielen, vor allem von wissenschaftlichen Werken seiner Zeitgenossen hat er sich ausserdem auch einen ehrenhaften Platz in der Geschichte der ungarischen Kultur erworben.

Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből (A Világ szabadkőműves kapcsolatai)

Az 1910. március 30-án megjelenő *Világ* c. lap mögött, amely később a polgári radikális eszmék hathatós szószólójává vált, a magyarországi szabadkőművesség szervezete állott. Elsősorban az Eötvös-páholy tagsága anyagi áldozatvállalásának és Bálint Lajos főmester szervezőmunkájának köszönhető az újság létrejötte. Az Eötvös-páholy és a *Világ* kapcsolatát feltáró adatok nemcsak a magyar szabadkőművesség politikai nézeteinek tisztázatlanságára vetnek fényt, hanem a polgári radikális sajtó születésének nehézségeire is. Jobban megvilágítják azt a tényt, hogy miért nem lehetett Ady az így induló és a szabadkőművesség befolyása alatt álló *Világ* vezető embereivel baráti kapcsolatban, belső munkatársi viszonyban.

A magyar szabadkőművesség a XX. század elején és az Eötvös-páholy belső megújulása. Egy, a szabadkőművesség eszméit a nagyközönség számára terjesztő, a különböző intézmények részéről ért támadásokra válaszoló lap létrehozásának gondolata szorosan összefügg az szervezet válságát érzékelő és a páholy munkát tartalmilag és formailag megújítani akarók csoportjának kialakulásával.

A XX. század első évtizedében a magyarországi szabadkőműves páholyok többségében kialakult az a csoport, amely szakítani akart a heti egyszeri összejöveteleken tárgyalt szabadkőművesi rituálék, szimbólumok magyarázatának rendjével, az apró jótékonykodás rendszerével, a „politikamentesség”-gel. Ezek helyett azt követelték, hogy a szabadkőművesség lépjen fel nyilvánosan, önálló szervezett erőként, s a rendelkezésre álló fórumokon vegyen aktívan részt a napi politikai életben, használja fel nem lebecsülhető anyagi erejét haladó intézmények létrehozására, használja el a nagyközönségben a szabadkőművesség körüli zavart, adjon hathatós formában csattanós választ ellenfeleinek támadásaira.

Az Eötvös-páholyban kialakult és a szabadkőművességen belül progressziót jelentő csoportból különösen ketten adtak olyan politikai programot, amely a tagokat élénk vitára készítette, megindította a szellemi pezsgést. Ezek egyike a méltatlanul elfelejtett, a maga korában jónévű újságíró Yartin (Nyitrai) József. Ő az 1904. ápr. 8-án tartott előadásában (A fekete veszedelem) kifejtette, hogy a szabadkőművesség egésze elé az MSZDP programját kell követendő példaként állítani.¹ Néhány évvel később, 1907. nov. 13-án Yartin, az Eötvös-páholy krónikása által új korszakot nyitónak nevezett előadásában, bővebben körvonalazta programját. Elsősorban a szabadkőművesség kultúrmisszióját

¹ E témához alapvető forrásként használtam TUTSEK József: *A 40 éves Eötvös-páholy* c. könyvét (Az Eötvös-páholy sajtója, gépelt példány, 372 l.) OL Szabadkőművesség. Az Eötvös-páholy iratai P 1101 2. tétel, 2. kötet. (A továbbiakban: TUTSEK.) — A *Világ* első évfolyamainak történetére nézve I. FABÓ Irma: *A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910–1914.* MKsz 1966. 317–330.

hangsúlyozta és fő feladataként a nép felvilágosítását jelölte meg. Emellett azonban nem kisebb súllyal szerepelt fő politikai programpontként az általános választójog kivívása, amely Yartin számára egyet jelentett a szocializmus megvalósulásával. Programjának további pontjaiként szerepelt a latifundiumok megszüntetéséért, a lelkiismereti és gondolatszabadságért, az egyház és állam szétválasztásáért, az új nevelésért vívott harc. Az általános választójogért indított harcban a szabadkőművesség számára a lehetséges szövetségest a szocialistákban látta, akiknek segíteni kell, „mint ahogy ők is segítenének bennünket a reakció ellen való nyílt harcunkban, ha ugyan megvolna a bátorság bennünk nyíltan harcolni. És segítenének akkor is, ha különben és más részletekben nem értenének egyet törekvéseink szellemével.”² E program megvalósításának egyik hathatós eszközt látta egy nagyközönség számára szóló, de szabadkőműves irányítás alatt álló lapban.

A másik nagy vitát kirobbantó program szerzője Bálint Lajos volt, az Eötvös-páholy későbbi többszörös főmestere, aki élénken vitázott Yartinnal az 1907. dec. 11-én megjelenő *Mi a teendő?* c. füzetében. Ebben azért utasította el páholytársa programját, mert az a szabadkőművességet politikai testületté változtatná. Bálint elképzeléseinek középpontjában a magyar nemzeti sovinizmus eszméje állt, ennek alapján szerette volna megújítani a magyar szabadkőművesség pangó életét. Ehhez, csakúgy mint Yartin, Bálint is szükségesnek tartott egy új sajtóorgánumot. A lap célja: „a magyar nemzeti eszme intranzigens propagálása így: békében a királlyal és Ausztriával, de lázas munka Magyarország elmagyarosítására. Másik be nem vallott irány a szabadkőművesség szolgálata” lett volna. A továbbiakban kifejtette, hogy sovinizmusa a környező népek magyarsággal szembeni akcióinak reakciója. A maga sovinizta-nacionalista koncepcióját a hazafias szólamokat hangoztató klerikalizmus elleni harc hatékony ellenszeréül szánta: „Ha a magyar szabadkőművesség kitűzi a magyar sovinizmus lobogóját, egymagában álland az egész ország intézményei között, magához vonja, idehódítja mindazok munkásságát, akik teménytelen ideál közül, annyi csalódás után megtartották az utolsót, a hazát. — Ide fogja vonni azokat, akik a kozmopolita klerikalizmustól, mely csak a pápa világbirodalmát akarja, féltik a magyar nemzetet.” Bálint úgy vélte, hogy bár a kormány nem engedi a szabadkőművesség politikai tevékenységét, mégis a sovinizmus eszméjének hatására nem fog a szervezetbe belekötni. A lap szellemi vezetését a Szövetség-tanács irányítása és ellenőrzése alá akarta helyezni. Ez a megjegyzése is mutatja, nem kívánt szakítani a szövetség konzervatív, minden új kezdeményezést megtorpedező szervével, amelynek működése az egyes páholyok körében állandóan kritika tárgya volt.³

A magyarországi szabadkőműves páholyokban folyó eddigi tevékenység irányának megváltoztatását és ennek vetületeként, a megindítandó lap ügyét a megváltozott társadalmi, politikai viszonyok hozták felszínre. Ezek közül a szervezet tagságának döntő többsége, így az Eötvös-páholybeliek is a klerikalizmus térhódítását érezték a legfontosabbnak. Már Yartin is foglalkozott a fentebb idézett előadásában a pécsi Katolikus Nagygyűlés felszólalásaival, amelyek bebizonyították számára, hogy a nevelés, az iskolarendszer, a tudomány, a filozófia, a művészet a katolikus egyház szolgálatában áll. Bálint Lajos pedig főként a Katolikus Néppárt előretörését tartotta olyan eseménynek, amely a

² TUTSEK, 160.

³ TUTSEK, 167–168.

magyar szabadkőművességet egységes, aktívabb munkára kell hogy serkentse.⁴ Élénk visszhangot váltott ki a szabadkőművességből a katolikus egyháznak az a lépése, hogy francia szerzeteseket és apácákat fogadott be.⁵ A magyar szabadkőművesség progresszív erői felismerték, hogy a klerikalizmus erejét, anyagi erőforrásain túl sajtójának köszönheti. Ilyen értelemben nyilatkozott Yartin, 1909. márc. 10-én, a lap szervezésének időszakában: „Az ellentábort legnagyobb részt a sajtója teszi hatalmassá — tanulnunk kell tőlük.”⁶ A legtömörebben azonban Purjesz Lajos — már mint a *Világ* szerkesztője — fogalmazott, a magyar szabadkőművességhez szóló felhívásában (1916. febr. 19.): „A klerikalizmus egy millió koronát gyűjtöttek sajtóalapra, lapjaikkal, folyóirataikkal hihetlenül felkészülnek minden liberális gondolat ellen.”⁷ Purjesz megállapításának jogosságát a szabadkőművesség már az 1890-es évektől egyre fokozódó mértékben érezhette, hiszen a megújult katolikus sajtóban (*Magyar Állam*, később az *Alkotmány*) növekedett a támadó cikkek száma, és durvult a hangjuk. Ezekre azonban a szervezet — nem lévén nagyközönség által ismert lapja — nem tudott válaszolni.

Tovább érlelte a szabadkőművesi szellemű hírlap megindításának gondolatát az a tény, hogy az erős hitbuzgalmi tevékenységet folytató Mária Kongregáció kiadásában megjelent a *Zászlónk* c. ifjúsági folyóirat. Ezt a lapot az Eötvös-páholyban Demjén Géza 1903. márc. 4-én ismertette. Javasolta: a szabadkőművesség találjon módot arra, hogy az ifjúságot „szabadkőművesi szellemben” szerkesztett iratokkal megnyerjék.⁸ Az már a tehetetlenségükre vet fényt, hogy noha már 1903 őszétől kezdve, majd 1904-ben többször is, most már a Nagypáholy támogatását is megnyerve, tárgyalták a megindítandó ifjúsági lap ügyét, azonban „a kivitel módozatai aggodalmat keltettek.”⁹

A magyar szabadkőművességet társadalmi-politikai programmal megújítani akarók, a klerikalizmus támadásaira választ követelők nagyon jól látták, hogyha a közvéleményt saját meggyőződésüknek megfelelően formálni akarják, ehhez leghathatósabb eszköz az önálló, nem a páholyélet kulisszatitkait feszegető, hanem aktualitásokat tartalmazó hírlap.

A szabadkőművesi sajtó ügyének pártolói már a 90-es évektől, a klerikális sajtó hangjának élesedésétől kezdve többféle elképzelés is foglalkoztatta. Az egyes páholyok konzervatív beállítottságú tagjai meglegedtek az eddig zárt körben terjesztett és lényegében a páholyélet krónikásának szerepét betöltő *Kelet* c. közlöny megreformálásával. A harcosabb felfogású szabadkőművesek, akik válaszolni akartak az elsősorban klerikális oldalról jövő vádakra, igyekeztek megnyerni néhány újságot maguknak, pl. a *Magyar Géniuszt*, a *Független Újságot*, s ezek hasábjain feleltek a támadásokra. Ez természetesen az eddigi olvasóközönség számának megcsappanását okozta, így a szabadkőművesség szervezete ennek ellensúlyozására kényszerült. Mindez rendkívül nehézkes volt, személyi súrlódásokhoz vezetett.¹⁰

A szövetség liberális gondolkodású tagjai már az önálló hírlap megvalósításáért szálltak síkra. Ennek szükségességét a Szövetségtanács már 1881-ben elis-

⁴ TUTSEK, 159, 163.

⁵ OL Szabadkőművesség. A Világ iratai az Eötvös-páholy anyagából P 1101 29. csomó 24. tétel. Az Eötvös-páholy körlevele é. n.

⁶ TUTSEK, 200.

⁷ Uo.

⁸ TUTSEK, 197.

⁹ TUTSEK, 106.

¹⁰ TUTSEK: 191. A Nagypáholy leirata az Eötvös-páholyhoz, 1892. dec. 12.

merte, de a terv megvalósítására a konzervatív erők magatartása, szervezeti és anyagi problémák miatt nem került sor. Több mint két évtizeden keresztül kapott a Nagypáholy szabadkőművesi hírlap létesítése tárgyában beadványokat (pl. 1896 decemberében Bakonyi Miksától, az Eötvös-páholy tagjától), vagy értesülhetett egy-egy páholy, így a Comenius, László király, nagyközönségnek szóló újság létrehozásának szándékáról.

A *lapszervezés első szakasza*. A magyar szabadkőművességen belüli liberális erők sikerének tulajdonítható az 1909. jan. 9-i nagygyűlés határozata, amely kívánatosnak tartja, hogy a szervezet a sajtó útján is működjön a felvilágosodás és a haladás érdekében. Ennek, a létrehozandó sajtóorgánum várható programjára nézve semmi konkrétumot nem tartalmazó, szűkszavú határozatnak alapján kezdett a szervezés munkájához az Eötvös-páholy tagsága, újonnan megválasztott ambiciózus főmesterének, Bálint Lajosnak a vezetésével. Mint a páholy történetének krónikása írja: a napilap ügyét főmesteri beköszöntő beszédében megemlítő Bálint Lajost a tagok spontán lelkesedéssel fogadták.¹¹

Az 1877-ben alakult Eötvös-páholy szellemi arculatát jelentős közéleti, a gyakorlati hírlapírással szoros kapcsolatban levő személyiségek formálták olyanná, hogy könnyűszerrel magukévá tegyék az újságalapítás eszméjét, szervezzék és anyagilag támogassák. Már az Eötvös-páholy első főmesterét, dr. Révai Lajos jogászt, Révai Sámuel öccsét is ilyennek ítélni lehetjük, aki kimondottan a nagyközönség számára alapítja *Der Bund* c. lapját. E kezdeményezését a Szövetség-tanács helyteleníti és 1878. febr. 21-én felkéri az újság szerkesztőségét, hogy tartózkodjanak minden, a szabadkőművesség vezető szerveit, belső életét tárgyaló cikk közlésétől. Révai erre nem volt hajlandó, s lemondott a Szövetség-tanácsban viselt tisztségéről is. Sőt ellentámadásba ment át s lapjának 1878. márciusi számában azt a kívánságát fejezte ki, „hogy a szabadkőművesség lépjen ki a nyilvánosság elé és bővítsen ki programját úgy, hogy szociális és vallási kérdéseket is tárgyalhasson.” Bár a *Der Bund* egy évi fennállás után megszűnt, Révai pedig lemondott az Eötvös-páholy főmesteri tisztségéről, a páholy történetének megírója joggal mondhatta róla, hogy „lapjának megindításával iskolát csinált, melyet 1910-ben Bálint Lajos az Eötvös-páholy főmestere, bár más utakon és más eszközökkel követett.”¹² A századvégi liberalizmus szellemét vitte az Eötvös-páholy életében a magyar sajtótörténet jelentős alakja Vészi József, akinek az indítványára honosította meg a páholy vezetősége a magyar közélet eredményeiről tartott rendszeres heti szemléket, amelyek a politikai-társadalmi problémák iránti érzékenységet, aktivitást fokozták a páholytagságban. A páholyülésekről készített jegyzőkönyvek tanúsága szerint Vészi József beszédei, hozzászólásai, s később főmesteri tevékenysége a legnagyobb elismerést váltották ki a páholy tagjaiból.¹³

Több évig jelentős szerepet vitt a páholy életében a Henry George-t népszerűsítő publicista: Bakonyi Miksa. Az Eötvös-páholy 1896. ápr. 16-i ülésén a heti szemléjében hangoztatta a megújuló klerikális támadásokkal szemben egy lap alapításának szükségességét. Sőt ugyanez év decemberében Bakonyi a Nagypáholyhoz terjesztette a lappal kapcsolatos elképzeléseit. Erre azonban a magyarországi szabadkőművesség vezető szerve nem válaszolt, úgyhogy a beadvány szerzője elkeseredve vonta vissza előterjesztését 1897. ápr. 20.-án.

¹¹ TUTSEK, 199.

¹² TUTSEK, 15, 16.

¹³ TUTSEK, 40, 45–47.

Bakonyi azután más úton próbálkozott, a szabadkőművesi közgyűlés elé akarta vinni a meglevő közlönynek, a *Keletnek* a reformját. Annak ellenére, hogy Bakonyi Miksa indítványát az Eötvös páholy kinyomatta és szétküldte az összes magyar páholyoknak, mégis sikerült a Szövetségtanácsnak a *Kelet* ellen szerveződő erőket letörnie és a társadalmi-politikai kérdések tárgyalásától elzárkózó lapot ebben a régi, változatlan formában életben tartania.¹⁴

Az Eötvös-páholy történetét végigkísérték a megvalósult, illetve inkább a megvalósítatlan lapalapítási kezdeményezések. Bálint Lajos, az új főmester azonban tudta, hogy a páholyhagyományokból táplálkozó lelkesedés önmagában mit sem ér, magának a szabadkőművességnek az erejét, létszámát is kevésnek ítélte a lap megalapításához és fenntartásához. Ezért keresett kapcsolatokat a szervezeten kívül álló tőkészekkel 1909 telének végén. Kapcsolatba lépett Gotteszmann Henrik soroksári takarékpénztári igazgatóval, aki előtt vázolta a leendő lap irányát és célját, s kérte gyűjtsön előfizetőket, akik egy évre a díjat előre befizetnék. Gotteszmann néhány nap múlva 896 koronát adott Bálintnak, 32 előfizető egy évi előfizetési díját. Ennek az akciónak a sikere Bálintot annyira fellelkesítette, hogy bizonyosra vette az előfizetők toborzásának további sikerét és a megfelelő kezdőtőke gyors megszerzhetőségét. Ezután a vezetése alatt álló páholyban is erőteljesen szorgalmazta a lap létrehozását. 1909. márc. 3-i előadásában, „A sajtó, mint gondolatközlő” címmel, az új sajtótermék szükségességét fejtegette. Indítványozta, hogy a páholy nyilatkoztassa ki: szükségesnek tartja egy szabadkőművesi célokat szolgáló, kezelése alatt álló, de a nagyközönség részére írott napilap létesítését. A lapalapítás anyagi oldalának biztosítása érdekében az Eötvös-páholy sajtóalapötletét szabadkőművesek és a szervezeten kívül állók adakozásából. Ezt a határozatot a többi páholyoknak is megküldi, kérve őket a lap pártolására. Az alapítandó lap politikai-társadalmi irányára vonatkozólag megjegyzi, hogy az Eötvös páholy „csak olyan napilap létesítésében kíván fáradni, mely az intranzigens liberalizmus mellett a hazafias, erős magyar szellem ápolását tekinti irányadónak.”¹⁵

Az enyhe antiklerikalizmussal színezett, erős nacionalista-soviniszta programmal főmesterré választott Bálint mellett a szociáldemokratákkal rokonszenvező Yartin is agitált a napilap érdekében, mint a páholy helyettes főmestere. Az 1909. márc. 10-i előadásában kifejezte örömét afelett, hogy végre a páholy egyesült egy programpontra megvalósítására. A lap céljául a felvilágosítást, az emberi jogok kiterjesztését és a klerikális akció terjedésének megakadályozását jelölte meg.¹⁶

Amikor Bálint Lajos vezetésével az Eötvös-páholy lelkes tagjai megkezdték a szabadkőművesség megnyerését célzó agitatív munkájukat, több problémával találták magukat szemben. A legsúlyosabbak egyike az volt, hogy a lapnak mind a szövetség, mind a saját léte érdekében egységes szabadkőművesi nézeteket kellett képviselnie. A lap anyagi támogatását megszervező Eötvös-páholybeliek ugyanakkor az egyes páholyoknál tett látogatásuk alkalmával azt voltak kénytelenek tapasztalni, hogy a szervezet tagjai között nincs világnézeti, politikai azonosság. A radikális páholyokon kívül (pl. Martinovics, László király, Comenius, Petőfi, Demokrácia) szép számmal akadtak konzervatív szelleműek, még a szabadkőművesség általános eszmeiségéhez képest is. Ezért

¹⁴ TUTSEK, 192, 196.

¹⁵ TUTSEK, 199, 200.

¹⁶ TUTSEK, 200.

Bálint Lajos is többnyire olyan általánosságokat mondott a lap várható politikai programjáról, amellyel mindenki egyetérthetett a szabadkőművességen belül, ugyanakkor ezekre a kijelentésekre alapozni egy lap életét, felelőtlenség lett volna. Az aradi Összetartás-páholyban 1909. máj. 9-én a programról ezeket mondotta: „Nagyon sok kedvező jel mutat arra, hogy egy liberális eszméket valló, klerikalizmus ellen harcoló lapra a társadalomban szükség van.”¹⁷ A felvidéki páholyokban tett látogatása kapcsán is hangsúlyozta, hogy a szabadkőművesség legelső feladata a klerikalizmus elleni harc.¹⁸ A lap várható politikai-világnézeti irányáról mondott színtelen általánosságok mellett, Bálint beszédeinek kedvenc szólama volt a pártokon felülállás gondolata, amellyel a szabadkőművesség széles tömegeit vélte felsorakoztathatni a lap ügye mellé:

„Kétségtelen, hogy a napilapnak politikával kell foglalkoznia, a politikai irányok pedig pártokra tagolják az egyes testvéreket. De ezzel szemben áll az, ha a lap politikával a túlekedő pártokon felüláll, egyetemes szabadkőművesi szempontból fog foglalkozni, sem kormánytól, sem pártoktól még a legkisebb mértékben sem fog függeni, akkor megtalálhatja a magyar szabadkőművesség egységes irányát: a megalkuvást nem ismerő szabadelvű haladás szükségének érzetében és szellemében.”¹⁹

Ezek a szólamok természetesen sokakat nem elégítettek ki. Az Eötvös-páholy lapot szervező bizottsága többször találkozott ellenvéleménnyel is. A Testvériség-páholy tagja, P. testvér szóvá tette az Eötvös-páholy által elfogadott és szétküldött program „szükszavúságát, amelyből alig lehet a tervbevett lap irányára következtetni és amely program határozottan nem elegendő arra, hogy profán (nem-szabadkőműves — HL) egyének érdeklődését is felkeltse.”²⁰

Az ilyen és ehhez hasonló bírálatok következtében lett konkrétabb az indítandó lap társadalmi-politikai programja. A Magyarországi Symbolikus Nagy-páholynak az összes magyar páholyhoz 1909. jún. 23-án kiadott körlevelében Bálint Lajosék már határozottabban fogalmaztak. Leszögezték, hogy politikai kérdésekkel „csak elvek és nem pártok és személyek szempontjából” kívánnak foglalkozni. Nem közjogi, hanem gazdaságpolitikai kérdéseket akarnak tárgyalni: az „agrárfeudalizmus helyett a demokratikus Magyarország kialakulásának közgazdasági feltételeit.” A kultúrpolitika területén a haladás legfőbb akadályának az egyházi hatalmat ismerik el, amelyet azért tartanak rendkívül károsnak, mert „vagyonra és kiváltságos helyzete által az egyházi rend olyan egyéneket és csoportokat is saját szolgálatába von, akik az anakronizmust jelentő teokráciát megdöntենék.” Leszögezik, hogy a vallás magánügy, de követelik a szekularizációt és azt, hogy az egyházi férfiak ne töltsenek be politikai állásokat. Erőteljes eltávolodást jelentett az eredeti főmesteri programtól a nemzeti sovinizmus elvetése, helyette a nemzetiségekkel történő demokratikus meggyegyzés mellett foglaltak állást. Kultúrpolitikai kérdésekkel foglalkozva Bálint megállapítja, hogy Magyarország sajtótermékei szinte kivétel nélkül üzleti vállalkozások, és ezért függnék a kiadók üzleti érdekeitől. Ettől csak az egyházi kiadványok függetlenek, ezért zavartalanul szolgálhatják évezredek céljukat: az előítéletek gyártását. A lap az iskolák felekezeti jellegének megszüntetése, a pozitív tudás tényeinek és osztályösszefüggéseinek terjesztése mellett fog sikraszállni. Hangsúlyozza a természettudomány, a szociológia és

¹⁷ TUTSEK, 265.

¹⁸ TUTSEK, 274. Az Eötvös-páholy látogatása a kassai Resurrexit-páholynál. 1909. ápr. 30.

¹⁹ TUTSEK, 274.

²⁰ TUTSEK, 279.

az összehasonlító vallástudomány eredményeinek fontosságát. Kiemeli, hogy a lap céljának tekinti a szépirodalom, a művészet és a társadalmi áramlatok közötti szoros összefüggés feltárását.²¹

Szervezési, személyi problémák. A *szabadkőművesség és a Világ*. A *Világ* c. lap nem kapott sem a kormánytól, sem valamely párttól szubvenciót. Így az a 300 000 K tőke, amely elsősorban az Eötvös páholy lelkes aktivistáinak munkája nyomán összejött, a rohamosan romló gazdasági helyzet következtében csakhamar kevésnek bizonyult A Nagypáholy és a *Világ* politikai irányvonalát a bal- vagy jobboldalról támadó szabadkőművesség és a szövetségén kívüli tábor igyekezett az adódó problémákat az Eötvös-páholy és személy szerint elsősorban az 1909–1912 között minden évben főmesterré választott Bálint Lajos nyakába varrni. A *Világ* belső életét 1910–12 között a szellemi és politikai egység hiánya és az anyagi természetű problémák gondja jellemzi.

Az anyagi nehézségeknél nem voltak kevésbé súlyosak a *Világgal* kapcsolatos szervezési és személyi problémák, valamint a lap mögött álló magyar szabadkőművesség eszmei-politikai válsága. A *Világ* szervezése kapcsán megmutatkozott a szabadkőművesi apparátus nehézsége is. A sajátos hivatali út betartásának szervezeti kényszere miatt felhívások, körlevelek, meghívók, befizetési felszólítások teszik ki a levéltári anyag jó részét. Mindezek életrehívója a magyar szabadkőművességre jellemző üres, sokszor céltalan formalitások betartásának kispolgári szemlélete.

Az Eötvös-páholynek le kellett győznie a Nagypáholy, a Szövetségtanács, a budapesti radikális páholyok, a már megjelenő *Kelet* c. lap szerkesztőinek közönyét, illetve sokszor nem is titkolt aknamunkáját.

Az Eötvös-páholynek a lappal kapcsolatos tevékenységét a szabadkőművés-ség részéről végigkísérte a vállalkozás megvalósíthatatlanságát hirdető pesszímista hangulatkeltés. Később a megvalósult *Világ* láttán a bukás rémét említik fenyegetően a lap ellenzői. A lapolapító páholynek mindvégig szembe kellett néznie a többi páholy részéről jelentkező irigységgel, kicsinyes intrikákkal. A páholyok közötti féltékenység mindig is egyik kerékkötője volt a hatékonyabb szervezőmunkának.

Az Eötvös-páholy nevében Bálint Lajosnak többször kellett védekeznie az ellen a vád ellen, hogy a *Világ* a páholy magánlapja és a lapolapítás hasznot hajtó anyagi vállalkozás. Bálint Lajosnak és az Eötvös-páholynek kiterjedt adminisztrációs tevékenységet kellett folytatnia a megjelenő lap érdekében. Bálint az általa jegyzett hivatali iratokban szervez, felszólít, védekezik, támad, kér. Nemcsak a részvényjegyzésben elmaradt páholyokat szólítja fel a főmesterekhez írott leveleiben, hanem már az illető tisztségviselő nevében is fogalmaz külön iratot, hogy ezáltal is tehermentesítse a páholy kényelmes vezetőjét és gyorsabbá tegye a szervezőmunkát. A pontos diplomáciai érzéket követelő munka során Bálint hangja többször válik idegessé a cselekvő tevékenységhez nem szokott páholyokkal szemben.²²

A *Világ* megszervezésével kapcsolatban neve ismertté válik a szervezet tagjai előtt, bizonyos népszerűsége tesz szert, több páholy tb. főmesterré vagy páholytaggá választja, párbajozik a lap védelmében, alapítványt akarnak elnevezni

²¹ OL Szabadkőművesség. A *Világ* iratai az Eötvös-páholy anyagából, P 1101 29 csomó 24. tétel. A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy körlevele az összes magyar páholyhoz, 1909. VI. 23.

²² Uo. Bálint levele a főmesterhez 1910. dec. 24.

róla.²³ Magát az Eötvös-páholyt kétszer sodorja a *Világ* ügye a meghasonlás állapotába. Először 1909 nyarán a Bálint és Yartin programját ellenző Feleki Hugó, volt főmester vezetésével lépnek ki azok, akik nem helyeslik a lappal új útra lépő páholy szándékát, s megalapítják a Kazinczy-páholyt. Másodszor 1912. okt. 9-én a *Világ* további támogatását ellenzők hozzák létre a Budapest-páholyt.²⁴

A szervezési nehézségek mellett a munkatársak, a szerkesztők személyének kiválasztása is számos problémát vetett fel. Az eddigi szabadkőművesi lapok (pl. *Hajnal*, *Kelet*, majd a *Dél*) belső használatra íródtak, s így az egyes páholyok belső életét, eseményeit tárgyaló cikkek nem kívántak nagyobb íráskészséget, mint amennyit egy átlagos páholytagtól el lehetett várni. A nagyközönséghez szóló lapnál azonban a szabadkőművesi eszmék megismertetésének vágya, az agitatív szándék minden eddiginél élesebben vetette fel, hogy a régi módszer szerint a többé-kevésbé ismeretlen páholytagok írják-e a cikkeket, akik foglalkozásuk szerint az élet legkülönbözőbb területein működnek, vagy pedig hivatásos, de a szervezethez tartozó újságírók. Ez a probléma annyi személyeskedő vádaskodást váltott ki, hogy maga Bálint Lajos sem akart a lap további szellemi és adminisztrációs ügyintézésében részt venni.²⁵

Pedig az egyes páholyokban is látták ennek a kérdésnek a fontosságát és megfogalmazódott az aggodalom: a lap léte, további sorsa függ a munkatársak jó megválasztásától.²⁶ Az eredeti elképzelés szerint a lapnak csak szabadkőművesek lehetnek a munkatársai, jó tollú, céhbeli újságírók, fizetéssel.²⁷

A megvalósulás stádiumában lévő lap személyi problémáinak megoldását senki sem merte vállalni, Bálint a páholyok véleményét kérte a részvénytársaság elnökének, a lap szerkesztőjének személyére vonatkozóan.²⁸ A megjelenő lapba azután valóban azok a szabadkőművesek írtak elsősorban, akik egyúttal a magyar polgári radikális politikai, szellemi élet ismert személyiségei voltak. Működésükért rendszeres honoráriumot kaptak, így Ignotus 880 koronát, Jászi 500 koronát.²⁹ A különböző munkatársaknak a *Világtól* húzott fizetése a szabadkőművességen belül beszéd tárgya, s mint Bálint keserűen megállapítja: sokan kevesellik honoráriumukat, s ezért támadják a *Világot*.³⁰

A lap társadalmi-politikai kérdésekben elfoglalt álláspontját vizsgálva tény az, hogy Purjesz Lajos szerkesztői kinevezéséig a felelős posztokon érvényesül az újságért anyagilag legtöbbet áldozó páholy politikai-ideológiai irányzata (Bálint és Yartin is az Eötvös-páholy tagjai voltak). Az irodalmi köztudat úgy tartja számon a *Világot*, mint a magyarországi polgári radikalizmus eszméinek hatékony napi propagátorát. A nagyközönségre gyakorolt hatását azonban jelentősen csökkentette a lap által képviselendő eszmék tisztázatlan, kidolgozatlan volta. Ez pedig a magyar szabadkőművesség társadalmi-politikai elképzeléseinek különbözőségéből fakadt. A *Világ* anyagi ügyeinek egyik fő szervező-

²³ Bálint tb. főmesterré választásáról: TUTSEK, 305., a tb. páholságról: TUTSEK, 306., párbajáról: TUTSEK, 298., a róla elnevezett alapítványról: TUTSEK, 304.

²⁴ TUTSEK, 183, ill. 303.

²⁵ TUTSEK, 223.

²⁶ TUTSEK, 257.

²⁷ TUTSEK, 168.

²⁸ OL Szabadkőművesség. A Világ iratai az Eötvös páholy anyagából P 1101 29. csomó 24. tétel. Bálint levele Mihalkovich Tivadarhoz 1910. febr. 15.

²⁹ Uo. Bálint egyéni írása a magyar szabadkőművességhez 1914. nov. 9.

³⁰ Uo. Bálint levele a páholy főmesteréhez 1914. nov. 9.

je, Bálint Lajos kijelentette, hogy az Eötvös-páholy a lap alapításával a szabadkőművességnek fegyvert akart adni a kezébe, de nem kívánja meghatározni a fegyverforgatás módját. Ezért a lap szellemi irányát a magyar „szabadkőművesség egyeteme” által elfogadott határozatok fogják kijelölni.³¹ Sajnos azonban ilyen határozatok nem születtek, pedig ezek a lap politikai karakterét jobban kirajzolták volna, s így létét, elterjedését is nagyban elősegítették volna.

A szabadkőművesség részéről megfogalmazódott az az óhaj, hogy még a megjelenés előtt határozzák meg a lap irányát az előfizetőkre való tekintettel.³² Annak ellenére, hogy a lap anyagi létrehozásában, ha különböző mértékben is, de kevés kivételtől eltekintve valamennyi magyar páholy részt vett, sőt szövetségen kívüliek is, társadalmi-politikai kérdések megítélésében jelentős különbségek voltak közöttük. Így pl. a választójog és a szekularizáció mértékének megítélésében is.³³ Jellemző példa az Eötvös-páholy politikai kérdésekben tanúsított magatartására, hogy éppoly figyelemmel, informálódni akarón hallgatta Yartin és Wischnowszky fejtegetéseit a szociáldemokráciáról, a stuttgarti kongresszusról, a polgárság és a szocialisták viszonyáról, mint amilyen tisztelettel adóztak a lélekben szabadkőművesnek tartott br. Bánffy Dezső volt miniszterelnök emlékének.³⁴

Az anyagilag érdekelt páholyok politikai kérdésekben elfoglalt különböző álláspontja nehezítette a *Világ* politikai arculatának alakulását. Maga az Eötvös-páholy nem is akart és nem is tudott volna egységes politikai arcú adni a lapnak, már a páholyban uralkodó kispolgári-liberális nézetek túlsúlya és a többi páholy személyes támadásai következtében sem. A szabadelvűsögre, a szabadkőművesi liberális politikára való hivatkozás, a pártpolitikán való felülemelkedés (értsd politikamentesség), a progresszió elvének megfogalmazása, az oppor-tunizmusról tanúskodó „böles mérsékletű” középút hangoztatása mutatja a lap körül uralkodó szemléleti bizonytalanságot.³⁵ Mások ezekkel szemben azt hangsúlyozták, hogy a napilapnak politikailag színt kell vallania, mert különben elveszti a nagyközönség érdeklődését. Ezzel kapcsolatban az aggodalom is megfogalmazódott: az erőteljes politikai tartalom a szabadkőművességet pártokra szakítaná.³⁶

Talán a pártpolitikától való félelem az, ami induláskor a legerősebben hangot kap. Így a Justh-párttal vagy még inkább az MSZDP-vel való összefogás lehetőségét eldobva, kitűnik, hogy a magyar szabadkőművességnek nincs önálló, egységes politikai arculata. Éppen a szabadkőművesség eszméire hivatkozva védik a véleményszabadságot, amelybe ókonzervatív nézetektől a szociáldemokrata párt programjának vállalásáig minden belefér. E koncepció szerint a lap szabad szellemiségét éppen munkatársainak egymástól eltérő véleménye adja meg. Pedig a magyarországi polgári radikalizmusnak nem kisebb alakja, mint Jászi Oszkár, a Martinovics-páholy tagjaként mondotta évekkal a *Világ*

³¹ Tutsek, 218. Bálint Lajos beszámolója az Eötvös-páholy 1910. jan. 22-i díszüléséről.

³² TUTSEK, 237. Gerő Nándor hozzászólása a Demokrácia-páholybeli vitaülésen 1909. okt. 18.

³³ TUTSEK, 237.

³⁴ Wischnowszky Ignác 1907. okt. 16-i előadásáról TUTSEK; 152., Yartinéra vonatkozólag TUTSEK, 105., Bánffy Dezsőnek, „a liberális magyar államférfi elhunytáról” megemlékezik Farkasházy Hugó 1911. máj. 24-én, TUTSEK, 315.

³⁵ A szabadkőművesi liberális politikáról TUTSEK, 237., a pártpolitikán való felülemelkedésről TUTSEK, 257., a progresszió elvének megfogalmazásáról TUTSEK, 271., a középút politikai elvének meghatározásáról TUTSEK, 257.

³⁶ TUTSEK, 270.

megjelenése előtt, hogy szükséges minden magyar szabadkőműves számára egy politikai minimum megállapítása, amelyen alul egyetlen, a szervezethez tartozó tag sem foglalhat állást.³⁷

Hasonló véleményen volt a szövetség tisztségviselői közül, a lap ügyét mindig támogató Medgyes Simon helyettes nagymester is.³⁸ Ennek hiánya okozta a személyi villongások jó részét, a szövetség tagjai részéről a lapnak nyújtott különböző mértékű anyagi támogatást, a szervezési akciók lassúságát. Ezen problémáknak súlyát többszörösen érezve, támadások pergettüzenek kitéve hívta össze az Eötvös-páholy nevében Bálint főmester 1910. október 22-re a *Világ*ot alapító páholyok képviselőit, a lapról szóló őszinte eszmecserére. A győri Philantrópia-páholy egyik tagjának, Perl Gyulának a beszámolójából kitűnik, hogy a jelenlévők a problémákkal való szembenézés igényével gyűltek össze, a szabadkőművesség és a nagyközönség kritikáját magukévá téve elemezni akarták a lappal kapcsolatban felmerült problémákat. A tanácskozás alaphangját Jászi Oszkár adta meg, amikor kifejtette, hogy a *Világ*, mint a polgári radikalizmus egyetlen szócsove, nem bukhat meg. A beszámoló tanúsága szerint a tanácskozáson kisebbségben lehettek az olyan páholyképviselők, (pl. Máthé László), akik a *Világ* képviselte agresszív politikai irányt kifogásolták. A Perl-féle levél a legtöbb teret Szende Pál, Ágoston Péter és Jászi Oszkár felszólalásainak szenteli.

Szende is, mint Jászi, a pénzügyi nehézségeket elismerve, hangsúlyozza a lap fenntartásának szükségességét. Felhívja a figyelmet az egységes felfogás hiányára. Szerinte ingadozó az egyes rovatok álláspontja és nincs világnézeti egység a vezércikk és a rovatok között sem. Ennek okát abban látja, hogy maga a szerkesztőség sem egységes szellemű. Példaként említi Bálint Lajost, „aki ezelőtt sovinizta volt, most meg tudományos, szociológus akar lenni, de még érződik cikkein a régi modor”. Szende radikálisabbnak akarja látni a *Világ*ot, s ez szerinte akkor valósul meg, ha a lap szélesebben értelmezi az antiklerikalizmust, megértőbb a nemzetiségi és munkásprobléma iránt, és ha fogékonyabb az új, irodalmi és művészeti alkotások iránt. Ágoston Péter üzletileg helyesnek tartja, hogy a lap alkalmazkodik az öt létrehozó szervezet különféle állásfoglalásaihoz, mégis bízik abban, hogy a lap körül idővel összetömörül egy politikailag egységes nézeteket valló csoport.

Jászi Oszkár, Ágostonnál erősebben hangsúlyozza a *Világ* körül megteremtendő polgári radikális tábor egységének szükségességét. Jászi szerint a lap szellemét ért vádakkal és rágalmakkal, éppen azért, mert megbontják a radikális tábor egységét, szembe kell nézni. Nagy hatást kiváltó beszédében egységre szólítja fel a polgári radikalizmus eszméinek legnagyobb szervezett bázisát, a szabadkőművességet, s ugyanakkor színvallásra akarja bírni a még habozókat, mert a legnagyobb kárt nem a nyíltan reakciók, hanem a magukat radikálisoknak színlelők okozzák. Szendével egyetértésben hangsúlyozza a lap szerepét és munkatársi gárdájának felelősségét, mert amennyi idő alatt a *Világ* teljesen radikális lesz, annyi alatt és vele együtt a szervezet tagsága is azzá válhat.

Bálint Lajos az Eötvös-páholy nevében a szabadkőművesség támogatásának hiányát panaszolja, a vagyonos burzsoá-szabadkőművesség ugyanis tüntet a lap iránti részvétlenségével, mert a mindennapi tevékenységében feszélyezné.

³⁷ TUTSEK, 140.

³⁸ TUTSEK, 205.

Bálint kiemeli, hogy az előfizetések és a hirdetések hiánya pénzügyi problémát szül, ezért azután nem tudnak fizetni a cikkekért, s így jó tollú újságírók nem is dolgoznak a lapnak.³⁹

Néhány hónap elteltével a *Világ*nak valóban határozottabb lesz a társadalmi-politikai karaktere. Ezt mutatják Bálint Lajos egységet foltozó felhívásai is, amelyekben bár kénytelen elismerni, hogy a lap nem tükrözheti valamennyi páholy és testvér véleményét politikai kérdésekben, mégis hivatkozik a szabadkőművesség szervezetébe tartozás mindenkit átfogó tényére.⁴⁰ A *Világ*ban végbenemő politikai egységesülési folyamatra utalnak olyan tények, mint pl. a Martinovics-páholynek némi taktikai éllel Gerő Ödön szerkesztőhöz írott levele, amely dicséri a kezdeti bizonytalanzkodást legyőző, most már egységesen progresszív lapot és munkatársait.⁴¹ Az a körülmény, hogy a lap megindulása után erősödik Jásziék befolyása, nemcsak a fenti dokumentumból következethető ki, hanem a konzervatív páholyok támadásaiból is. Kifogásolják, hogy a lap profilját egy radikális írotábor szabja meg, erősnek érzik a Jászi-féle szociológusok hatását: „Nem a tudósok kicsiny serege szabja meg az utat. Tudásuk nagy lehet és lelkük szenvedéllyel sóvároghatja az igazt, de faragott elmélethől bálványt imádnak.”⁴²

A *Világ* részvétele az ország politikai életében nem tetszett a Nagypáholyrak sem. Erre lehet következtetni az Eötvös-páholynek a Nagymesterhez intézett — feltehetően — válasz-feliratától. Ebben megalkuvó módon helyesnek ismerik el a Nagypáholynek azt a törekvését, amellyel óvja a szövetség tagjait a napi politikától és védekezésükkel előadják, hogy ők csak addig foglalkoztak a választójoggal, amíg törvényjavaslat nem lett belőle. Ugyanakkor a páholy kitart azon véleménye mellett, hogy a magyar szabadkőművességnek hatást kell gyakorolnia Magyarországon közéletére, és ennek leghathatósabb eszköze a napilap. Az Eötvös-páholynek nem volt más szándéka a lapalapítással kapcsolatban, mint annak anyagi eszközeit biztosítani. Az alapító páholynek védekeznie kellett a Nagypáholy ama vádja ellen is, hogy miért nem tükrözi a lap a szabadkőművesség egészének véleményét. A Nagymesterhez intézett felirat megjegyzi: ha a magyar szabadkőművesség egységes állásfoglalásra jut, ezt habozás nélkül fogják közölni a *Világ*ban, mint a szervezet tagjainak egyetemes véleményét.⁴³

A Nagypáholy és az Eötvös-páholy, valamint a saját páholya és a többi magyar páholy közötti súrlódások elsimitásán fáradozó, állandó szellemi kötél-táncot járó, az anyagi nehézségek áthidalásán munkálkodó Bálint Lajostól 1912 tavaszán néhány panaszcs hangú levelet olvashatunk. Az Eötvös-páholy tagjainak a *Világ* számára nyújtott rendszeres szubvenció kapcsán jegyzi meg: „Ha ez az áldozatkészség sem lesz követett példa a szövetségben, akkor a lapot nincs miért fenntartani, de nem is lehet.”⁴⁴ A személyét ért rágalmaknak is véget kíván vetni:

³⁹ OL Szabadkőművesség. A *Világ* iratai az Eötvös-páholy anyagából P 1101 29. esemő 24. tétel. Perl Gyulának, a győri Philantrópia-páholy tagjának levele 1910. okt. 23.

⁴⁰ Uo. Bálint levele a páholy főmesteréhez 1910. dec. 24., körlevele 1911. ápr. 12.

⁴¹ Uo. A Martinovics-páholy levele Gerő Ödönhöz, a *Világ* szerkesztőjéhez 1910. ápr. 12.

⁴² Uo. A Hunyad-páholy felhívása a magyar szabadkőművességhez 1912. jún. 17.

⁴³ Uo. Az Eötvös-páholy felirata a Nagypáholyhoz 1913. nov. 19.

⁴⁴ Uo. Bálint Lajos levele a páholy főmesteréhez 1912. márc. 16.

„Én magam egy fillért sem kapok sem fizetés címén, sem cikkekért. Nekem tehát nem egyéni érdekem a lap. Az Eötvös-páholynak sem. Mert a fizetést élvező munkatársak közül csak egy van, aki tagja a páholynak. Ha mégis annyi pénzt és munkát áldozunk, tesszük ezt, mert nem forma-szabadvők művesek akarunk lenni, hanem önzetlen komoly megértői nagy céloknak.”⁴⁵

Két nappal később keltezett körlevelében a nyilvánvalóan nekiszegzett váddal szemben védekezik: az igazságos bíráló nem állíthatja, hogy a *Világ* megszegte volna a szabadvők művességgel szemben fennálló hallgatólagos szerződését, hiszen harcol a klerikalizmus és az egyházi oktatás ellen, a választójogi reformért. Mindazonáltal mindenkinek az egyéni ízlését, érdekét, célját lehetetlen szolgálni, de hangsúlyozza, hogy ha „a Világot az Eötvös-páholy lapjának nevezik, ez hangulatkeltés, egyéb semmi.”⁴⁶ Jól szemlélteti Bálint Lajos helyzetét a *Világgal* kapcsolatban, valamint a burzsoá-szabadvők művességnek a laphoz való viszonyát is a Rottenberg-eset. A *Világ* 1912. márc. 17-i számában egy közgazdasági hír kapcsán felmerült Rottenberg Jenő neve, aki a Magyar Asphalt Rt. igazgatója volt, s egyben a Petőfi-páholy tagja. Rottenberg felháborodottan jelentette ki, hogy mivel a *Világban* megjelenteket terhelőnek érzi magára nézve, egy másik lapban támadni fogja a szabadvők művesi alapítású lapot, nem fizet elő rá, és visszakéri a 120 koronáját. Azzal fenyegetőzött, hogy bejelenti a Nagymesternek: a lapot valaki megfizette, akinek érdekében állott a cikk megjelentetése. Bálint ezen ügy kapcsán veti fel azt az elvi kérdést, hogyha a *Világ* érinti az egyes szabadvők művesek üzleti ügyeit, a tagok kapcsolatba hozhatják-e ezeket a szervezettel:

„Megengedhető-e, hogy egyéni és üzleti érdekeik vélt vagy valódi sérelmeit, mint a szabadvők műves szövetség tagjai, kifejezetten, mint ilyenek torolhassák meg, avagy fenyegethessenek azzal, hogy mint ilyenek fogják megtorolni?”⁴⁷

Az Eötvös-páholy főmestere azt is panaszolja, hogy nem lehet egyszerre minden páholyban, nem tudja, hol, miért keletkezik hangulat a *Világ* ellen. Úgy látja, hogy maguk az egyes páholytagok sem tudják, hogy miért szólalnak fel a *Világ* ellen:

„Láttam, hogy lekritizálta valaki a Világot azon a címen, hogy nem elég radikális, pedig nem ez volt a baj, hanem az, hogy az illető bíráló nem kapott annyi pénzt a cikkeiért, amennyit szeretett volna kapni.”⁴⁸

Ezekből az esetekből, megnyilatkozásokból is kitűnik, hogy a *Világot* anyagiilag támogató, világnézetileg különböző állásponton lévő szabadvők művességnek a lappal kapcsolatos helyi konfliktusait, ha csak nem akarta a lap megingását, Bálint kénytelen volt sokszor úgy elsimítani, hogy elvtelen kompromisszumokat tett. Ezért hagyta el az újságot többek között előbb Goda Géza, Pogány József, Jászi Oszkár, később Ady.⁴⁹ Ady forradalmár, kisszerű taktikázásokhoz nem szokott szelleme, a sokféle páholyérdek egyeztetésére kényszerülő szerkesztési környezetben, a szabadvők művesi bürokrácia útvesztőiben nem bírta sokáig.

⁴⁵ Uo. Bálint Lajos levele a páholy főmesteréhez 1912. márc. 16.

⁴⁶ Uo. Bálint körlevele 1912. márc. 18.

⁴⁷ Uo. Bálint levele a Petőfi-páholy főmesterének 1912. márc. 19.

⁴⁸ Uo. Bálint levele a Petőfi-páholy főmesterének 1912. márc. 19.

⁴⁹ AEÖPM X. kötet 224.

Bálint megalkuvásai nemcsak személyiségéből, hanem a szervezet felépítéséből szinte szükségszerűen adódtak. Ez is hozzájárult bukásához, a lap szilárd világnézetet képviselő újságírói képtelenek voltak együtt dolgozni vele. Amikor Bálint körlevélben jelenti be, hogy 1913. febr. 1. óta Purjesz Lajos, a Demokrácia-páholy tagja a *Világ* szerkesztője, akkor közvetve saját csődjét ismeri el. Bár az Eötvös-páholy anyagilag tovább támogatja az újságot, a közvetlen szellemi befolyása csökken. Ez lehetőséget ad az eddigi szerkesztőknél nagyobb koncepciójú, jó szervezőképességű Purjesznek arra, hogy a szabadkőművesség döntő befolyásából adódó politikai-szervezeti tehertől megszabadulva új, merészebb irányt szabjon a lapnak.

LÁSZLÓ HEVERDLE

**Un chapitre de l'histoire de la presse bourgeoise radicale
(Les relations du journal Világ avec la franc-maçonnerie)**

C'était l'organisation de la franc-maçonnerie de Hongrie, vivant sa crise intérieure, au début du siècle, qui était derrière le journal *Világ* (Monde), paraissant à partir du 30 mars 1910. C'est grâce aux forces progressistes de la franc-maçonnerie que le Convent du janvier 1909 souligne dans un décret la nécessité de fonder un journal. Sous la conduite du Vénérable Lajos Bálint, les membres de la loge Eötvös se sont mis, avec un travail minutieux, à procurer le capital initial nécessaire pour le fondement matériel du journal et pour gagner un nombre convenable d'abonnés.

Les problèmes en connexion avec la création du journal jettent de la lumière sur la division intérieure de la franc-maçonnerie de Hongrie, qui était le soutien potentiel le plus grand du radicalisme bourgeois. Tout cela se manifeste dans la subvention matérielle non convenable, dans le maintien de la Grande Loge, dans l'atmosphère pessimiste, dans les intrigues des loges contre le journal et contre l'activité de la loge Eötvös, dans les divergences des vues sociales et politiques. Parmi les meilleurs représentants du radicalisme bourgeois hongrois, ce sont surtout Oszkár Jászi et Pál Szende qui ont accentué la nécessité du journal *Világ* et son rôle dans la création d'un camp radical unique.

Malgré les sacrifices matériels de la loge Eötvös qui se sont manifestés sous les formes les plus diverses, la société anonyme qui soutenait le journal, était forcés de donner à louage *Világ*, en 1914, par suite de l'indifférence de la franc-maçonnerie entière.

KÖZLEMÉNYEK

Egy pesti domonkos-kódex és a „pest” köznévv. Az időrendben — a székesfehérvári és esztergomi után — harmadikként, 1233-ban alapított¹ pesti domonkosrendi kolostor épülete nyomtalanul elpusztult. Csak annyit tudunk, hogy a Belvárosban az angolkiasszony apácák későbbi templomának és kolostorának helyén állott. Pedig a jelentősebb domonkos kolostorok közé tartozott, mert már a XIII. században generális rendi káptalant tartottak ott.²

Van azonban a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kódexgyűjteményében egy olyan kötet, amely bizonyos ponton némi kiegészítő adatokat szolgáltat a pesti kolostor életének megismeréséhez. A Cod. Lat. 2463. kódex ez, amely Boëthius *Arithmetica*-ját („*Arismetrika*”!) és mellette a *Geometrica minor*-át és a *Mensura monochordit* tartalmazza, a középkorban népszerű iskolai anyagot. A mindössze 42 fol. terjedelmű, 215 × 135 mm méretű pergamen kódex a XIII. században készült. 3 iniciálé és számos szerény díszítési nagy kezdőbetű van benne; kötése nagyon rongált piros bőrkötés.

A kötetbe egy „frater Benedictus” elég sokszor beírta a nevét, részint mint tulajdonos-bejegyzést, részint oklevélkezdet-próbálkozásokban. Az előzőeken:

„Ego frater Benedictus notum facio cuilibet hanc litteram inspecturo”. — „Nos magister Benedictus engn (?) studens ordinis fratrum predicatorum damus pro”. — „Iste liber est fratris Benedicti Engn (?) studentis ordinis fratrum predicatorum. Donatus est a fratre Nicolao prouinciali Anno domini M^oCCC^oXL^oVII^o.” — És ismét „Iste liber est fratris Benedicti eng (?). A fol. 2^o-n „Ego frater benedictus filius magistri”.

Sajnos a név itt olvashatatlanul el van törölve, de annyi kitűnik a följegyzésből, hogy Benedek fráter atyja is egyetemi grádussal rendelkező „értelmiségi” volt. A következő fol. 21^r-n megint csak olvashatatlan az „Ego frater Benedictus de” után a név. A kötet utolsó bejegyzése a fol. 36^v-n megint az „Ego frater Benedictus”.

Ezekből a bejegyzésekből tehát annyit már tudunk, hogy Benedek fráter domonkos rendi studens volt és 1347-ben Miklós provinciálistól kapta ezt a könyvet, nyilvánvalóan tanulmányai végzéséhez. A legérdekesebb bejegyzés azonban, amelyből azt is megtudjuk, hol volt ez a kolostor, ahol frater Benedek tanult, a fol. 18^v-n olvasható: „Ego frater Benedictus Engn (?) studens pestensis, sed non de illo pest, qui fornax est, sed de illo pest qui civitas.” Benedek fráter tehát pesti studens volt, s ebből az is következik, hogy a pesti kolostorban stúdium is volt. Ez a stúdium bizonyára studium particulare volt, amelynek minden országban kellett lennie kettő-háromnak, hogy a rendtagok az „ar-

¹ PFEIFFER Miklós: *A domonkos rend magyar zárdáinak vázlatos története*. Kassa 1917. 106 — 107.

² HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938. 118.

tes"-t tanulják,³ mielőtt a studium generalera mennek, ami Magyarországon 1304 óta Budán működött.⁴

Külön érdekessége van a bejegyzés tréfás kitételének, hogy az a Pest, ahol ő studens, nem kemence, hanem város. Tehát az egyébként bolgár-szláv eredetű „pest” köznévi kemence értelemben a XIV. század közepén ismeretes volt a magyar nyelvben, tudták azt, hogy Pest város neve kemencét jelent.⁵

Mi volt a kódex sorsa a XIV. század után, nem tudjuk, csak azt, hogy a XVII–XVIII. század táján a jezsuiták bécsi kollégiumának tulajdonában volt („Collegii Soc. Jesu Vienne”) és innen a XVIII. század folyamán került a Hofbibliothekba, ahol először a Rec. 1230 jelzetet kapta.

CSAPODI CSABA

18. századi magyar nyelvű orvosi könyvek az „ügyefogyott szegények” szolgálatában. „Mindnyájan kívánjuk: hogy a’ mi nyelvünkön a’ jó Orvos Könyvek szaporodjanak. Óhajtjuk a’ tanult Nemzeteknek azt a’ boldogságát elérni, mellyben ők akármelley idegen nyelveken iratott hasznos Könyveket saját nyelveiken olvashatnak. Soha még ennek eléréséhez oly jó reménységünk nem lehetett, mint ebben a’ szerentsés időben, mellyben mi mostan élünk. Országunknak szinte közepe táján Királyi költséggel taníttatik az Orvosi Tudomány. Naponként nevededik számok Hazánkknak nagy hasznára az értelmes Orvosoknak és Borbélyoknak. Oly fejedelmi Orvosoknak, kiket az egész tudós Orvosi világ tisztel, minéműiek: Tissot, Báró Störök, Kranz, Plenck halhatatlan munkáik már magyar nyelven a’ Lakosoknak kezeiken forgnak.”¹

Ezen derűlátásra és optimizmusra csak a század végén került sor, amikor már Magyarországon is megindult az orvosképzés és a magyar nyelvű orvosi könyvek nem számítottak kuriózumnak. E folyamatban nagy része volt Mária Terézia, majd II. József egészségügyet pártoló politikájának: ők rendelték el a városok csatornázását, járványok idején szigorú rendelkezéseket bocsátottak ki; a század második felében sor került az orvosi, gyógyszerészeti, szülésznői gyakorlat szabályozására, és a nagyszombati egyetemen megindult a hazai orvosképzés. A könyvkiadás terén a kormány az orvosirodalom támogatásával is igyekezett az ország egészségügyi elmaradottságát felszámolni.

Az előző századokban ugyanúgy, mint a 18. században is az alapprobléma az éhség és a járvány volt. A társadalmi hasznosság elvét figyelembe véve mindenekelőtt a mezőgazdasági és egészségügyi kultúrát szolgáló intézkedéseket és művelődési vállalkozásokat kell értékelnünk.

A felvilágosodás százada tette meg a kezdő lépéseket az ország lakosságának jobb egészségügyi ellátása érdekében. Ez időben már mintegy 25 orvos munkálkodott az orvostudomány nemzeti nyelven való művelésén — „... az anyanyelvű ismeretterjesztés — főleg az orvosi irodalom terén — szaktudományi szempontból is viszonylag magas szintet ért el.”²

Ugyancsak pozitívumként könyvelhetjük el az orvosírók azon törekvését, hogy műveikkel egyre jobban az arra leginkább rászoruló, orvostól, patikától távol élő néptömeghez fordultak, a figyelem, a gondoskodás fénykörébe vonván ezáltal az ország teljes népességét.

³ Uo. 146.

⁴ Uo. 118.

⁵ A „pest” szó eddig csak helynévként volt ismeretes. L.: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. köt.* Budapest 1976. 171.

¹ [NLS] ROSÉN, Miklós: *Orvosi tanítás a’ gyermekek’ nyavalyáiknak megismeréséről, és Orvoslásokról...* Ford. G. DOMBY Sámuel. Pest, 1794. Elöl-járó beszéd.

² NÉMEDI Lajosné: *A magyar nyelvű könyv a „deákalanok” szolgálatában.* Bp. 1964. 191. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 44.)

A könyvek előszavából kiderül, hogy a szerzők kiknek szánták műveiket, miért írták azokat, és milyen nyelvi, stílárius nehézségeik voltak a „pallérozatlan” anyanyelvel munkájuk során.

Egy 1747-ből származó kimutatás szerint több vármegyében nem volt egyetlen sebész sem,³ a gyógyítást javasasszonyok, kuruzslók, sőt nemegyszer hóhérok végezték. A könyvek előszavai szintén az égető orvoshiányról tanúskodnak, és egyúttal a segítő szándékról is – ahol nincs képzett orvos, ott könnyen érthető, jó orvosi könyvek segítsék a rászorulókat: „De idővel általlátván, hogy azzal a’ kösségnek, leginkább az igyefogyott szegényeknek, kiknek nintsen mindenkor kezek ügyében az értelmes Orvos, javokra lehetnék; azért fére tévén minden ellenkező okokat, a’ munkának adtam kezemet. . .”⁴



³ KORBULY György: *Az állami egészségvédelem jelé. Magyar művelődéstörténet.* Szerk. DOMANOVSKY Sándor. 4. köt. Bp. é. n.

⁴ LA LANGUE János: *A magyarországi orvosvizekről . . . a szegényeknek kedvéért.* Nagykároly, 1783. Elöl-járó beszéd.

Csapó Józsefet, Debrecen város „physicusá”-t a haza és a felebarátai iránt érzett szeretetet készítette gyermekgyógyászati könyvének megírására, valamint hogy a „falukon és pusztákon a’ szegény Emberek az ő nyomorgó kis gyermekeiknek könnyen fel-található és elkészíthető hasznos házi orvosságokkal is segítségül lehessenek.”⁵

Filantropikus érzelmektől telített, vallomásszerű sorokat olvashatunk a század egyik legnépszerűbb orvosi könyvében arról, hogy kiknek és miért írta a szerző a művét:

„Meg-esvén szívem a’ mezőn lakozó és gyakran betegeskedő ügye fogyott népnek a’ sorsán, holott ez, vagy a’ szükséges segedelmek’ nem léte-miatt, vagy pediglen az sokféle ártalmas, és rendetlen gyógyétástul el szokott veszni; az vala főbb és egyetlen czélom, hogy ezen írással azon nagy fogyatkozásokat leg-alább részében meg-előzzem.”⁶

A felvilágosult abszolutizmus már kötelességének tartja gondját viselni a földet művelő, adót fizető parasztságnak, hiszen gondoskodása mindenképpen „kifizetődő” vállalkozásnak bizonyul, ugyanakkor meghatódik a misera plebs contribuens iránt tanúsított jóságtól és emberségtől:

„Ebből az egész könyvből látni való, hogy ez tsak a’ parasztnak íródott. — Az igaz, hogy: áldott szándék, s meg betsülhetetlen igyekezet! azt a’ részét gyámolítani az Országnak, a’ melly leg gyámoltalanabb; hogy így az egész Ország annál erősebbé, s virágzóbbá légyen; és mentül nagyobban munkába vették, . . . kivált a’ mai időben a’ Tudósok, sőt a’ Királyok is, és a’ Fejedelmek, a’ paraszti rendek bődögitását; mind a’ tanításra, mind a’ gazdaságbeli oktatásra, mind sok terheinek könnyebbítésére nézve: annál inkább kellene óhajtanunk, hogy az az áldott nap Édes Hazánkra is derülne fel immár.”⁷

Szentmihályi Mihály boczonádi plébános, majd egri kanonok orvosságos könyve azt bizonyítja, hogy még a 18. század is kedvelte a Mélius *Herbárium*ához hasonló összeállításokat — bár maga a szerző, Szentmihályi említi, hogy a városban lakók inkább orvoshoz forduljanak, mint az ő hallomásokból és tapasztalásból álló gyógyító „tudományá”-hoz. Az egykori plébános jól ismerhette a falu népét, tudta, hogy közülük kevés tud olvasni, így hát a betűt ismerőket „bizza meg” könyvének beszerzésével: „. . . és kik olvasni tudnak e’ könyvetskét meg-szerezvén felebaráttjok hasznára szükségben köz-segítséggel legyenek.”⁸

Az olvasni tudás a hasznos ismereteket közlő könyvek elterjedésével egyre nagyobb szerepet kapott — a betűismerő ember eleve előnyösebb helyzetben volt azokhoz képest, akik az információikat többnyire szűk környezetük köréből merítették. A család, vagy a szomszédság élőszóval továbbadott „tudásanyaga” így öröklődött nemzedékről nemzedékre, a hallottakon senki nem mert és nem is akart változtatni. Így rögződött merev sémává nemcsak a vallással, a világnézettel kapcsolatos tudatformák összessége, hanem a gyakorlati élet számos megnyilvánulási formája, a földművelés menete, a kezdetleges háziipar, a gyermeknevelés és ápolás, valamint a betegellátás, higiéniai szokások és más egészségügyi tennivalók.

A tudás demokratizálódásának meginduló folyamatát jelzi az a felismerés, hogy az olvasni tudó embernek kötelezettségei vannak sokszor egy egész falu analfabéta népével szemben. Benkő Sámuel orvostudor így ír erről:

⁵ CSAPÓ József: *Kis gyermekek isputalja*. Nagykároly, 1771. [Előszó a] Kedves Olvasóhoz.

⁶ A’ néphez való tudósítás. Miképpen kellyen a’ maga egészségére vigyázní. *Irattatott Tí-sot . . . által*. Magyar nyelvre ford. MARIKOWSKZI Márton. Nagykároly, 1772. Előre tett beszéd.

⁷ *Szükségben segítő könyv*. Német nyelvből magyarra ford. KÖMLEI János. Pest, 1790. Erdemes Olvasó! VII.

⁸ SZENTMIHÁLYI Mihály: *Házi orvosságok*. Vác, 1791. Tanuság és intés a’ kegyes olvasóhoz.

„Azért e' munkát az okos, és jól-tévő földös Uraknak, Egyházi rendeknek, Oskola-Mestereknek, falukon lakó Borbélyoknak, és más Irás-tudóknak ajánlom.”⁹ Ugyanezen könyvének ajánlásában azt írja: „Fogtam azért a' tollat, s hivatalomat tetéző egyéb dolgaim közt irtam a' himlőről e' kis könyvet, hogy a' hol én magam jelen nem lehetek, a' helységekben lakozó Irás-tudók, és Borbélyok azt olvassák, abból annyi oktatást vegyennek, a' mennyit szükséges tudni arra, hogy az elől-kerülő himlős nyavalyákban segítséggel lehessenek.”¹⁰

Ugyanez a gondolat jelentkezik egy szülészetről írott oktató-tanító könyvecske előszavában is:

„... kívánám, hogy az Előljárók, földes uraságok, és egyéb jótévők igaz felebaráti szeretettül indittatván ezen tsekély munkának mennél nagyobb kiterjedésén iparkodnának és olly rendeléseket tennének, hogy a' szegény, vagy más ollyan aszszonyoknak, kik az idő fogyatkozása, tudatlanság, vagy más akadályok miatt azt nem olvashatnák, a' buzgó lelkiatyák, oskola mesterek, vagy orvosok meg-magyaroznák...”¹¹

Az orvos, aki könyvének címlapjára odaírta, hogy a „Falusi nép oktatására irattatott könyv”, tudta,

„... hogy ezt a könyvet sokan nem fogják olvasni, és többen ha olvasandják is meg nem értik, bátor az együgyű nép értelméhez alkalmaztatott; hanem ezt az okos és jótévő személyeknek ajánlom, kik falun lakoznak, és bizonyos Isteni hivatal' neme által az szegény együgyű népek segítségére kötelesek.”¹²

Művét tehát a nép körében élő papok figyelmébe ajánlja, akiknek úgymond kötelességük a betegek istápolása, a babonák és balítéletek felszámolása, az okosabb életmódra való nevelés.

A kor egészségügyi helyzetére vet fényt a szerzőknek az a törekvése, hogy könyveiket a falusi borbélyok és bábaasszonyok kezébe juttassák, „kikhez a' közösség rész szerént tudatlanságból, rész szerént szükségből, a' belső nyavalyák orvoslásában-is folyamodni szokot...”¹³ Jól képzett orvosaink tudták, hogy mind a sebészek, mind a bábák mesterségbeli tudása igen hiányos. Weszprémi István, Debrecen tisztí orvosa 1760-ban arról ír, hogy a szapora gyermekhalandóságnak a bábák „vastag tudatlansága” az oka. A helyzet egy évtized múlva sem változott, s az orvosok mindössze abban reménykedhettek, hogy ismeretterjesztő könyveiket mégis kézbe veszik, és haszonnal forgatják a rászorulók: „A sok szerentsétlen eseteknek példája, mellyeket jobb mesterséggel el lehetett volna kerülni, elegendő indító okot adhatnak azoknak jövődébéli el távoztatásokra.”¹⁴

Az előszavak vallanak arról is, hogy az orvosokat mi készítette magyar nyelvű egészségügyi könyvek írására, ill. idegen nyelvű művek magyarra fordítására. Ezek az okok sokrétűek és nem kizárólag a kor elmaradott egészségügye az eredőjük, hanem más jellegű nehézségek is, melyeket a kor orvosai az írókhoz és filozófusokhoz hasonlóan az írott szó erejével, a felvilágosítással próbáltak legyőzni.

E század ismeri föl azt a tényt, hogy nincs magyar nyelvű, tanító jellegű, olcsó áron kapható könyv, amely társadalmi megkülönböztetés nélkül betölthetné evilági hivatását: jobbat tenné az emberek életét.

⁹ BENKŐ Sámuel: *A' hójagos himlőről való tanáts adás*. Kassa, 1781. Bé-vezető tudósítás.

¹⁰ Uo. Nagy méltóságú gróf úr, fő ispány úr... [Ajánlás].

¹¹ STEDELE János: *Magaviselesre rendmutató regulák, melyeket a terhes, szülő és gyermekágyas asszonyoknak...* német nyelven kiadott... és magyarra ford. GELLEI Mihály. Buda, 1789. Előljáró-beszéd 10–11. p.

¹² *A' néphez való tudósítás...* Irattatott TISSOT által. Ford. MARIKOWSKI Márton. Nagykároly, 1772. Előljáró igazgatás 13–14.

¹³ Uo. 17.

¹⁴ Uo. 17–18.

Kováts Mihály doktor, a 18. és 19. század fordulójának egyik legtermékenyebb írója és fordítója négy pontban fogalmazta meg azokat az okokat, melyek az egyik német nyelvű orvosi munka lefordítására ösztönözték:

„1. Az a' mind kívül, mind itthon híres tudós Orvos Doktor Benkó Sámuel Ur, így szól a' munkájába: „egy két Magyar Orvos-könyv a' Közönséges kezekben ugyan forgatattik, de talán annak-is a' kívülről vaktába gyógyítók, és a' heverő Orvosok, nem pedig a' közönség veszik hasznát.” Szükibe vagyunk tehát a közönségnek való magyar könyvnek. 2. A' Köznép nállunk teli van orvosi babonával, és az erköltse sem leg-jobb. 3. Nállunk-is lehet még ennek haszna az Oskolákban-is.” Végül pedig a barokkos hódolat: „Ezen fellyül kívántam szolgálni kedves Hazámnak mingyárt tudománykámnak sengéjével.”¹⁵

Mátyus István erdélyi főorvos is azt panaszolta, hogy nincs magyar nyelvű könyv, mely az egészség megtartásának módját tanítaná, de alacsony színvonalú a lakosság egészségügyi kultúrája is — a prevenció fogalma ismeretlen, csak akkor keresnek orvost vagy bábát, sebészt vagy javasasszonyt, ha a betegség már befészkelte magát a házba. Mátyus — hogy orvosolja az említett bajt, németből, vagy deákból akart fordítani. „De az Én tzelommal meg-egyező Munkára nem található; kéntelenitettem egész új Könyvnek írásához fogni.”¹⁶ Így született meg 1762-ben a kétkötetes *Diaetetica*, mely két évtized múlva bővített formában — 6 kötetben — ismét napvilágot látott.

Lange Márton szülészeti és nőgyógyászati könyvecskéje Erdély bábáinak „kimondhatatlan tudatlanságát” akarja eloszlatni, s a faluhelyen lakó anyákból a „hamis vélekedéseket” kiirtani.

Szatmár megye urai, a Károlyi grófok is pártfogolták és szorgalmazták az anyanyelven írott egészségügyi könyvek megjelentetését. Károlyi Ferenc gróf, a szatmári békét megkötő Károlyi Sándor fia 1754-ben nyomdát alapított Nagykárolyban Pap István tipográfussal, hogy a környék szellemi életét, a népnevelést föllendítse. A munkát a hajdani lőcsei Brewer-féle könyvnyomtató műhely 1668-ból megmaradt fölszerelésével kezdték meg.

A nagykárolyi nyomda 1755-ben kiváltságlevelet kapott Mária Teréziától — ennek birtokában üzemeltette Ferenc gróf fia, Antal is a nyomdát.

Károlyi Antal irodalompartoló tevékenysége mellett fontosnak tartotta a nép egészségügyi felvilágosítását szolgáló művek terjesztését is. Ő buzdította Marikowszki Márton orvosdoktor, hogy fordítsa le az Európában akkor nagyon népszerű francia nyelvű orvosi munkát, melyet Tissot, svájci orvos írt *A' néphez való tudósítás* címmel.

„Nem is haszon nélkül való gondoskodás ez, mert főképpen-is az ollyatén betegek, a' kinél hirtelen és idő halasztás nélkül való segítség kívántatik, azonban nintsen mindjárt kezek-ügyében értelmes Orvos, megbetsülhetetlen hasznát érezhetik ezen tsekély munkámnak, annyival-is inkább, mivel hogy nyelvünkön még illyetén könyv nem találtatik...”¹⁷

A mű mind szakmailag, mind világnézetileg — a babonák, a kuruzslás elleni hadakozásával — gazdagította a 18. századi anyanyelvű orvosirodalmunkat, hála gróf Károlyi Antal mecénási buzgalmának.

Az 1739-es pestisjárvány idején fordította le Perliczi János, Nógrád megye főorvosa Moller Károly bécsi orvostudor német nyelvű pestistraktátusát.

¹⁵ HUFELAND, Christoph: *Az emberi élet meg-hosszabbításának mestersége*. Német nyelvből magyarra ford. ... KOVÁTS Mihály. Pest, 1798. 1. rész. A' Fordító Előljáró Beszéde.

¹⁶ MÁTYUS István: *Diaetetica, az az: a jó egészség megtartásának módját fundamentomosan eladó könyv*. Kolozsvár, 1762. 1. db. Az olvasóhoz.

¹⁷ *A' néphez való tudósítás*. ... Irattatott TISSOT által. Ford. MARIKOWSZKI Márton. Nagykároly, 1772. Ajánlás.

A'
NÉPHEZ VALÓ
TUDÓSÍTÁS
 Miképpen kellyen a' maga egészségere
 vigyázni
 IRATTATOTT
TISSOT UR M. D.
 A' Londoni Királyi Tudósok: a'
 Bafiliai Akademiának orvas Tudományt
 tanító ; a' Bernai Házi Gazdság elő-mozdi-
 tására Izerzett, Tarságoknak egy nevezetes
 Tagja, és a' Laufánai Akadémiában az
 Orvas Tudománynak Tanitoja által.
 Mostan pedig
 Hazánk állapottyához alkalmaztatva
 Magyar nyelvre fordittatott,
 NAGY TORNyai
MARIKOWZKI MARTON M. D. által.

KI-NYOMTATTATOTT
 NAGY KARÓLYBAN.
A' N. M. GROF KAROLI ANTAL UR
 TYPOGRAFIÁJÁBAN
 SZATMARI NAGY PÁP ISTYÁN TYP. által 1774.

„Mint hogy pedig Országunknak nagyobb része nem részesülhetett (a nyelvnek nem értése miatt) a' Német Nyelven ki-adatott, és köz jóra tzelező tanáts-adásban; Arra való nézve, és vér szerint való kötelességemtül-is viseltetvén, kívántam tiszta indulatból... azon munkátskát Német Nyelvbül Magyarra fordítani, ... a' Magyar országi Klimára, Magyarok természetekre, rend-tartásokra ... alkalmaztatni.”¹⁸

Talán a felvilágosodás tollforgatói döbbenek rá először, hogy a szellemi termék, a könyv is áru, ugyanúgy, mint a kenyér, a lábbeli vagy a jószág. A felvilágosító, tudatlanságot oszlató igyekezet tehát eleve kudarcra ítélt, leginkább ott, ahol a legnagyobb szükség volt rá: a „pusztai szegény sorsú Ember”-nél, aki úgy gondolta, hogy orvos és orvosi könyv nélkül talán még életben marad, kenyér nélkül azonban biztosan nem. Egyetlen járható út maradt: a könyvet olcsón kellett előállítani és olcsón kellett adni — mindenki számára megszerezhető árucikké kellett tenni. Amint Benkő Sámuel írta:

¹⁸ MOLLER Károly: *Consilium Medicum, az az Orvosi oktatás, miképpen kellésék e mostani pestises és egyéb mérges nyavalyáknak berohanásokban ... magáról gondot viselni.* Ford. és meg bővítette PERLICZI János. Buda, 1740.

„... ezen kis írásomat közönségessé tettem; de nem abból az okból irtam azt, mint ha a' mi anyai nyelvünken a' himlőről más könyvek nem vólnának; mert hogy többet elő-ne hozzak, ... Störk Antal Ur, és Tissot Doktor Uraktól íratott, és Hazánk' nyelvére fordíttatott ... Orvos könyvek ... a' himlőről-is igen ditséretesen szöllanak; hanem azért, hogy mivel a' fellyebb említett Orvos-könyvek ... drágábbak, mint-sem sokaktól megszerezethetnének, e' kitsin fáradsággommal-is megbizonyítsam azt, hogy azért élek, hogy e' részben-is a közönséges jónak szolgáljak.”¹⁹

A díszes, többnyire bőrkötésű, választékos latin és német nyelvű orvosi munkák mellett tehát megjelennek a nehézkes stílusú, „e' mi szűk és Tudományokhoz még nemigen szokott Magyar nyelvünkön” írott, szerény külsejű orvosló könyvecskék is; a vásárokon ponyván árulják őket, mint a többi népkönyvet, a kalendáriumot vagy a széphistóriákat. Az a célkitűzés, hogy a hasznos ismereteket tartalmazó könyv a társadalom egészét szolgálja, a század racionalista-utilitarista törekvéseinek jegyében fogant meg, és az a tény, hogy a tekintélyes orvosi könyvek népkönyvként, „ponyva”-ként a „neveletlen polgári

HARMADIK SZAKASZ,

mellyben elő adódik, miképpen segíthessen az ember, külömb külömb szükségnek, és szorultságnak idejében, mind magán, mind másokon?

39. Szám.

Az emberi testnek mesterséges alkotványáról, az Orvosi tudománynak nagyságáról, és a' bűvös bájós gyógyítóknak álnokságairól.



Az ámitók, pénzért, merő hazugságot
Adnak, nem valami halznos orvosságot;
Es így, mint a' szegény halak a' hálóban,
Úgy fogódik itt meg a' beteg valóban.

¹⁹ BENKŐ Sámuel: *A' hójagos himlőről való tanáts adás*. Kassa, 1781. Bé-vezető tudósítás.

SZÜKSÉGBEN SEGÍTŐ KÖNYVETSKE,

MELLY

A Z T T A N Í T J A,

miképpen élhet az ember jól, és a' maga sorsával meg elégedve? Miképpen lehet jó gazdasága, és betsületi? és miképpen segíhet, mind magán, mind másokon, minden féle frúszágeknek idején?

HITELES HISTÓRIÁKKAL,

's jeles példákkal meg mutogatva, és képekkel meg ékesítve.

• • •

a' köz népet szívesen szerető Tudós által.



**A' ki kéféz szolgálni felebaráttjának.
Az enged a' Krisztus' parantsolattjának.**

Rend", a köznép számára is hozzáférhetővé váltak, lényegében a felvilágosodás magyarországi térhódítását jelentette.

Ha megkísérlünk áttekintést nyújtani a 18. századi orvosi művek előfordulásáról, mindössze egy sajnálatosan hiányos képet nyerhetünk. Ez a kérdéskör mind ez ideig teljes egészében feltáratlan. A jelen dolgozatban felhasznált kiadványok csak a kezdő lépéseket segítették megtenni.

Bod Péter jegyzéke Bethlen Kata könyvtáráról közismert. Az előszóból megtudjuk, hogy az erdélyi nemesasszony elsősorban a magyar nyelvű könyveket gyűjtötte és nagy figyelmet szentelt az orvostudománynak: „tudta-is azt a Tudományt . . . meg tanulván Köleséri Sámuel, Simoni Márton és Borosnyai Márton Medicinae Doktoroktól, nevezetesen a Fűveknek természeteket, erejeket, hasznokat; mellyekkel a' szegényeknek felette sokat használt.”²⁰ Bibliotékájában a következő magyar nyelvű orvosi könyvek szerepeltek:

²⁰ Bod Péter: *Bethlen Kata magyar bibliotékájának laistroma*. Facs. kiad. Bp. 1911. Elöl-járó beszéd.

Buzinkai György: *Rövid oktatás, miképpen kellessék a Pestis ellen magunkat preserválni*. Debrecen, 1739. — Miskolczi Ferenc: *Manuale Chirurgicum. Chirurgiai Úti Társ.* . . . Győr, 1742. — Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1695. — Perlitzi János Dániel: *Orvosi oktatás, miképpen kellessék a Pestis és egyéb mérges nyavalyák ellen őrizkedni*. Buda, 1740, — és ugyanezen szerzőtől a *Testi békességre vezérlő úti társ.* Buda, 1740. — Végül pedig Véber János eperjesi gyógyszerész pestistraktátusa, melyet 1739-ben adtak ki.

Az orvosi könyvek szempontjából elszomorítóbb a helyzet egy vidéki kismemes, Csépan István könyvtárában, ahol 333 mű között egyetlen orvosi könyv szerepel: Csapó József *Új füves és virágos magyar kertje*.²¹

Fontos kultúrtörténeti adatok forrása az az összeállítás, mely a veszprémi egyházmegye papságának 19. sz. eleji könyvkultúráját és könyvvállományát dolgozta föl.²² Ennek a 20. századi kiadványnak az alapja az az összeírás volt, melyet Kurbély György esztergomi kanonok rendelt el 1809-ben, Veszprém megyei káptalani helynékké váló kinevezése után.

A veszprémi egyházmegye Somogy, Zala és Veszprém megyéből állott, egy-egy megye különböző esperesi kerületekből tevődött össze, egy esperesi kerületben pedig több plébánia volt. A Hermann — Eberhardt-féle összeállításból tehát megtudhatjuk, hogy e három dunántúli megyében milyen volt a plébániák könyvanyaga a 19. század elején.

„A plébániai könyvtárakról teljesen kielégítő ítéletet azonban nehéz mondani, mert a jegyzékek alapján csak ritkán lehet megállapítani, hogy a könyveket ki szerezte. Ezt csak az esetleg még ma is meglévő könyvekben található bejegyzésekből lehetne eldönteni. A könyvtárjegyzékből tehát inkább a Kurbély püspökségét megelőző, egész korról lehet egységes képet festeni.” — írják a szerzők.²³

„Teljesen kielégítő ítéletet” valóban nem lehet nyerni, mégis választ kapunk pl. arra a kérdésre, hogy kb. mikor vásárolták a kutatásunk tárgyát képező orvosi könyveket. Szembetűnő az a tény, hogy a felsorolt művek az egy *Pax Corporis* (1756, 1764-es kiadás) kivételével mind a század 80-as 90-es éveinek termékei, amikor a népszerűsítő jellegű orvosi könyvek már szinte elárasztják a „piacot”. A század elején dúló pestisjárványok úgy érték e három megyét, hogy egyetlen plébánián sem volt egyetlen orvosi könyv sem, melyből okulni lehetett volna.

A másik felmerülő kérdésre — hogy ti. használták-e ezeket a könyveket — semmiféle választ nem kapunk. Olvasták-e a plébánosok, felolvastak-e belőlük, kölcsönadták-e, ha kellett? Önszántukból vették-e meg, vagy más okból? „Waldstein Ferenc attalai esperesnek (Somogy vármegye, Igali esperesi kerület) 200 körül járt a könyvvállománya, könyvei közt sok népszerű orvosi munka volt.”²⁴ A tény mögött rejlő okok felderítéséhez kevés bármiféle feltételezés.

A veszprémi egyházmegye területén az alább felsorolt orvosi könyvek szerepeltek a plébániák, ill. plébánosok tulajdonaként:

Csapó József: *Orvosló könyvecske*. Pozsony, 1791. — *Új füves és virágos magyar kert*, uo. 1775. — Kiss József: *Egészséget tárgyazó catechizmus*. Kolozsvár, 1797. — Hufeland-Kováts Mihály: *Az emberi élet meghosszabbításának mestersége*. Pest, 1798., 1799., 1802. — Kováts Mihály: *Szükségben segédelemtábla vízbe fullt, megfagyott . . . emberekre nézve*. Pest, 1798. — Kömlei János: *Szükségben segítő könyv*. Pest, 1790. — Mátyus István: *Ó és Új diaetetica*. Pozsony, 1787–1793. — Nedeliczi Váli Mihály: *Házi orvos szótárotska*. Győr, 1792. — Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1756., 1764. — RácZ Sámuel:

²¹ SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. (Főpapak és főurak, nem-esek és polgárok gyűjteményei.) Bp. [1939] 104. 74. tétel. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 7.)

²² HERMANN Egyed — EBERHARDT Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. sz. elején*. Veszprém, 1942.

²³ Uo. 7.

²⁴ Uo. 10.

Orvosi oktatás, melyet a' leggyakrabban, és a leg-közönségesebb belső nyavalyáknak jeleiről... kiadott — —. Buda, 1776. — Steidele János—Gellei Mihály: *Magaviselésre rendmutató regulák... a terhes, szülő és gyermekágyas asszonyoknak...* Buda, 1789. — Szentmihályi Mihály: *Házi orvosságok könyve*. Vác, 1802.

A Dunántúl három megyéjének plébániáin előforduló egészségügyi kiadványok gyakoriságáról talán lehet következtetni az ország más vidékeinek ellátottságára is, így feltehetőleg a 18. század utolsó évtizedeinek, éveinek legfontosabb orvosirodalma ismert volt a katolikus papság körében.

A tudományok magyar nyelven való művelése, mely a század legjobbjainak törekvése volt, többretű jelentőséggel bírt: megindult az egyes tudományágak nomenklatúrájának kialakulása, új műfajjal gazdagodott az irodalom, az ismeretterjesztő, felvilágosító művek válfajával, és a nyelvművelő szándék nemesak a Kármán József által óhajtott „nemzet csinosodás”-t szolgálta, hanem a nemzet megőrzésének is jelentős eszköze volt.

FRIEDRICH ILDIKÓ

A szenci piarista Collegium Oeconomicum könyvtára. A szenci Collegium Oeconomicum adta országunknak az első diplománs, nem autodidakta, mérnököket. A mintegy 200 itt végzett diákból számos kamarai mérnök, földmérő, vízmérnök, uradalmi mérnök működött az elkövetkező évtizedekben. Munkásságukról szépen tanúskodnak a fővárosi és a regionális levéltárakban nyilvántartott írott térképeik. A végzett diákok Testimoniuma (oklevele) azonban más pályákra is jogosított. Amennyire nyomon tudjuk követni életpályájukat, ott találjuk őket a dikasztériumi főhivatalokban és alárendelt szerveikben. Van, aki a szomolnoki rézbánya igazgatója, más az Erdélyi Kincstárnál számtiszt, a Helytartótanácsnál a generális kassza igazgatója, titkár, magasabb vagy alacsonyabb beosztású kancellista, indikáns, a máramarosi sóbányák igazgatója, a visói erdőzet vezetője, a sötutajoztatásnál mázsamester, sóperceptor, Felsőbányán kohófelügyelő — általában számviteli tiszt munkakörben, amelyre szintén jól felkészítette diákjait a sajátos tanulmányi rendű Collegium Oeconomicum.¹

A Piarista Levéltárban fennmaradt ennek a kollégiumnak a könyvtárkatalógusa. A szenci rektor az 1766-i nyitrai rendi káptalanon bemutatta jelentését a vezetése alatt álló intézetről, mellékelve a ház állagáról szóló részletezéseket, a Status domust. Ennek „E” melléklete a könyvtárjegyzék. A jegyzékkel kapcsolatosan a jelentést tevő Konya Kristóf rektor azt mondja, hogy az alapítványi pénzből vásárolt könyveken felül a könyv-

¹ A szenci Collegium Oeconomicum mindössze 13 évig működött (1763–76). Eszterházy Ferenc főkancellár alapította. Ő fedezte a kollégium és tanári kara anyagi igényeit, Mária Terézia királynő pedig évi 1400, majd 2100 forinttal 20 magyar nemes ifjúnak, ill. kamarai tisztviselő fiának főiskolai nevelését-képzését biztosította. A C. Oe. nevelési célja: az ország számára könyvvitelhez és különféle mérnöki munkakörök ellátásához értő szakemberek nevelése. A szenci piarista tanárok oklevelüket Bécsben a Zinzendorf főszámvevő hivatali elnöktől alapított és osztrák piaristáktól vezetett Rechnungskollegien-en szereztek. — Egy szenci kurzus 3 (kivételesen 2) évig tartott, s csak ennek befejeztével vettek fel újabb 20 hallgatót. A főfelügyeletet a Helytartótanács gyakorolta: ő küldte ki a vizitátorokat (tanulmányi felügyelőket), hozzá kellett a rektornak félvényként felterjesztenie a tanulók (alumnusok) minősítését, mellékelve a könyvviteli, építészeti, földmérési és stílistikai dolgozatokat (characteres). — A C. Oe.-ot 1776-ban tűzvész pusztította el. Eszterházy nem építtette újjá, hanem a tatai piarista gimnázium szenciéhez hasonló tantervű filozófiai kurzusára telepítette rá a királynő 20 alumnusát. Létrejött tehát a Studium Cameraticum Tatense, amely azonban csak 4 évig (1776–80) működött: II. Józsefnek a konviktusokat eltörlő rendelete vetett véget létének.

	Clavis	Loco, annus	Forma	Impressura	Invenia	Compositio
Mathematici, Mechanici, Hydraulici, Mechanici, Metallurgici						
Altius an. M. Mag. Edict. P. Com. St. S. S. S.						
Luigi Galvani's Mechanica Mathematica		1729	Fol.	Regale	6	Regius
De Ludov. Architectura Hydraulica		1740	Fol.	Regale	2	Regius
- Ingenieur Wiffenschaft		1757	400	Regale		Regius
Praktische Koepfeln Bewegung		1759	Fol.	Regale		Regius
De Alti. Architectura & Mechanica P. Com. St. S. S.		1749	400	Regale		Regius
Praxis seu Practica Cursus Mathematicus		1759	400	Regale		Regius
Praxis Practica Mathematica		1741	400	Regale		Regius
De P. Johann. Minnert. Wiff.		1757	82	Regale		Regius
Marinoni de re. Technographica		1757	Fol.	Regale		Regius
Jugoslav. Technica P. Com. St. S. S.		1759	Fol.	Regale		Regius
De Ludov. Architectura Hydraulica		1699	Fol.	Regale		Regius
Ungarische Architekt. Wiffenschaft		1749	Fol.	Regale		Regius
Luigi Galvani's Mechanica Mathematica		1757	82	Regale		Regius
Progressus Alti. Elementa Geometrica						Regius
Berolici Architectura, et Technica		1740	Fol.	Regale	6	Regius
Chariti Comens. in Technica Architectura		1750	Fol.	Regale		Regius
Ungarische Technica et Perspectiva		1749	Fol.	Regale		Regius
P. Com. St. S. S.						Regius
De Ludov. Architectura Hydraulica		1749	400	Regale		Regius
Ungarische Technica et Perspectiva		1757	Fol.	Regale		Regius
Vignola Architectura						Regius
Vulpi Architectura, et Perspectiva		1763	82	Regale		Regius
De Ludov. Architectura Hydraulica		1757	400	Regale		Regius
Luigi Galvani's Mechanica Mathematica		1757	82	Regale		Regius
Vulpi Elementa		1741	400	Regale		Regius
Vulpi Elementa		1763	82	Regale	7	250
Vulpi Elementa		1763	82	Regale	8	Regius
Vulpi Elementa		1750	82	Regale	4	Regius

A szenci könyvjegyzék „matematika” lapja

tárba sorolta saját könyveit is. Meglepő, de nem egyedülálló gesztus ez. A tatai *Historia domus*ban olvassuk, hogy a kollégium megnyitására érkező Tapoltsányi Gergely rendfőnök egy kocsiderék könyvet hoz ajándékba és ezzel megveti az új ház könyvtárának az alapját.

A katalógus a kollégium élete legkezdetibb szakaszának állományát tükrözi. A rektor és a szaktanárok még a kollégium megnyitása előtt vagy a tanítás kezdeti szakaszában Bécsben vásárolják meg a legfontosabb szakkönyveket; különleges szakképzettségük birtokában értettek is hozzá. A kezdeti állapothoz képest elég bőséges a szakkönyvek száma és a gyűjtemény a kor magas színvonalán áll.²

A 33 × 22 cm méretű 12 lapos 24 oldalas füzet borítólapján elől ez a cím olvasható: „E” *Catalogus librorum Collegii Regii Szeztziensis*. A füzet első és utolsó két levele üres. A bejegyzett lapoknak két utolsó oldalán *Instrumenta mathematica* címmel 1–46. sorzámmal felsorolja a földmérés, szintezés, építészet, hidrosztatika, mechanika és geometria tanításához szükséges műszereket (a kor nyelvén „instrumentumokat”) és szemléltető eszközöket. Az instrumentumokat a könyvjegyzékben sorolja fel, mint ahogy maguk ezek az eszközök is a könyvtárszobában kaptak helyet. A katalógusnak 10 fejezete van:³

1. Bibliici, Patres, et Interpretes (19 mű, 28 kötet), 2. Theologi, Canonistae, et Catechistae (44 mű, 66 kötet), 3. Historici Sacri, et profani, et Geographi (32 mű, 75 kötet), 4. Rituales (7 mű, 11 kötet), 5. Spirituales (18 mű, 25 kötet), 6. Philosophi, et Juridici (27 mű, 49 kötet), 7. Politici, Oeconomici, Cameratici (15 mű, 147 kötet), 8. Mathematici, Mechanici, Hydraulici, Montanistici, Metallurgici (29 mű, 222 kötet), 9. Concionatores (72 mű, 116 kötet), 10. Classici (25 mű, 25 kötet). Összesen 288 mű 765 kötetben.⁴

A szerzők neve után a lerövidített címet, illetve a terjengős barokk cím helyett annak tartalmát adja. Majd tintával meghúzott 6 rovatban a fejlécen megnevezett következő könyvészeti adatokat sorolja fel: Editio (Locus, Annus), Quantitas, Compactura, Volumina, Exemplaria. — Az adatok közlésében pontos. Csak nagyon ritkán fordul elő, hogy a címen és szerzőn kívül nem közöl. Így a matematikai fejezetben: Alexius a S. Mra. Mag. Schol. P. Compendium El. Geometr. (Cörver Elek Geometriája). Az Exemplaria rovatban nemcsak a példányszámot jelzi, hanem sokszor ide kerül a „Regius” bejegyzés is. A matematikai és politikai fejezetben szinte kivétel nélkül minden mű „regius”. A Collegium Oeconomicum hivatásának teljesítéséhez szükséges szakkönyveket és tankönyveket ugyanis Mária Teréziától az alapítólevélben erre a célra biztosított 1500 forintból szerezték be.⁵ Ezek a túlnyomóan kameralisztikai könyvek kapták a „regius” jelzést.⁶ A tan-

² A jegyzék könyvei, vásárlásuk ideje jól agnoszkálható a rektortól a Helytartótanács Exactorátusához kötelezően felküldött számlákból: J. Th. Trattner 1763, J. Doll et Compagnie 1763, Fr. Bernhardi 1763, M. Weingardt et Comp. 1763, August Bernardi k. n., Joh. Fr. Jahn 1763, Jos. Krüchten 1763, Joh. Doll 1764 — bécsi könyvkereskedők. — Országos Levéltár, Acta fundationalia, Lad A, fasc. 24.

³ A sorszámozás a szerzőtől származik.

⁴ A könyvállomány az évek folyamán természetesen gyarapodott, az iratokból azonban csak kb. 20 mű 150 kötetes gyarapodását tudtuk fellelni. Az eleven de rövid életű intézmény azonban aligha vesztette el a kezdeti lelkesedés hevületét, és jóval jelentősebbnek kellett lennie a valóságos gyarapodásnak. Kiss Adorján, az 1772-ben leköszönő rektor említi egy — és mivel káptalanra esedékes hivataladásról van szó —, nyilván újabb katalógust, amely azonban nem maradt fenn: *Librorum numerum exhibi Catalogus librorum bibliothecae*. Piarista Levéltár, For 0–10 Fasc. 4.

⁵ Item pro instruenda bibliotheca, ac comparandis mechanicis instrumentis Mille quingentos florenos ad semel numerandis resolvimus. — Az alapítólevélből.

⁶ Konya Kristóf 1766. márc. 3-i jelentéséből a nyitri káptalanon: „6-to. Bibliotheca hic tota nova erecta est, scrinia librorum suis vitris tabulatis et seris conclusa habentur 4 bene magna, inferius armaria cum portulis et seris continentia. Adjungitur Catalogus librorum sub E, inter quos qui Regii nominantur, sunt pecunia regia comparati. Caeteros rector loci vel ex propriis inscripsit, vel parato aere comparavit. In bibliotheca adservantur etiam instrumenta in fine Catalogi adjuncta”.

könyvül használtakat 25 példányban vették meg a 20 alapítványos magyar alumnus és a néhány fizető konviktor számára.

A többi fejezetben, főképp a *Philosophici* közt is van több „regius”, elsősorban Chr. Wolff jogi-filozófiai művei. „Regius” volt még néhány, éppenséggel nem „kamaraí” tárgyú könyv: a latin – német bilingvis Vulgata szentírás, a *Römischer Catechismus*, Fleury sokkötetes egyháztörténete német fordításban, a 3 kötetes Gavanti-féle szertartáskönyv, a nagyon is szükséges Gottsched-féle *Hand-Lexicon, kurzgefasstes Wörterbuch der schönen Künste* (Leipzig 1760), az *Allgemeines historisches Lexicon und dessen Fortsetzungen*. 6 Bd. (Leipzig 1760). Regiusok még a modernebb homília-könyvek közt is akadnak; szükséges segédkönyvek a vasárnapi diákexhortációkhoz: Carl de la Rue: *Christliche Tugend-Schule*. (Augsburg 1739) és Johannes Massilion, XV. Lajos udvari káplánjának franciából fordított *Fasten-Predigtenje* (Drezda 1753). A Helytartótanács ismételten kifogásolja a vallásos tárgyú könyvek vásárlását az alapítványi összeg terhére. Konya rektor kimerítően válaszol: a királynő a felállítandó könyvtárt rendházi tanári célra szánta; kitűnik ez az ide vonatkozó rendeletből. A rektor azonban a diákok tankönyveit is az 1500 forint terhére vásárolta, amiért Eszterházy főkancellár kárpótlást ígért, s a kárpótlás meg is történt. Különben is a kollégium célja nemcsak a kamarai tárgyak tanítása, hanem a vallás-erkölcsi nevelés is; ehhez is kellene szakkönyvek.⁷

Ezeket kívül sok Seelen-Wecker, Specilegium concionatorum, Excitator christianus – a barokk kor nagy és divatos szónokaitól. Ezek már nem regiusok, nyilván segédkönyvül szolgáltak a környéken alkalmi szónokokként, Cseklészen pedig, Eszterházy Ferenc főkancellár kastélykápolnájában rendszeresen működő szenci piaristáknak, akik a földmérés, építéset, könyvvitel, politika tanítása mellett meghívásra készséggel részt vettek az alkalmi lelkipásztori munkában.

Megállapíthatjuk, hogy a katalógus könyvállománya 3 rétegből áll. Ezek: a) Konya Kristóftól a könyvtárba besorozott jórészt teológiai, kánonjogi, szertartási, homiletikai, történeti és aszketikai művek, b) ilyen jellegű, alkalmilag szükséges, készpénzzel vásárolt művek és c) a számunkra legbeszédesebb műszaki, kameralisztikai, politikai és filozófiai könyvek.

A katalógus a maga egészében tanulságos tükröződése egy 18. századi szerzetesházi könyvtárnak; mint műszaki és a közgazdasági oktatási dokumentum azonban jóval jelentősebb. Figyelmünket tehát elsősorban azokra a könyvekre fordítjuk, amelyek a Collegium Oeconomicum különleges nevelési céljának a szolgálatában álltak, az egyéb tárgyú könyvekre kevésbé térünk ki.

A szakkönyvek jegyzéke határozottan elárulja a kollégiumot létrehozó szellemet. Ez a szellem a merkantilizmus; az államnak pénz s még több pénz kell. Honnan? a pezdülő iparból, a szakszerűen művelt bányákból, a kulturáltabb földművelésből, a fürge árucseréből. De kellene a javak nyilvántartásához, a pénzgazdálkodáshoz és kezeléshez is szakemberek, könyvelők. Kell új bölcsélet, amely a „hasznos”, életközeli dolgokat értékeli. Szükséges a közigazgatási ismeretekkel átszótt közgazdasági politika.

⁷ „... quod ex fundo 1500 fl nonnullos libros ad studium fundationale non pertinentes comparaverim. Dignetur officium Exactoratus advertere, quod praeattacta summa pro bibliotheca nostra sit resoluta, ut patet ex clementissimo Suae Majestatis Sacratissimae decreto. Unde in principio dubitavi, an libros convictorum ex eadem massa solvere debeam, quam tamen dubitationem sustulit excellimus Comes Cancellarius, qui defectum bibliothecae nostrae se suppleturum benigne adpromisit, quod et liberaliter praestavit. Sed et libros quaestionatos ad studium hoc fundationale pertinere facile liquet, nam hic non studia dumtaxat cameratica, sed et morum doctrina tradi debet. Iccirco etiam singulo die die dominica habentur sermones sacri ad alumnos, quos aliunde exhortatores haurire non possunt, quam ex libris hic expositis.” – Konya jelentése a Helytartótanácsnak 1776. jan. 6-án. O. L. Acta fund. Lad A, fasc. 24.

Ezek figyelembevételével, és egyben a kollégiumban tanított tantárgyak szerint mutatjuk be a szakkönyvvállományt.

A kollégiumban folyó szorgalmas földmérési gyakorlatokat olyan nagyszerű művek alapozták meg, mint Jo. Friedr. Penther, göttingai egyetemi tanár, bányafőtanácsos *Praxis geometriæ* és *Zugabe zur Praxis geometriæ.*, Augsburgban 1745-ben, és azóta több kiadásban megjelent műve, amelyben a mensa praetoriana, asztrolábium, boussoła és egyéb földmérő, szintező és rajzeszközök használatát, helyszínrajzok és térképek készítését, szárazföldi és vízi szintezést, eme műveletek gyakorlati fogásait magyarázza. Az instrumentumok kezeléséről, használatáról, de még készítéséről is hasznos tanácsokat ad Nic. Bion, francia mérnök, tűzértiszt *Usage des instruments de mathématique* c. művében, amelyet J. Gabriel Doppelmayer *Neueröffnete mathematische Werkschule* (Nürnberg 1741), avagy latin feljegyzéssel *De instrumentis mathematicis*, (Nürnberg 1741) címmel is kiadott. — Segédkönyvül szolgált Bernard Foret de Belidor, tudós francia mérnök, az Arsenal igazgatója, a modern aknaharc megteremtője *La science des ingénieurs*, Párizsban, 1729-ben megjelent, németül Nürnbergben 1757-ben kiadott *Ingenieur Wissenschaft* c. 2 k. munkája; Belidor műve, Bion kiegészítésével, hadi és polgári mérnökök számára a Bécsben, 1759-ben megjelent *Neuer Cours mathematicus*, illetve a *Neue mathematische Werkschule* (Wien 1773). Térképíró, másoló gyakorlatokhoz jó forrást szolgált — mint ahogy az Országos Levéltárban és a Piarista Levéltárban fennmaradt szenci anyag mutatja — Joh. Jac. Marinoninak, a Kriegsakademie igazgatójának, Bécs külső erődítményei tervezőjének, a nagy térképezőnek *De re ichnographia . . . ex propriis exemplis*. (Wien 1751) c. műve.

Nincs levéltári nyoma annak, hogy az intézetben *bányamérési* felvételeket készítettek volna. Az alapítólevél megkívánja a geometria subterranea tanítását. Az 1765-i vizitáció jegyzőkönyve szükségesnek tartja a bányavárosokban végzendő tanulmányi látogatásokat „pro capiendõ firmiore experimento”. A mérőszerek jegyzéke ismételten jelzi a „selmeci instrumentumokat”, a Zulegumentumot (felrakóműszer), a Schinzeug cum pixide magnetica mérőt, sőt javítottásukkor „maxime necessaria” jelzéssel említik. Az érc- és sóbányákra vonatkozó tárgyi, jogi, szokásjogi, jövesztési, szállítási, bányamérési kérdésekkel foglalkozó szakkönyvek bőséggel szerepelnek a jegyzékben: Friedrich Wilhelm Opper, freibergi bányafőkapitány: *Anleitung zur Markscheidekunst* (Dresden 1749). Bányaműszerek színvonalas képeit, valamint logaritmus-, szinusz- és tangens-táblázatot mellékel a könyvhöz. Nic. Voigtel: *Geometria subterranea, oder Markscheide — Kunst* (Leipzig 1714). Opper e mű szerzőjét, aki neves matematikus és az eislebeni bánya dézsmatisztje, a bányamérés nagy tanítójának tartja. Löhneiss, G. E.: *Bergordnung* (Stockholm 1690) és Hertwig, Christoph: *Bergbuch* (Dresden 1744); a bányamérnök hivataláról, kötelességéről, intézkedési köréről és felelősségéről szól. Justi, Joh. Chr.: *Grundriss des gesammten Mineralreiches* (Göttingen 1757). Joh. Gottlob Lehmann, bányatanácsos, a szentpétervári cári múzeum igazgatója, metallurgista: *Einleitung in einige Theile der Bergwissenschaft* (Berlin 1751). Változatlanul nagy becsben van még a 18. században is az ésszerű bányászat megteremtőjének, Georgius Agricolának *De re metallica libri XII*. (Basel 1756) c. alkotása.

Ha nem is nagy bőségben, de kellő számban találunk a Piarista Levéltárban szenci építészeti (architectura civilis) dolgozatokat: építészeti elemek szerkesztését, keresztmetszeteket, perspektivikus és ortográfiai rajzokat, köztük igen jelentőseket is.⁸

⁸ Magyar László és Nedeczky Pál rajzai Mária Terézia budai várpalotájáról: ezek már a Szencéről Tatába helyezett Studium Cameraticumban készültek 1779-ben és a palotaépítés dokumentációjában a Zeller-féle sorozat kiegészítői. Vö. Mojszer Miklós: *Architectura civilis*. Művészettörténeti Ért. 1957. HEGYI Ferenc: *A Collegium Oeconomicum diákjainak két jeles rajza Mária Terézia budavári palotájáról*. Piarista Évk. 1962. (Kézirat.)

Itt szerepelnek a jegyzékben a 18. század építészeti könyvei, sőt az előző korok kiemelkedő klasszikusai is. Itt is elsőnek említjük a legjelentősebbet, Penther, Joh. Friedr. *Ausführliche Anleitung zur bürgerlichen Baukunst* (Augsburg 1745) c. leheletfinom rézmetszetekkel illusztrált művét, német, francia, olasz, latin szakszótárral, kő- és faházak, alaprajzok, homlokzatok, metszetek, oszloprendek, középületek, főúri rezidenciák, kastélyok ábrázolásával. Sebastian Le Clerc franciából németre fordított népszerű műve: *Abhandlung der Baukunst* (Nürnberg 1759), 200 saját metszettel szintén ott van a Collegium Oeconomicum könyvtárában. Továbbá Sturm, Leonhard Chr. — Goldmann, Nic. *Zivilbaukunstja* (Augsburg 1750) és Joh. Jac. Schübler, az architektónikában hallatlanul leleményes nürnbergi építész a polgári építéssel alapvető szabályairól, a perspektíváról, a rajzolás művészetéről, a tőle feltalált mensula preatorianáról, az antik építészetről, az ácsművészetéről szóló két műve is szerepel a jegyzékben: *Sciagraphia artis tignariae oder Zimmermannkunst* (Nürnberg 1749); és *Perspectiven-Belustigung von etlichen Lusthäusern, künstlichen Vogelbauern* (Nürnberg 1749); Pozzo, Andrea (Puteus, Andreas): *Mahler- und Baumeister-Perspektiv* 1—2 Bd. (Pictorum atque architectorum perspectiva, Augsburg 1706—9), összesen 222 rézmetszettel; Barozzio Vignola, Jacob, L. Chr. Sturmtól németre fordított műve az oszloprendekről; Wolff, Chr.: *Architectura et Perspectiva* (Viennae 1763).

A kollégium néhány kiváló vízimérnököt (hydraula) is nevelt, mint Pongrácz Ignác, Várady Pál, Klohammer János, akik az Építészeti és Vízügyi Igazgatóság vezető emberei lettek. A vízügyek felé egyébként is nagy a vonzódás, sok a vízrajzi térképész. A tankönyvek és az összefoglaló matematikai művek hidraulikai fejezetei mellett meg kell említenünk a kor nagy szakkönyvét Bernard Forest de Belidor *Architectura hydraulica* (Augsburg—Wien 1740) c. hatalmas munkáját. Témaköre: vízemelés, vízvezetés, a folyó- és tengervíz hasznosítása az erődítmények építésében, a kereskedelemben és a földművelésben; Belidor, B. F. de: *Architectura militaris*. (Nürnberg 1757).

A földmérési és építészeti rajzok kellő színvonalú *rajzkészítést* kívánnak. A fent említett művek a rajzolás „Handgriff”-jeit (fogásait, fortélyait) is tartalmazzák. A térképek és építési rajzok készítéséhez azonban általánosabb tanítást is adnak a könyvtár következő értékei: Dupein *Schatir Kunstja* (Nürnberg 1759) vagy *Instructio de coloribus siccis seu Pastel* (Nürnberg 1757).

Kiss Adorján szenci rektor *Diarium*ából⁹ értesülünk arról, hogy mechanikából, aerometriából és hidrosztatikából egy összefüggő anyagrész elvégzése után ún. tentament (vizsgaféle egy-két meghívott vendég jelenlétében) rendeztek. Tankönyvül Chr. Wolff ún. *Germanica matheseos elementa*,¹⁰ vagy népszerűen *Elementa* c. 7 oktáv kötetben, inkább füzetben, megjelent művét használták. Javított és tömörebb kiadása a *Compendium elementorum matheseos universae* (Lousannae et Genevae 1758):¹¹ 2 kötetben, latin nyelven jelent meg ismételt kiadásban. A könyvtárnak bizonyára legforgatottabb könyvei a matematikai könyvrök fejedelmének, Christian Wolff hallei egyetemi tanárnak a nevezetes, elsősül 1750-ben Bécsben 4 kötetben, majd 1763-ban ugyancsak Bécsben 6 oktáv kötetben kiadott *Der Anfangsgründe aller mathematischen Wissenschaften erster* (2., 3., 4., 5., 6.) *Theil* c., az összes matematikai tudományok kompendiumát tartalmazó műve. A kötetek tartalma: a) módszertan, aritmetika, geometria, trigonometria, b) építéssel, ballisztika, hadiépítéssel, c) mechanika, hidraulika, perspektíva, e) gömbháromszögtan, csillagászat, földrajz, időszámítás, (nap)órakészítés, f) algebra, differenciál- és integrálszámítás. Az

⁹ *Piarista Levéltár*, For 0—10 Fasc. 1. Nr. 9.

¹⁰ WOLFF: *Compendium elementorum*. Praefatio auctoris XII. 1.

¹¹ Ez a mű szerkezetében és tartalmában azonos Wolff: *Auszug aus den Anfangs Gründen aller mathematischen Wissenschaften zu bequemerem Gebrauche der Anfänger*. (Frankfurt—Leipzig 1755) német nyelvű változatával.

utolsó kötet függelékében *Mathematische Schriften* címen igen értékes szakirodalom-történetet kapunk.¹²

A könyvtárnak kincsszámba menő értéke volt Jacob Leupold *Theatrum machinarum* c. különféle folió kötete.¹³ A kötetek tartalma: a) *Theatrum machinarum hydrotechnicarum* (Schauplatz der Wasserbaukunst, Leipzig 1724), b) *Theatrum machinarum hydraulicarum* (Wasserkunst, Leipzig 1724), c) *Theatrum machinarum* (Hebreuge, Leipzig 1725), d) *Theatrum staticum universale* (Wage- und Gewichtkunst, Leipzig 1726), e) *Theatrum Pontificale* (Brückenbaukunst, Leipzig 1726), f) *Theatrum arithmetico-geometricum* (Messkunst, Leipzig 1727). Mindegyik kötet 50 – 60 rézmetszetű képet ad.¹⁴

Keressük a katalógusban azokat a könyveket, amelyek ennek az egyedülálló iskolának a szellemi erőforrásai és az elméletek hajszálerein át táplálói voltak. Az ökonómia, a politika és a filozófia ezek a tudományok, amelyeknek a hasznos polgárt kell az ország, az összmonarchia számára nevelniük és, amelyeket Chr. Wolff, J. Sonnenfels és J. Chr. Justi szelleme éltetett.

Johann Christian Justi szerepel a katalógusban a legtöbbet. Főműve: *Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller ökonomischen und Kameralwissenschaften* (Leipzig 1758). Továbbiak: *Grundsätze der Polizeywissenschaft*. 2 Bd. (Göttingen 1759); *Die Chimäre des Gleichgewichts von Europa* (Altona 1758); *Grund – Riss der guten Regierung* (Frankfurt 1759); *Vollständige Abhandlung von den Manufakturen und Fabriken* (Kopenhagen 1758); *Die Wirkungen und Folgen der wahren und falschen Staatskunst in der Geschichte des Psammitichus Königs von Aegypten*. 2 Bd. (Frankfurt 1759); *Abhandlung von der Vollkommenheit der Landwirtschaft* (Leipzig 1762); *Schau – Platz der Künste und Handwerke, oder vollständige Beschreibung derselben*. 2 Bd. (Berlin 1762–65). (Az utóbbit franciából fordította németre.)¹⁵

A katalógus közli a kötelező politika-tankönyvet: Daries (Darsis), Joachim: *Grundsätze der Cameralwissenschaften* (Jena 1756). Mária Terézia utasítására Bécsben Sonnenfelsset kellett hallgatnia, nála vizsgáznia Risinger Özséb szenci piaristának, aki aztán Szencen az 1770-ben újonnan létesített politico-cameralis katedrán tanította a kameralisztikát Sonnenfels, Josef: *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft* (Wien 1762–67) c. műve alapján. Ezt a könyvet a szükséges (24) példányszámban a királynő juttatja az intézetnek.¹⁶

A merkantilizmus német ágának, a kameralisztikának, a „camera principis”-nek az uralkodó pénztárának fejlesztése az elsődleges célja. Következésképpen felvirágozott a könyvelés gyakorlata és irodalma. A katalógus feljegyzi a Szencen tankönyvül használt szerzőket: La Porte *Einleitung zur doppelten Buchhalterey* (Wien 1764) c., valamint a névtelen szerzőtől származó, de az alapítólevélben kötelező tankönyvül előírt *Einleitung zu einem verbesserten Cameral Rechnungs Fuss* (Wien 1764) számviteli művet. A korokban elismert művek a kamarai, tehát az előirányzatból kiinduló könyvelési eljárást mutatják be. Fontosabbá vált a számolás tudománya is. Az alapműveletek, a törtek, a legkisebb közös többszörös, az arány és aránypár, a váltóműveletek, a kamat- és kamatoskamat szá-

¹² Az f-kötetet leszámítva, azonos tartalmú, de sűrítettebb a két tankönyv célú kiadás az *Elementa* és az *Auszug*.

¹³ A Leupold-kötetekért 50 forintot fizettek Josef Krüchten bécsi könyvkereskedő 1763. nov. 10-i számlája szerint. Összehasonlításul: 1 font szalonna vagy 10 tojás ára 3 garas volt.

¹⁴ WOLFF: *Mathematische Schriften* 101. I.

¹⁵ MEUSEL: *Lexikon* 6. kötet „Justi”.

¹⁶ Az 1771-i káptalani jelentésből. – Risinger később a kassai akadémián tanította a politikát. Műve kiadásra készen, cenzori jóváhagyással, 1811. febr. 20-i keltezéssel, mégis kiadatlan maradt. Most a Piarista Levéltárban van: *Politica, Commercica, et Res Aeraria Eusebii Risinger*. 3 vol. P. L. For. 0–5, 29.

Abth. S. von Clausbergs
Techn. u. f. Demonstrative
1791

Rechenkunst,

von
Wissenschaft, gründlich und
kurz zu rechnen.

Inhalt:
Sowol gemeine als andere Kaufmännische
Rechnungsarten, Proben und Wechsel-Verträge
auf besondere kurze Weise gründlich gelehret
werden.

und ihre Beschreibung Europäischer Münzen,
Wechselarten und Wägen,
eine Vergleichung der Gewichte und Eisenmaße,
die wahre Berechnung des Interzussil,
eine neue Logarithmische Tabelle,
auch mehr
andere Mathematische und curiose Rechnungen
begelehret sind.

In dieser Dritten Auflage
ist die Beschreibung der Europäischen Wägen u. Wechselarten
bis auf gegenwärtige Zeit fortgesetzt.

Leipzig, 1762.
Verlegt Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn.
Mit Königl. Erlaubn. wie auch S. M. und Churf. Erlaubn.
durch Privilegium.

Si 257. mal. claus. 1778

IV. 3. 7

Ignaty Tompracz

Bonyrad

Alexander
Banoczy 1778 & 79



mítás, a számtani és geometriai haladvány, a logaritmus, a pénznemek, a hossz-, súly- és úrmértékek átszámítása — mindez szükséges a számbeli nyilvántartáshoz, és Christian von Clausberg *Demonstrative Rechenkunst und Wissenschaft gründlich und kurz zu rechnen* (Leipzig 1762) c. tankönyve alapján tanulták. (A könyvjegyzék 25 példányszámban jelzi.)

A Collegium Oeconomicum szellemét, légkörét át- meg áthatotta, sőt az olvasón át meghatározta a felsorolt politia-politika tankönyvek szelleme. Milyen filozófia igazolja ezt a politikai szellemet? A tanári kar tanulmányi éve folyamán egy életközelséget ébresztő böleselet légkörében élt. A filozófiának matematikai-fizikai alapon való fejtegetése a pesti piarista iskolában már 1743-ban megkezdődött Cörver Elek vezetésével és ennek, mint diákok részesei voltak — a fennmaradt, kinyomtatott disputációs tézisek szerint — pl. Keglevich János ökonómiatanár, Konya Kristóf, az első szenci rektor.¹⁷ Chr. Wolff, Newton, Leibnitz és a „hatalmas munkásságú” piarista Edvardus Corsini voltak ennek a fizikai-mechanikai, eklektikus, recentissima filozófiának táplálói. Ez a filozófia indukálta azt az életközelséget, amely már nemcsak megtűri, hanem kívánja is a gyakorlati tantárgyakat az iskolában.¹⁸

Közülük kiket is sorjáz elének a szenci katalógus?! Christian Wolff, a világosan rendszerező matematikus, a filozófia logikus tanítója, Voltaire szerint a „praeceptor generis humani” politikai-filozófiai műveit: *Cogitationes de Deo et mundo* (Halae 1758); *Politica; von dem gesellschaftlichen Leben des Menschen* (Halle 1752), *Moral, von des Menschen Tun* (Halle 1756); *Vernünfftige Gedanken von Gott und Menschen*, 2 Bd. (Frankfurt 1760); *Jus gentium, methodo scientifica pertractatum* (Halae 1749); *Jus naturae, methodo scientifica pertractatum*. 8 vol. (Lipsiae 1741).¹⁹ A piarista iskolákra nagy hatással volt Corsini, Edvardi, Schol. Piar. *Institutiones philosophicae et mathematicae*. vol. 6. (Florentini 1731 — 34).²⁰ Gravesande, G. J.: *Physices elementa mathematica experimentis confirmata, sive introductio ad philosophiam Newtonianam* (Leidae 1742).²¹

Az alábbi tankönyvek és segédkönyvek a kollégium egy olyan gyakorlati tantárgyát jelzik, amelyet ma iskolásan kereskedelmi levelezés néven említenénk: lényegében hivatali-gazdasági iratok fogalmazása. Ilyen tárgyú dolgozatokból fennmaradt 16 darab az 1769. évből: gót betűvel azonos témájú feladatra írt, német szépírási és „stilus curialis” dolgozat, kérvények, folyamodványok önálló fogalmazása. A tantárgy neve: *Scriptura elegantior, stilus germanicus*.²² A Catalogus librorum stilsztikai segédkönyvei: Neukirch, Benjamin: *Anweisung zu deutschen Briefen* (Epistolae germanicae et introductio, Nürnberg 1759), *Neü secreteur, Wiener secreteur* (praktikus adatai mellett levelezési tanácsadó); Justi, J. Chr.: *Anweis zu einer guten Teusch — Schreibart* (Leipzig 1758, De stilo curiali). — Az alumnusok német nyelvi szóbeli és írásbeli készségét hivatottak fejleszteni a

¹⁷ Propositiones philosophicae ex illustrioribus veterum recentiorumque philosophorum placitis desumptae, quas . . . publice disputantes proposuit Mag. Christophorus a S. Nominie Jesu sub assistentia R D Alexii a S. M. Magdalena S. P. geometriae et philosophiae professoris. Budae 1745. Christophorus a S. N. J = Konya Kristóf, Alexius a S. M. Magdalena = Cörver Elek.

¹⁸ Ugyanez a filozófia recentior, hasonló gyökerekből, de belső erőttől is duzzadva emelte nagygyá a Konarski Szaniszlótól, a lengyel „Pater patriae”-től megreformált lengyel iskolaügyet, amely Kościusko Tádét és a lengyel forradalmi és reformnemzedéket nevelte olyan hatással, hogy a nemsokára felosztott Lengyelországban a lengyelség meg tudta őrizni nemzeti karakterét és a feltámadás csíráját. Vö. Jan I. BUBA: *Pijarzy w Polsce*. Nasza przeszłość XV., Kraków 1962.

¹⁹ GEORGI: *Suppl.* „Wolff”.

²⁰ HORÁNYI: *Scriptores S. P.* „Corsini”.

²¹ *Bibliotheca Krausiana* „Gravesande”.

²² O. L. *Acta fund. Lad A, fasc. 24 Nr. 468 — 504.* — A Collegium Oeconomicum tanítási nyelve a két alapító, Mária Terézia és Eszterházy Ferenc hajthatatlan akaratából német volt.

katalógus következő könyvei: Gottsched, Chr.: *Grammatica major* (Lipsiae 1767) és kompendiuma: *Progymnastica germanica* (Lipsiae 1765); Bél, Mathias: *Institutiones linguae germanicae in gratiam juventutis hungaricae* (Leutschoviae MDCCXVIII); Benjamin Hederich (†1775) szótára, *Schul-Lexiconja*, Frischii, Joh. Leonh. (†1743) *Dictionarium bilingue latine germanicumja*.

A könyvjegyzék összallományának nagyobbik fele német nyelvű, kisebb része latin, közte ilyen értékek is, mint Tomka-Szászky: *Introductio in geographiam Hungariae antiqui* . . . (Pozsony 1748). Magyar nyelvű kevés akad, p. o. a kalandos életű Vetsey István *Magyar geográfiája*. (Pécs 1741). A sok fárasztó és körülményes fogalmazású német cím után üdítő Padányi Bíró Márton veszprémi püspök kedves barokk-rokokó könyveime: *Micae et spicae . . . avagy evangéliumi kenyér morzsalikok és apostoli búzakalászkok*. (Győr 1756) és . . . *külömb külömb féle prédikációk*. (Győr 1761).

Egy keveset még a könyvek külleméről! Értékük szerint megbecsült a könyvek borítása. Arany díszítésű, francia kötésű („Gal” = gallica compactura) 197 db, fehér pergamen kötésű („Perg al” = pergamena alba compactura) 118 db, barna bőr („Perg”) 109 db, kéregpapír kötésű, főleg a tankönyvül használtak (Charta) 309 db, fűzve, ill. jelzés nélküliek 42 db. Összesen 765 db. — A következő könyvméreteket említi a katalógus: Fólió 121 db, 4-to 330 db, 8-vo 291 db, 12-o 15 db, 16-o 4 db, 24-to 2 db, jelzés nélküli 2 db.

Mint kedves emléket, ereklyét közöljük a valószínűleg egyetlen reánk maradt, eredeti szenci, tűzvész is átélt, Tatába, majd a budapesti piarista könyvtárba került tankönyv címlapjának másolatát. A tulajdonos diákok beírt neve: Sánta József, a III. kurzus tagja 1770–71-ben, Pongrácz Ignác, a IV. kurzusból 1771–74-ben, pályája tetején Horvátország kamarai vízimérnök igazgatója, Banóczy Sándor már a tatai Studium Cameraticum hallgatója, később Ungvárott a Tábla kancellistája (1789).

HEGYI FERENC

Az első veszprémi hetilap története. Deák Ferenc 1865 áprilisában megjelent *Húsvéti cikke*, melyben készségét fejezte ki a 48-as törvények módosítására, nemcsak a hazai közönség körében, hanem birodalomszerte nagy feltűnést keltett. A Schmerling-rendszer bukása a küszöbön állt. Az önkényuralmi rendszer keretei közt passzivitásban élő, de már a többséget alkotó, Béccsel alkudni vágyó nemesség a közvélemény befolyásolására törekedett.¹ A megyegyűlések azonban nem működtek, ahol az egyes kérdésekben kialakult véleményeket megvitathatták volna.²

Ez vetette föl azt az igényt, hogy a gyors tájékoztatás érdekében megyénkben — számolva még a cenzúra adta korlátokkal is — hírlapot indítsanak. A hírlap alapításának gondolata a 23 éves veszprémi joggyakornok Eötvös Károlyé volt,³ aki megegyezett Ramazetter Károly veszprémi nyomdatulajdonossal. Ramazetter, aki 1847 óta rendelkezett a veszprémi nyomdával⁴ (vagyonra és tekintélye révén megyebizottmányi tag is volt),⁵ vállalta a kiadással járó felelősséget s a hetilap nyomtatását.

Érvényben volt még az időszaki nyomtatványok kiadására vonatkozó 1852. évi sajtórendtartás. Eszerint biztosítékpenzt kellett letenni a legfőbb rendőrszéknél. Vállalni

¹ *Magyarország története 1849–1918*. Bp. 1972. 120–121.

² *Veszprém. Hetilap. Mutatványszám*. Veszprém. 1865. máj. 24. 1. L. még NAGY László: *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956*. Veszprém. 1957. 89.

³ SZIKLAY János: *Veszprém város az irodalomban és művészetben*. Celldömök. 1931. 229.

⁴ NOVÁK László: *A nyomdászat története*. 5. 1801–1867. Bp. 1928. 78.

⁵ *Veszprém Megyei Levéltár*. Veszprém városának tanácsülési jegyzőkönyve az 1859/60. évről. 1860. dec. 16. 257.

kellett, hogy a „trón, a monarchiai kormányformára, a birodalom álladalmi egysége és épségére” nézve ellenséges irányt nem követnek. A sajtórendtartás azt is előírta, hogy „hivatalnokok a szerkesztésben csak úgy vehetnek részt, ha erre előljáró hatóságoktól előlegesen engedelmet kaptak.”⁶ Eötvös Károlynak volt oka arra, hogy az olvasóközönség előtt eltitkolja:⁷ valójában ő írja és szerkeszti a lapot, hiszen nemrégén csitultak el a hullámok a leplezett Almásy-féle összeesküvésben való részvétele miatt.⁷ Ramazetter megengedte, hogy az ő neve felhasználásával végezze Eötvös a szerkesztői teendőket.

A *Veszprém* című hetilap első mutatványszáma 1865. május 24-én jelent meg. A bevezetésben Eötvös a lap céljáról és feladatáról írt. A cél a megyei közélet szervezése és fejlesztése volt. Feladata kulturális és politikai jellegű is volt: a lakosság „anyagi és szellemi jobblétének emelése”, „lehető részletességgel ismertetni a megye s egyes községei múltját, jelenét, fen()tartani kitűnőbb férfiainak emlékét”, stb. Fő feladatnak tekintette a megyei viszonyok figyelését és irányítását. Várható volt ugyanis, hogy a még 1860 decemberében megválasztott megyebizottmány hamarosan újra működni kezd. Eötvös a közvéleményre úgy igyekezett hatni, hogy

„... mihelyt a bizottmány életbe lép — s szeretjük hinni, ez idő nem messze van — közölni fogja a hozott határozatok miként teljesítését, párhuzamot fog vonni a megye s a többi megyék eljárása közt, igyekszik földeríteni az állást, melyet a bizottmány egyik vagy másik határozatával a kormány irányában elfoglal.”⁸

A különböző pártállásúak vitáiraainak is helyet kívánt adni. Ramazetterrel együtt a hetilap fennmaradását a megye értelmiségének anyagi és szellemi támogatásától tette függővé.⁸

Kevés előfizető jelentkezhett, mert csak újabb mutatványszám hagyta el a nyomdát. Eötvös ismét fontos politikai eseményhez időzítette a lap megjelenését. 1865. november 7-én, az első megyebizottmányi ülésen ugyanis újra megelénkült a megyei közélet.⁹ A decemberre meghirdetett országgyűlésre képviselőket kellett választani. A *Veszprém* második mutatványszáma november 20-án jelent meg. Az ismételt előfizetési felhíváson kívül az egész szám tele volt a választási küzdelmekről szóló tudósításokkal, melyek Deák hívei érdekében íródtak.¹⁰ A veszprémi püspök külön nyomtatott körlevélben intette a megyebeli híveket: „... választói bizalmatokkal csak oly alkalmas férfiakat tiszteljete meg, kik... hívek a trónhoz és hazához.”¹¹ Pap Gábor vörösberényi lelkész, a *Veszprém* vezércikkének írója a protestáns egyház részéről buzgólkodott a kiegyezés érdekében. Eötvös pedig így érvelt az enyingi választási küzdelmekről adott tudósításában a kormányjelölt Kerkápoly Károly mellett:

„sajnálatos látni, minő nyomorú fegyverekkel kívánják némelyek Kerkápolyt elbuktatni. A többi közt azzal, hogy kormányjelölt. Meggyőződésem az, hogy ez idő szerint a kormányhoz szítást hazafiúság elleni bűnnek bélyegezni csak ferde felfogás mellett lehet.”¹²

⁶ KOVÁCS Máté: *Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig*. Bp. 1970. 22–25.

⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 2. Bp. 1893. 1357. h. I. még: SZIKLAY János: *Dunántúli kultúr munkások*. Bp. 1941. 372.

⁸ *Veszprém*. Hetilap. Mutatványszám. Veszprém. 1865. máj. 24.

⁹ *Veszprém Megyei Levéltár*. A Veszprém Megyei Állandó Választmány jegyzőkönyve. 1865. nov. 7.

¹⁰ *Veszprém*. Hetilap. 2. Mutatványszám. Veszprém. 1865. nov. 20.

¹¹ *Veszprém Egyházmegye*. Főpásztori körlevél. Kiad. RANOLDER János. Veszprém. 1865. okt. 4. 2 sztl. lev.

¹² *Veszprém*. Hetilap. 2. Mutatványszám Veszprém. 1865. nov. 20.

A kormány, a helyi sajtó és az egyházak befolyása miatt, s nem utolsósorban az önkényuralmi rendszer adta korlátok közt lezajló választási küzdelmekben számos hajdani határozati, illetve baloldali képviselőjelölt kibukott vagy visszalépett a jelöléstől. A Deák-párt többségbe került a megyében épp úgy, mint számos esetben más megyéknél is.¹³

A veszprémi hetilap tényleges megindulását újra hosszú hónapok várakozása előzte meg. Kerkápoly nem maradt hálátlan Eötvös iránt. Miután megálasztották országgyűlési képviselőnek, meghívta a maga helyére Pápára a bölcséleti tanszékre.¹⁴ Körülményes lett volna Pápáról a veszprémi lapot szerkeszteni, így Ramazetterrel felhagytak a lap megindításával.

1866 nyarán a kiegyezési tárgyalások huzavonájának felújulása országszerte növelte a türelmetlenséget.¹⁵ Eötvös, aki jobban vonzódott ahhoz, hogy részt vegyen a politikai közéletben, úgy intézte sorsát, hogy minél előbb Veszprémben legyen újra. Ramazetter július elsejével megindította a lapot. A szerkesztői munkálatokat Eötvös július végéig Pápán, augusztustól már Veszprémben végezte. A *Veszprém* című hetilap adatai szerint felelős szerkesztő Ramazetter volt, a főmunkatárs pedig Eötvös.

Eötvös a hetilapot a következő rovatokra osztotta fel: heti szemle (külpolitikai, kérdések, országgyűlési tudósítások), vezércikkek (földhitelintézetéről, választásokról, gazdasági kérdésekről, művelődésügyről, takarékpénztárakról), értekezések (ipar, gazdaság, kereskedés, tanügy, borgazdaság), közéleti mozzanatok (többnyire névtelenül megjelenő cikkek bizottmányi ülésekről, közegészségügyről, a balatoni gőzhajózásról, inségügyről), újdonságok, levelezések, vegyes tartalmú cikkek, s végül a szépirodalmi rovat. E rovatban helyi szerzők verspróbálgatásai jelentek meg, továbbá novella fordítások német és francia nyelvről. Színvonal tekintetében Jánosi Gusztáv versfordításai és Eötvös Károly novellái méltók említésre.¹⁶

Eötvösnek a hetilappal kapcsolatos tevékenysége és jól irányzott cikkei bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy a vármegye egyik legnépszerűbb embere lett. Pályája gyorsan fvelt felfelé. Még az ősszel megyei aljegyző lett, 1867 áprilisában pedig megválasztották első alügyésznek.¹⁷

Eötvös 1866. október 14-től december 29-ig, a hetilap időleges megszűnéséig Ráczekeői álnév alatt írta cikkeit és végezte a szerkesztést.¹⁸ Cikkeiben gyakran foglalkozott a vidék kulturális viszonyaival. Egy alkalommal így írt:

„Az irodalom pártolása megyénkben fölötte szomorító. Nem hisszük, hogy az Akadémia s a Kisfaludy Társaság kiadványainak és a Budapesti Szemlének például volna nálunk tizenöt rendes olvasója összesen majd kétszázezer lélek közül.”

Cikksorozatban foglalkozott a vidéki ipar hiányosságairól is. A hetilapban Eötvös a ki-tűzött feladatnak megfelelően tért engedett a megye múltjával foglalkozó írásoknak. Megjelentette 18 éves öccsének, Eötvös Lajos bibliográfusnak (aki cikkei alá a Ráczekei álnévet írta) történeti írásait: *A pápai nyomda működésének rövid vázlatja és a Veszprém-megye írói* című cikksorozatot.¹⁹ Időszerű kérdésekről írt Pap Gábor lelkész. A gazdasági helyzetet elemző cikkében a mezőgazdaságra kedvezőtlenül ható időjárás miatt kialakult inséggel, a hitel magas kamatjával, közmunkával és szociális kérdésekkel foglalkozott.

¹³ *Magyarország története*. . . 124.

¹⁴ SZINNYEI: I. m. uo.

¹⁵ *Magyarország története*. . . 126.

¹⁶ *Veszprém. Hetilap. 1. évf. Veszprém. 1866.*

¹⁷ SZINNYEI: I. m. uo.

¹⁸ *Veszprém. Hetilap. 1. évf. Veszprém. 1866. okt. 14—dec. 29. L. még: GULYÁS PÁL: Magyar írói álnév lexikon. Bp. 1956. 365.*

¹⁹ *Veszprém. Hetilap. 1. évf. 1866. Veszprém. L. még: GULYÁS: I. m. uo.*

Szentgyörgyi Horváth Ágoston Veszprém művelődésügyéről s a modern gépek alkalmazásáról írt. Hochmuth Ábrahám rabbi a zsidóság emancipációjának kérdéséről s a veszprémi tanügyről fejtette ki nézeteit. A vármegyei tiszti főorvos, Pillitz Benő a megye közegészségügyi állapotairól adott tájékoztatást. Eötvös megjelentette Kerkápoly írásait is.²⁰

Annak ellenére, hogy a hetilap változatos tartalommal, a megyei élet szinte minden területére kiterjedő kérdéseket magába foglaló cikkekkal jelent meg, a *Veszprém*re mégis kevesen fizettek elő. A kiadót veszteségek érték. Ramazetter szerette volna magát felmenteni az óvadékpénz letétele alól, de kérvényét visszautasították.²¹ A hetilap iránti érdeklődésre kedvezőtlenül hatott a lakosság anyagi helyzetének leromlása, továbbá a kolerajárvány, amely az ősszel már jelentős számban követelt áldozatokat.²² Az érdektelenség Eötvöst is elkedvetlenítette. Azt is látnia kellett, hogyan sülyyed néhány hónap alatt a hetilap a személyeskedések szintjére. Erről így írt, mikor a lap decemberi utolsó számában bejelentette a lap beszüntetését:

„Azt hittük, hogy ily lap a dolog természeténél fogva közszükségletté válik a megyében. Azt hittük, hogy a pártoknak egymás iránti politikai feszültsége a társadalmi érdekek téren el fog enyészni, csak a kellő tapintat, mérséklettség s a dolgok lehetően objektív fel fogása vezéreljen bennünket. Csalódtunk. Legjobb barátaink, elvtársaink közül többen elidegenedtek tőlünk, a párttekintélyek nem gyámolítának s a közintézetek, társulatok, egyletek nem keresék az alkalmat beléletműködésünknek a nyilvánosság verőfénye elé hozására. Volt azonban vigasztalásunk is. Örömmel vettük észre, hogy az iparos és kereskedő osztálynak java része bizonyos élénk érdekltséggel veszi tudomásul azon ismertéseket, melyek a megyét közvetlen érdeklő közügyeket illetőleg lapunkban megjelentek.”

A kudarc csak néhány hónapi tétlenségre kárhóztatta Eötvöst és a kiadót. Azáltal, hogy Eötvöst április 30-án megválasztották a megye első alügyészévé, lehetőség nyílt arra, hogy a megye támogatását a lap újraindításához — Eötvös befolyása révén — megnyerjék. Először Ramazetter nyújtott be fellebbezési kérvényt május 29-én a Belügyminisztériumhoz. Kérte, mentseik fel a biztosítékpénz lefizetése alól. Június másodikán közösen kérvényezték a megyei hatóságoknál, hogy az általuk kiadandó *Veszprém* című közlőnyt a megyei hatóság fogadja el közlőnyének.

„Azon meggyőződésben” — olvashatjuk a korabeli jegyzőkönyvben —, „hogy a sajtónak minden oldalról független, közügyeket a személyes érdekektől elválasztó, sőt a személyérdekeket közügyeknek alárendelő, higgadt, tiszta és mérsékelt irányú működése, nagyban mint kicsiben a szabad intézményeknek fejlesztője, közmívelődésnek hatalmas eszköze, — kész a M. áll. Bizottmány kérvényben érintett „Veszprém” című lapot pártolani, ajánlani, s ha kiadó tulajdonos a közgyi hivatalos hirdetményeket lapjában díjmentesen felvesz. . . kész közlőnyének is elfogadni, . . . terhesnek nem tekinthető előfizetési ár mellett, a M. áll. Bizottmány kilátásba helyezi a lap járatására a megyebeli közlegeket is kötelezni.”²³

Júliusban a hivatalos szervek megkötötték Ramazetterrel az egyezséget a hirdetményi költségekre vonatkozóan. Ramazetter ajánlatot tett, hogy ő 25%-kal olcsóbban nyomatja ki lapjában a megyei közérdekű hirdetményeket, mint amennyiben különben a megyei hirdetések nyomdai költségei kerülni szoktak. A hatóságok elfogadták az ajánlatot, megbízást adtak az évi nyomdaköltség kiszámítására, s utasították a járási szolgabírókat hogy járáruk területeire eső közlegeket a *Veszprém* című hetilap előfizetésére kötelezzék.²⁴

²⁰ *Veszprém*. Hetilap. 1. évf. Veszprém. 1866.

²¹ Mj.: A levéltári adatok csak a fellebbezési kérvényről tanúskodnak.

²² *Veszprém*. Hetilap. 1. évf. Veszprém. 1866. nov. 11. (A vármegyei tiszti főorvos jelentése szerint a megyében 2112 megbetegedés és 852 haláletet volt.)

²³ *Veszprém Megyei Levéltár*. A Veszprém Megyei Állandó Választmány jegyzőkönyve 1867. évről. 54, 392. sz.

²⁴ Ua. 1867/147. sz.

A kiegyezés megkötése s a koronázási ünnepségekkel járó izgalmak után 1867. augusztus negyedikén, vasárnap jelent meg újra a fólió-alakra változtatott *Veszprém*, most már mint megyei hivatalos heti közlöny. Feltehető, hogy e hetilap volt a megyék hivatalos lapjai közül az első. Eötvös erről így ír: „... tudtunkkal az ország törvényhatóságai közt megyénk az első, mely mint olyan, belátva az időszaki sajtó fontosságát, elismerését tetteleg érvényesíteni törekedett.”²⁵ A hivatalos közlöny célja és feladata is megváltozott. A politikát mellőzve, a szépirodalmi részt lecsökkentve szinte csak a közügy, ezen belül is főként a gazdasági élet kérdéseinek megvitatására kapott teret. Eötvös Lajos további cikksorozata Veszprém megye íróiról és Ács Rudolf megyei főlevéltárnok helytörténeti írásai enyhítették a lap egyhangúságán. A Balaton ügye, a népnevelés kérdése, megyei bizottmányi ülések ismertetése s a helyi iparoskörnek a Budapest – Grätz vasútvonal kérdésével és az iparüggyel kapcsolatos memorandumai töltötték ki a *Veszprém* hasábjait. Azok a hivatalnokok, papok, képviselők, akik korábban lelkesen támogatták írásaikkal a hetilapot, s annak tartalmát változatossá tették, most hallgattak.

Kevesen fizettek elő ezúttal is a hetilapra, érdektelenség fogadta az újabb előfizetési felhívásokat is. A kiadót kellemetlen hírek is érték. A Belügyminisztérium fellebbezési kérvényét visszaküldte azzal a megjegyzéssel, hogy kérése nem teljesíthető, de méltányosságból az óvadékpénz letételére három hónapon túl nem terjedhető határidőt nyerhet.²⁶

Ramazetternek az év végén le kellett fizetnie azt az összeget, amelyet a lap eddigi kiadásáért lefizetni kellett. A megyével kötött egyezséghez híven minden községnek megküldte rendszeresen a lapot, mégis számosan adósak maradtak az előfizetési árákkal. Még két év elmúltával is a hatóság segítségét kérte, hogy a megküldött lapok árát megkap hassa. (1869-ben még mindig 72 község nem fizetett.)²⁷

A megyei támogatás ellenére sem a kiadó, sem Eötvös további áldozatkésztségre nem volt hajlandó. A *Veszprém* 1867. december 29-i számában Eötvös bejelentette, hogy a hetilapot beszünteti, mert a Megyei Állandó Bizottmány és a megye értelmisége nem támogatja. „Lapunk lelkes kiadója pedig” — írja — „a lap alapítása s fenntartása körül hozott súlyos áldozataiért fogadja el a nyilvános elismerés köszönetét.”

A felhozott indokok háttérben minden bizonnyal a város és környékének gazdasági viszsamaradottsága áll. A déli vasútvonal kiépítésével a kereskedelem és ipar elsorvadt. A fejletlen gazdasági élet kedvezőtlen kihatással volt a helyi kulturális viszonyokra. A lakosság vékony rétegét képviselő polgári-nemesi értelmiség jelentős hányada politikai vagy gazdasági függőségben élt; aktív szellemi támogatást ezért a hírlap fennmaradásához nem nyújtott. A közügyek iránt érdeklődést mutató veszprémi és pápai iparosok és kereskedők viszont csak olvasói voltak a *Veszprém*nek, passzív támogatásuk nem volt elégséges ahhoz, hogy a lap fennmaradhasson.

SZEGLETI ILDIKÓ

Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben. A húszas évek derekától a magyar külpolitika fontos eleme lett az ún. kultúrdiplomácia.¹ A kultúrpolitikát a közvetett külpolitika területének tekintették. A külföldi kultúrpolitikai tevékenység súlyának megnövekedését több tényező magyarázza. Ezek közül a legfontosabb az, hogy az ellenforradalmi rendszer

²⁵ *Veszprém*. Hetilap. 2. évf. 1867. aug. 4.

²⁶ Veszprém Megyei Levéltár. A Veszprém Megyei Állandó Választmány jegyzőkönyve. 1867/448, 866. sz.

²⁷ Veszprém Megyei Levéltár. ua. 1868/107, 1018. sz., ua. 1869/604. sz.

¹ A dolgozat megírásához felhasználtam Hubay Miklós szíves szóbeli közléseit; segítségét ezúton is köszönöm. A jegyzetekben Hubay szóbeli közléseire Hubay sz. k. jelöléssel utalok. — A kultúrdiplomácia elveire és céljaira I. HANKISS János: *A kultúrdiplomácia alapvetése* (Magyar Külügyi Társaság 1936.) c. munkáját.

létrejötté után egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy kitörjön a politikai elszigetelésből és a külföldi országok közvéleménye előtt bebizonyítsa „szalonképességét” és ellensúlyozza a rezsim rossz hírét. Amint az a szakirodalomból jól ismert, Horthyék hatalomra jutásuk pillanatától kezdve napirendre tűzték a revízió ügyét. A revíziós propaganda műveléséhez viszont nemcsak belföldön, de külföldön is propagandabázist kellett létrehozniuk. Ebben a tekintetben vezető szerepet szántak a külföldi magyar állami és magán kulturális intézményeknek. A magyar kultúra rendszeres külföldi propagálása útján a külföldi közvélemény előtt be akarták bizonyítani, hogy Trianonban nemcsak Magyarországot érte sérelem, hanem az egész nyugati világ kultúráját, és ezzel együtt az általános emberi haladás ügyét is.² Külfölddel való szellemi kapcsolatainkat éppen ezért elvi tévedések és egyoldalúság jellemezték. Elvileg helytelen volt, hogy a külföld felé irányuló kultúrpolitikát, amely a nemzetekkel a szívélyes jó viszony és a termékeny kulturális együttműködés kimunkálására hivatott, a Trianon revíziójáért indított harc szolgálatába állították. Ennek a kulturális külpolitikának az egyoldalúsága pedig a túlnyomóan nyugatra irányultság és a szomszéd államokkal (Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával) szembeni, kifejezetten ellenséges magatartás volt.³

A külföldi kultúrpolitikai tevékenység tervszerű, rendszeres és szervezett formájának kimunkálását Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter kezdeményezte.⁴ A külföldi kulturális intézményhálózatot a revízió jegyében, kultúrpolitikai missziós feladatok betöltésére és az elit értelmiség nevelésére alkották.

Magyarország a harmincas évek végén már mintegy félszáz külföldi kulturális intézménnyel rendelkezett, három Collegium Hungaricummal, két tájékoztató könyvtárral, kilenc Magyar Intézettel, hat egyetemi tanszékkal, harmincegy lektorátussal és két ekleitika folyóirattal: a *The Hungarian Quarterly*vel és a *Nouvelle Revue de Hongrie*-vel fejtett ki külföldi kultúrpolitikai tevékenységet.⁵

A tájékoztató könyvtárak különleges helyet foglaltak el az egész intézményrendszeren belül. Feladatuk elsősorban az volt, hogy jóformán valamennyi magyar vonatkozású ügyben felvilágosítást adjanak, gyűjtsék a fogadó országokban kiadott magyar vonatkozású műveket. Információs kiadványokkal, hangversenyekkel, kiállításokkal és más rendezvények szervezésével szolgálták még a magyar kultúrpolitika érdekeit. A tájékoztató könyvtárak kapcsolatot tartottak a könyvkiadókkal, a folyóiratok napilapok és rádióállomások szerkesztőivel, valamint minden Magyarország iránt érdeklődő külföldi kutatóval. Fontos szerepük volt még a külföldi magyarok kulturális igényeinek kielégítésében is.⁶ Rövid fennállásuk alatt a magyar tájékoztató könyvtárak néhány kivételtől eltekintve (ellentétben a hasonló feladatot ellátó angol, amerikai, francia, német és olasz kultúrintézményekkel) nem vállalkoztak arra, hogy önálló könyvkiadói tevékenységet folytassanak, könyv- és folyóiratterjesztő szerepük viszont igen jelentős volt.⁷ Magyarország hadbalépésének logikus következménye volt, hogy a szövetséges államok területén működő magyar kultúrintézményeket, mint ellenséges állam ügynökségeit sorra bezáratták a szövetséges államok illetékes kormányhivatalai. A fasiszta államokban és a náci Németország megszállta európai fővárosokban tevékenykedő kultúrintézmények eredeti rendeltetésüknek

² GRATZ Gusztáv: *Kulturális propaganda*. = Az Újság 1922. febr. 25.

³ „Kultur-diplomácia — Egyre gyakrabban hangzik fel a sajtóban, kultúr-diplomáciát kérünk a nagy külföldi városokba...” = *A műgyűjtő*, 1929. 133 l.

⁴ BARANYAI Lipót: *Kultúra és nemzet*. = Forrás 1943. január 6–8.

⁵ PALKERT Géza: *Külföldi magyar intézetek*. = Magyar Szemle 1940. 135–191.

⁶ RÓNAI Tamás: *A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez*. = Magyar Könyvszemle 1978. 1. szám.

⁷ Így pl. a New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár terjesztette az Egyesült Államokban a *Magyar Könyvszemlét*.

megfelelő munkát már nem végezhettek. Szokásos tevékenységüket megbénította a háborús légkör, ellátmányuk csökkentése, az ösztöndíjasok számának apadása és a fogadó városok ellen intézett légitámadások.⁸

Mindezek után talán meglepően hangzik, hogy a háború kellős közepén, 1943-ban a magyar kultúrpolitika vezetői új kultúrintézmény megnyitását kezdeményezték Svájcban. A terv megfelelt a Kállay-kormány külpolitikai elképzeléseinek is. A svájci kultúrintézmény jelentőségét abban látták, hogy a polgári demokratikus berendezkedésű, semleges államban tevékenykedve a szövetséges hatalmak kulturális megbízottaival is kapcsolatot teremthetnek, s a kulturális körökkel történő kapcsolatfelvétellel közvetett úton előmozdíthatja a Kállay-kormány kiugrási kísérletét. Ugyancsak szempont lehetett, hogy Svájc a világháború alatt az egész kontinentális Európa számára képviselte a szabad sajtót. Itt adták ki a német, francia és angol szerzők klasszikus munkáit, itt voltak beszerezhetőek a Magyarországgal hadban álló államok területén megjelent könyvek, folyóiratok és napilapok.⁹

Európának e kicsiny, fegyverroptatástól mentes szigetét a menekültek és a politikai emigránsok mellett valósággal előzönlötték a hadban álló nemzetek diplomatái és hírszerzői is. A titkos kapcsolatfelvételek egyik legfontosabb színterévé vált Svájc. A semleges állam kínálta kulturális és politikai lehetőségeket a magyar külpolitika is megkísérelte kiaknázni.¹⁰ 1943 első hónapjaiban Zeyk Adél bárónő, a Külügyminisztérium Sajtóosztályára beosztott és a konzulátusi testület tagjaként Genfben akkreditált előadó előterjesztést tett a Külügyminisztériumnak olyan genfi intézmény felállítására, amely „társadalmi szalonon” kívül egy tudományos könyvtárnak is keretet adna.¹¹ A bárónő erdélyi arisztokrata családból származott és románellenes érzelmei közismertek voltak.¹² Zeyk a román diplomácia svájci tevékenységének ellensúlyozása szempontjából tartotta fontosnak tervét. Ez az elgondolás később azzal bővült, „... hogy ez az intézmény a békekötés idejére már kiépített bázisul szolgálna a magyar delegációnak, vagy folyamatban lévő munkálatoknak, ha a genfi kereteket is felhasználják a nagyhatalmak (Népszövetség, Munkügyi Hivatal)”.¹³ Ebből a koncepcióból a Genfben tanuló magyar ösztöndíjasok sem maradtak ki, tevékenységük ellenőrzésére és mindenekelőtt a kultúrpolitikai munkába történő bekapcsolásuk érdekében külföldieket is vonzó rendezvények keretét adó „társadalmi szalont” is kívántak teremteni.¹⁴

A Külügyminisztérium jóváhagyása után Zeyk bárónő 1943. július 1-től egy naptári évre kibérelte a 11 bis av. de Champel szám alatti Claparede-villát.¹⁵ A reprezentatív, háromszintes villában a szalonokon, vendégszobákon kívül lakószobák is voltak, amelyeket

⁸ Egyetlen példa a sok közül a berlini Collegium Hungaricum épületébe költözött át a berlini magyar nagykövetség, miután épületét bombatalálat érte. = Országos Levéltár (továbbiakban: OL.) K 639 VKM. 1940 – 1944. (*Külföldi magyar intézetek általános ügyei*) 1 cs. 1. t.

⁹ A második világháború alatti svájci–magyar kapcsolatokra összefoglalóan I. DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946. 215 – 226.

¹⁰ A magyar antifasiszta kortársak szerint: „A Kállay-kormány demokratikus propagandaközpontnak és egy esetleges visszavonulás külföldi főhadiszállásaként Genfét szemelte ki. A feladat keresztülvitelére legjobb erőt mozgósította: néhány liberális hírből álló, nem kompromittált politikust, mint Kövér Gusztávot, Baross urat a magyar szakkönyvtár őrére és 100 üresfejű, de annál jobb nevű ifjút... = *Magyar Nemzet Függetlenségi Frontja Közleményei* (a továbbiakban MNFFK.) 1943. szeptember 22.

¹¹ OL. Küm. K. 107. cs. 54. t. (Feljegyzés a genfi Magyar Házról).

¹² Hubay sz.k.

¹³ OL Küm. K. 107. cs. 54. t. (Feljegyzés a genfi Magyar Házról).

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

térítés ellenében magyar diákok lakhatták.¹⁶ A két alsó szintet a Külügyminisztérium és a Zeyk-féle „társadalmi szalon” céljaira rezerválták. A könyvtár helyét a felső emeleten jelölték ki.¹⁷

A Claparede-villa, vagy ahogy akkoriban nevezték a Magyar Ház vezetésével Zeyk Adélt bízták meg. 1943. július 5-én ünnepélyes keretek között nyílt meg a Magyar Ház.¹⁸ A Magyar Ház rendezvényei inkább riasztóak, mint vonzóak voltak. A Zeyk-féle összejövetelek a genfi magyar kolónia általános véleménye szerint „feudális” jellegűek voltak.¹⁹ A Magyar Ház keretei között nyílt meg a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár 1944 januárjában.

A megnyitáskor a könyvtár állományába mintegy 2000 (zömében referenzs-jellegű) mű tartozott. A könyvanyag legnagyobb részét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatta és juttatta ki Svájcba. Az állomány elenyészően csekély részét a Genfi Magyar Főkonzulátus helyezte letétbe a könyvtárnál.²⁰

A könyvtár vezetésével Baross-Drucker György miniszteri osztálytanácsost, a *Külügyi Szemle* felelős szerkesztőjét bízták meg, helyettesévé Vaska Gyulát nevezték ki.²¹ Baross és Vaska a könyvtár megszervezésén túl alig tettek valamit a könyvtár építése és fejlesztése érdekében. (Igaz, lehetőségeik is korlátozottak voltak, nem sokan keresték az alkalmat, hogy a fasiszta államok oldalán harcoló Magyarországgal kapcsolatba kerüljenek.) Baross több kísérletet tett arra, hogy a könyvtár iránt a svájci intellektuális körök érdeklődését felkeltse. Ezeknek a kísérleteknek a sorába tartozik a genfi Hotel des Berguesben adott vacsora is.²² A vacsorán a magyar részről megjelentek mellett Eugene Bujard, a genfi Tudományegyetem rektora, Albert Malche államtanácsos, William Rappard, a Nemzetközi Tudományok Intézetének igazgatója, Leopold Boissier, az Interparlamentáris Unió főtitkára, Waldemar Deonna, a Képzőművészeti Múzeum igazgatója, Pedro Rosello, a Nemzetközi Oktatásügyi Intézet h. igazgatója, Hans Wehberg és Paul Guggenheim, a Nemzetközi Tudományok Intézetének professzorai vettek részt. A meghívottak között voltak, de a vacsorán nem jelentek meg:²³ Carl Buckhardt, a Nemzetközi Vöröskereszt munkatársa, Maurice Bourquin, a nemzetközi jog művelője, Charles Burky geográfus, Jean Piaget pszichológus, Marcel Raymond irodalmár és Stelling Michaud történész professzor, a *Journal de Genève* munkatársa.

A kapcsolatszövés az intellektuális körökkel az intézmény feladatai közé tartozott, azonban Baross ott építette ezeket a kapcsolatokat, ahol nem kellett volna. (Ezt bizonyítja éppen az előbbi névsor is, a vacsorán alkotó művészek, könyvkiadók, napilapok és folyóiratok szerkesztőségének munkatársai nem jelentek meg.) Részben ennek következménye volt az az érdektelenség, amely a Magyar Tájékoztató Könyvtár konferencia-ciklusának megnyitását kísérte. Február 24-én Laky, volt miniszter és Debrovits a Statisztikai Hivatal vezetője előadást tartottak statisztikai kérdésekről és Magyarország gazdasági helyzeté-

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ „Magyar diákházat avattak Genfben.” — *Magyarság*, 1943. július 8. — *Pesti Hírlap*, 1943. július 8. — *Új Magyarság*, 1943. július 8. — *Nemzeti Újság*, 1943. július 9.

¹⁹ OL Küm. K. 107. 107. cs. 54. t. (Feljegyzés a genfi Magyar Házzal.) Továbbá I. még „A magyar demokrácia genfi vendégszerepléséhez” c. névtelen korabeli verset, amelynek egyik szakasza a Claparede-villában zajló eseményeket gunyorosan örököltette meg. = MNFFK, 1943. szeptember 22–23.

²⁰ OL Küm. K. 107. 107. cs. 54. t. (Genfi Magyar Könyvtár.)

²¹ Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben. = *Külügyi Szemle* 1944. március 150–151.

²² Uo.

²³ OL Küm. K. 107. 107. cs. 54. t. (Genfi Magyar Könyvtár, Baross „Pro Memoria” 1943. december 11. keletkezésű feljegyzése.)

ről. Az eseményre 50 előkelő genfi személyiséget, egyetemi tanárokat és újságírókat hívtak meg, azonban még az előadás előtt 46-an lemondták a meghívást.²⁴

Amikor a német megszállás harmadik napján, március 22-én a Sztójay-kormány kinevezésének híre Svájcba érkezett, a berni magyar nagykövet, Bakách-Besseney György báró aznap délutánra összehívta a Svájcban tartózkodó összes magyar külképviseleti szervek tisztviselőit és a többi hivatalos vagy félhivatalos minőségben ott tartózkodó magyar személyiségeket, hogy közösen foglaljanak állást a Sztójay-kormány ellen.²⁵ A Bakách-Besseney-csoport álláspontja az volt, hogy nem ismerik el a Sztójay-kormányt, csakis ezzel a kormánnyal szakítanak, nem pedig a rendszerrel és a kormányzóval. A disszidens diplomaták koncepciója az volt, hogy Horthy a német megszállás alatt elzárkózik a náccikkal történő minden együttműködés elől, Horthy nevében továbbra is ők képviselik Magyarországot külföldön, a Sztójay-kormány el nem ismerésével pedig közelebb kerülnek a szövetségesekhez, anélkül hogy diplomata státusukat és az azzal járó előjogokat elvesztenék. Azonban Horthy, akinek nevében németellenes politikát akartak folytatni hamarosan hivatalosan visszarendelte őket, a szövetségesek pedig a diplomata disszidenciával érdemben nem kívántak tárgyalni.²⁶ Magyarország Quisling-kormányá Bothmer bárót nevezte ki ügyvivőként a berni követség élére, akit azonban, mint a megszállókat kiszolgáló magyar kormány követét a svájciak nem voltak hajlandók fogadni, bár a svájci kormány azonban nem akadályozta meg, hogy Sztójay diplomatái átlépjék a svájci határt és a magyar külképviseletek (Bern és Genf) hivatalaiban berendezkedjenek.²⁷

A disszidencia kialakulása után, legalább az elvárható lett volna a könyvtár vezetőjétől és alkalmazottaitól, hogy csatlakozzanak a németekkel szembe forduló politikai emigrációhoz.²⁸ Baross és társai nem csatlakoztak a disszidenciához, továbbra is megőrizték „kormányhűségüket” Baross igyekezete, hogy mindenesetre politikailag posszibilis maradjon, nem maradt következmény nélkül: az események hatására idegösszeroppanást kapott és ezért az egyik genfi klinikán hónapokon át kezelték.²⁹

Ez idő alatt bezárták a Claparede-villát és ezzel egyidejűleg a Magyar Tájékoztató Könyvtár is beszüntette ottani működését.³⁰ A könyvvállományt a genfi Magyar Főkonzulátus pincéjébe, majd a Hungária Diákegyesület és a genfi *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztőségének kezdeményezésére átszállították a Route Malagnue 8. számú házba.³¹ Itt ideiglenes olvasótermet rendeztek be. A könyvtár melletti lakásban Vaska lakott aki Balázs Ferenc segédletével kezelte a könyveket.³²

Magyarország felszabadulása után a magyar kormánysszervek rögtön hozzákezdtek a külföldi kulturális kapcsolatok újjászervezéséhez. Természetesen a külföldi kultúrpolitika

²⁴ A konferencia-ciklus megnyitása a Magyar Könyvtárban avagy önkéntelen kormányellenes propaganda. = MNFFK, 1944. március 15. 14.

²⁵ Honti Ferenc jelentése 1943. szeptember eleje és 1946. november vége között Svájcban és Franciaországban folytatott tevékenységéről. (Genf) 1946.

²⁶ *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1944. Hungary.* (Washington) 1965. 881–882.

²⁷ „Klubba tömörült magyar követek garázdálkodnak Svájcban”. = *Magyar Jövő* 1945. november 5.

²⁸ L. erre Baross-Druker György levelét. Kivonatossan közli az MNFFK. 1945. május 55–56.

²⁹ Uo.

³⁰ Új Magyar Központi Levéltár Válás- és Közoktatásügyi Minisztérium Kulturális Kapcsolatok Osztálya (továbbiakban: UMKL. VKM. KKO.) 1946. 49485. szám.

³¹ Uo.

³² Uo., a könyvtár használatára 1. még az *Egység* (1946. februári) számában megjelent keresetes hirdetést: „A genfi Magyar Könyvtárban (8 route Malagnou) minden de. 9-től 12-ig, valamint szombatn du. 2-től 6-ig megtalálhatók az új hazai könyvek, az otthoni napilapok és folyóiratok, hallgatható a rádió. Szeretettel várunk minden magyart a genfi Magyar Könyvtárba”.

új elveinek kimunkálásában, céljainak meghatározásában korántsem volt teljes az egyetértés a koalíciós pártok között. Az azonban tény, hogy már ebben az időszakban (1945–1946) a megváltozott helyzetnek megfelelően felülvizsgálták az ellenforradalmi rendszer külföldi kultúrpolitikáját.³³ Az elleforradalmi rendszertől örökölt kulturális intézmények működését újra beindították azzal az elképzeléssel, hogy majd fokozatosan átszervezik az egyes intézményeket és az egész intézményrendszert megreformálják.

1946 júniusában a Genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár vezetésével Hubay Miklóst bízták meg.³⁴ Hubay akkor már több éve Svájcba élt, ahol eleven kapcsolatba került a legjobb értelemben vett „genfi szellemmel”. Magyarország német megszállása alatt Genfben jelent meg Hubay szerkesztésében, a magyar–francia kultúra összekötő kapcsát alkotva a *Nouvelle Revue de Hongrie*, amely nevét 1945-ben *Revue de la Hongrie Nouvelle*-ra változtatta. Szerkesztői munkája során Hubay kapcsolatba került a svájci könyvkiadókkal, folyóiratok és napilapok szerkesztőseivel is. Ezek az ismeretek és kapcsolatok a Magyar Tájékoztató Könyvtár eredményes tevékenységéhez nagymértékben hozzájárultak. Hubay első ténykedéseinek egyike az volt, hogy a még mindig a Route Malagnue 8-ban levő könyvtárban helyezte el Ferenczi Imrének a genfi *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztőségének felajánlott kb. 120 kötetnyi, részben a reformkorszak, részben a *Huszedik Század* körének válogatott szociológiai irodalmát felölelő hagyatékát, továbbá Vladár Ervin volt genfi főkonzul 50 kötetes és saját 100 kötetes könyvtárát.³⁵

Mindez jelentősen elősegítette a folyamatosan szerzeményezett művekkel együtt a könyvtári állomány felfrissítését és strukturális átalakítását. Kérésére felettesei hozzájárultak ahhoz, hogy az újonnan beérkezett könyvek, napilapok és folyóiratok másodpéldányait a Zürichi Magyar Egyesületnek küldjék meg. A könyvtár új vezetője feladatának tekintette a mintegy ezer főnyi genfi magyar kolónia kulturális igényeinek kielégítését, a svájci könyvtárakban található hungarica-anyag nyilvántartását, a kiadókkal, a folyóiratok és napilapok szerkesztőseivel való rendszeres kapcsolattartást. Mindezek érdekében szükségesnek tartotta a könyvtár sokszorosított francia nyelvű katalógusának megküldését a svájci kiadókhöz és közkönyvtárakhoz.³⁶ A Malagnou 8 nem volt ideális hely, mégis itt vált a könyvtár valóban tájékoztató könyvtárrá.³⁷

Tevékenységükben a legszembetűnőbb az a munka, amelyet kultúránknak a francia nyelvterület felé szétsugározatása érdekében végeztek. Ebben Hubaynak kétségtelen érdemei voltak, és abban is, hogy nagy súlyt helyezett a könyvtár és a tudományos élet kapcsolatára. E kapcsolat jelentőségét abban látjuk, hogy ha a könyvtár a tudományos élet és a hírközlő szervek egymással kapcsolatba kerülnek, akkor bármelyik kezdeményezését az összes többi is elősegíti és felerősíti. Amikor Hubay magyar írók, tudósok és alkotó művészek svájci utazását kezdeményezte, objektíve a mindennapok gyakorlatába vitte át az előbb vázolt kölesönhatást.

1946 októberében azzal a kéréssel fordult a „Comité International pour la Placement des Intellectuel Refugies (az intellektuális menekültek elhelyezésére alakult bizottság) igazgatójához Mme. Silberscheinhez, hogy a bizottság lásson vendégül magyar írókat, művészeket és tudósokat.³⁸ Silberschein asszony kedvezően fogadta kérését.³⁹ A háború alatt alkotó értelmiségieket (köztük magyarokat is) náci koncentrációs táborokból mentő

³³ A korabeli kultúrpolitikára összefoglalóan I. KERESZTURY Dezső: *Helyünk a világban* Bp. 1946. 173–208.

³⁴ UMKL. VKM. KKO. 1946–78039.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 1946–98901.

³⁸ Uo. 1946–107016, 1946–116761, és Hubay sz. k.

³⁹ Hubay sz. k.

szervezet vezetője, most lehetőséget biztosított arra, hogy mintegy 50 magyar alkotó (tudós, író, képzőművész, zeneszerző) Svájcba utazhasson a bizottság vendégeként, pihenésre és tapasztalatszerzésre.⁴⁰

A magyar kulturális élet meghívott kiválóságai között voltak pl. a következő írók: Heltai Jenő, Illyés Gyula, Zilahy Lajos, Tamási Áron, Cs. Szabó László, Sőtér István, Gyergyai Albert, Kassák Lajos, Háry Gyula, Déry Tibor, Nagy Lajos, Márai Sándor, Karinthy Ferenc, Keszi Imre, Ottlik Géza, Zathureczky Ede és a többiek, akik nemcsak a svájci havasok üdítő levegőjét szívták magukba. Találkoztak más nemzetek íróival, művészeivel és tudósaival, felszólaltak konferenciákon, nyilatkozatokat adtak a sajtónak. Arról is szóltak, mi történik az országban. Mindez már önmagában is ösztönözte a könyvtár tájékoztatási funkcióinak kiteljesedését.

1946 októberében a Magyar Tájékoztató Könyvtár bérbe vette a lengyel főkonzulátus épületét. Itt nyílt meg újra 1947 máj. 15-én. A megnyitás nagy sikerrel zajlott le, amelyhez hozzájárult a Végh-quartett bemutatása és hangversenye a könyvtárban. Az ünnepségen megjelent svájci zeneszerzők elismerően nyilatkoztak Bartók művéről és a Végh-vonósnégyes szerepléséről.⁴¹ A könyvtár, hangversenyek szervezése mellett több magyar vonatkozású rádióműsort is előkészített a genfi rádió részére.⁴²

1948 januárjában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elhatározta, hogy a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtárat szociológiai és közgazdasági könyvtárrá fejleszti.⁴³ Dr. Szalai Sándor egyetemi tanárt kérték fel arra, hogy a beszerzendő művek jegyzékét állítsa össze.⁴⁴

Az elképzelés már nem valósulhatott meg. A lengyel főkonzulátus épületében bérelt helyiségeket 1948 áprilisában ki kellett üríteni. A genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár bezárta kapuit és többé nem is nyílt meg. Genfi kulturális intézményünk bezárása a hidegháború kibontakozásának időszakára esett.

Nem tudtuk kideríteni, hogy a könyvtár állományát hazahozták-e vagy sem.⁴⁵ Csak annyit sikerült megállapítanunk, hogy április 6-án a könyveket ládákbá csomagolva a genfi magyar főkonzulátus pincéjébe szállították, amelyet minden évben egyszer elönt a Genfi-tó vize.⁴⁶

RÓNAI TAMÁS

⁴⁰ Silberschein, Fanny 1938–1961 között a svájci bizottság igazgatója volt. Silberschein asszony szervezete számos magyar zsidó származású alkotót mentett meg, pl. Ádám Ottót, Blum Tamást, Erdős Pétert, Komlós Aladárt, Palotai Erzsébetet és másokat – Hubay sz. k. A magyar alkotók svájci meghívásra I. Magyar Írók Svájcban, muzsikuskok Párizsban. = *Magyar Rádió* 1946. nov. 29. 7., UMKL. VKM. KKO. 1946–116761, 1946–107016.

⁴¹ Uo. 1947–81952.

⁴² Uo. 1947–163707.

⁴³ Uo. 1948–243021.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 1947–181416, 1948–247129.

⁴⁶ A VKM felkérte a Külügyminisztériumot, hogy a könyvtár hazaszállításáról gondoskodják, azonban azt, hogy ez megtörtént-e vagy sem, nem sikerült kiderítenem. Ugyancsak nem találtam meg a könyvtár irattárát, amelynek hazaszállításáról gondoskodtak. Minderre I. UMKL. VKM. KKO. 1949–270029 és 1949–272261.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei. (Graz 1598—1600) A Szabó Károly-féle *Régi Magyar Könyvtár* (RMK) első két kötete által felölelt nyelvi, ill. területi hungarika-kategória új és igényes feldolgozása a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) elnevezésű vállalkozás keretében, mint a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár közös vállalkozása folyik. Ennek során 1971-ben megjelent — majd akadémiai díjat kapott — az RMNy első, 1601-ig terjedő kötete. Azóta elkészült a második periódus (1601—1635) kiadványait tartalmazó kötet kézírata is. A következő az 1636—1660 közötti korszakot öleli majd fel. Míután a munkálatok korhatára — az RMK 1711. záróévtől eltérően — az 1800. esztendő, szükségesnek mutatkozott a hazai közgyűjteményekben őrzött és e kategóriába tartozó 18. századi nyomtatványok regisztrálása. A legutóbbi időben — beleértve több külföldi könyvtár állományát is — mintegy 90 000 példány adata került így be az OSZK-ban vezetett nyilvántartásokba. Ennek során több mint négyezer, bibliográfiailag eddig még ismeretlen nyomtatvány bukkant elő, amelyek adatainak publikálására is belátható időn belül sor fog kerülni.

Amikor tehát az RMK I—II új, bővített kiadása, ill. annak folytatásának előkészítéséhez szükséges munkálatok mind elvben, mind gyakorlatban megnyugtató módon folynak, ezzel szemben a RMK III hasonló, rendszeres feltárása még el sem kezdődött. A hazai szerzők szellemi közreműködésével külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványok bibliográfiájának újraesztése mindaddig, amíg az I—II. kategória gondozása nem volt megnyugtató módon biztosítva, az adott személyi és anyagi lehetőségek között elcsúszhatott volna. Most azonban, hogy erről már nincs szó, hiszen az RMNy-vállalkozás lendületesen halad előre, végre gondolni lehet, de most már kell is, a hazai tudománytörténet szempontjából oly jelentős ún. személyi-intézményi hungarika közül legalább a szerzői hungarika kategória bibliográfiai gondozására. Ennek fontosságát és szükségességét Szentmihályi János az elmúlt évtizedek során számos fórumon újra meg újra hangsúlyozta.¹

Időszerűvé, sőt szükségszerűvé vált tehát a szerzői hungarikával kapcsolatos munkálatok megindítása, amelynek első lépcsője a szempontok elvi tisztázása és rögzítése. Ide tartoznak olyan kérdések, mint amilyen az időhatár, a magyarországi természetes és jogi személyek kategóriájának szabatos meghatározása stb. Az illetékes fórumok erre vonatkozó elvi határozata és gyakorlati támogatása alapján azután megindult a tényleges munka. Hogy ennek során milyen mennyiségű és értékű új ismeretanyaggal lehet majd számolni, az természetesen előre nem jelölhető pontosan. Az előzetes felmérések és tapasztalatok azonban sokatígérőek. Így eddig is már több mint ezer olyan nyomtatványt tartanak az OSZK-ban számon, amely a Szabó—Hellebrant-féle RMK III-ban nem szerepel, pedig az erre irányuló rendszeres gyűjtés még meg sem indult. Ami pedig az előkerülő dokumentumok tudománytörténeti értékét illeti, arra legyen példa a Pázmány Péter által, első

¹ *Magyar Könyvszemle* 1958. 109—117.

grazi professzorkodása idején (1598–1600) írt és nyomtatásban közreadott vizsgatételek szűk területére szorítkozó, alábbi vizsgálódás eredménye.

Pázmány Péter hosszú, folyamatos kiképzése 27 éves korában fejeződött be, amikor is a közel négy esztendeig tartó római teológiai tanulmányainak végére ért.² Ekkor Grazba rendelték öt rendjének, a jezsuitáknak előjárói. Itt, Stájerország fővárosában Károly, majd fia és utóda, Ferdinánd főherceg — elsősorban a jezsuitákra támaszkodva — következetesen a protestánsok kiszorítására törekedett. Mind a stájer rendek, mind Graz városának lakói a 16. század hetvenes éveinek elején ugyanis túlnyomóan a reformáció hívei voltak.³ Károly főherceg 1571-ben telepítette be a városba a jezsuitákat, akiknek kollégiuma 1585-ben egyetemi rangra emelkedett.⁴ Az ellenreformáció céljainak megvalósítása érdekében az oktatási intézmények egész sorát hozták létre, amelyekben a század végén 90 jezsuita 1500 diákot tanított. A jelentős számú egyetemi hallgatónak 10–11 jezsuita professzor tartott előadásokat.⁵

Ilyen körülmények között lett a Rómából érkezett Pázmány 1597-ben a diákokthoz felügyelője, majd egyetemi tanári megbízatást kapott a bölcsészettudományi (philosophia) fekvésén.⁶ 1600-ig töltötte be ezt a posztot, amikor is hittérítő feladatokkal rövid időre visszatért Magyarországra (Vágsellye, Kassa).⁷ 1603–1607 között ismét a grazi egyetemen tanított, de most már a teológiai fakultáson. 1607-ben azután végleg hazatért.

A jezsuiták által világszerte egységesen alkalmazott tanmenetnek megfelelően az egyetemi fokozatok elnyeréséhez a jelöltnek nyilvános vizsga keretében kellett megvédenie azokat a tételeket, amelyeket az elnöklő professzor írásban előzetesen összeállított. Így e munkák szerzőjének is a vizsgáztatót (praeses) és nem a vizsgázót (respondens) kell tekinteni.

Pázmány első professzori működése tehát három évre (1597 ősztől–1600 őszeig) terjedt. Az ennek során általa készített és nyomtatásban megjelent vizsgatételek közül 1895-ben Carlos Sommervogel csupán kettőt vett számba nagy, jezsuita bibliográfiájában: az egyik a *De corpore naturali*, a másik a *De ente*.⁸ Hellebrant Árpád ezeket az adatokat az RMK III. kötetének pótlásába 1898-ban még utólag beemelte a 4813. és 4814. számok alatt, bár példányt nem ismert belőlük. 1905-ben Szinnyei József sem tett mást, mint hogy megismételte a fentieket.⁹

A legutóbbi években azután jelentős továbblépés történt a szakirodalomban Pázmány első tanársága során kiadott vizsgatételek megismerése terén. Juliane Keller 1970-ben közreadta az 1620 előtt készült grazi nyomtatványoknak a Grazban őrzött példányok alapján összeállított bibliográfiáját.¹⁰ A helyi püspöki könyvtárból ő már példányt is ismertett az 1600. évi *De corpore naturali*ből.¹¹ Sőt ugyanabból a gyűjteményből még egy korábban ismeretlen, 1598-ból származó filozófiai vizsgatételek két példányáról is beszámolt, amelyeket Joannes Ludeckius vizsgájára állított össze Pázmány.¹²

Óry Miklós Pázmány második tanárkodása idejének egyik, vizsgatételeit tartalmazó nyomtatványát¹³ 1605-ből a közelmúltban hasonmás kiadásban tette közzé. Ennek kísérő-

² ÓRY Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt 1970. 91–142.

³ FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter*. Bp. [1886], 25.

⁴ *Katholikus Szemle* 1935. 10–11. Kastner Jenő.

⁵ Sfk Sándor: *Pázmány, az ember és író*. Bp. 1939. 38–39.

⁶ 3. jegyzet 25–26. l.

⁷ *Ungarn Jahrbuch* 1976. 73–90. Óry Miklós.

⁸ *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Tom. VI.* Bruxelles–Paris 1895, 405. has.

⁹ *Magyar írók élete és munkái. X. köt.* Bp. 1905. 622. has.

¹⁰ *Grazer Frühdrucke 1559–1619*. Graz 1970.

¹¹ Jelzete: 54 I A 2/7–18 — Keller 175. sz.

¹² Jelzete: 54 I A 2/7–13 és 54 I A 2/8–19 — Keller 152.

¹³ RMK III 1018.

tanulmányában még további, Pázmány alatt, 1598-ban készült vizsgatételről is beszámolt,¹⁴ amely *De vario ac multiplici ente philosophico* címmel látott napvilágot, és amelynek egy példányát a grazi egyetemi könyvtárban őrzik.¹⁵ Az 1600. évi *De ente* című kiadványt azonban ő is csak a korábbi híradások alapján ismertette, mert példányt még nem sikerült találnia. Ugyanakkor éppen ennek a lappangó munkának jelentőségét hangsúlyozta Pázmány filozófiai tanának vizsgálatában, mert fennmaradt kézírataiból hiányzik a metafizikai és a lélekről szóló előadások szövege.¹⁶ Bitskey István — Öry munkájának ismertetése kapcsán — mint kutatási feladatot jelölte meg „a grazi egyetemi disputációkon Pázmány elnökletével védett többi libellus felkutatását”-t.¹⁷

Ezek után nem kis örömmre szolgált, amikor az olomouci egyetemi könyvtár egyik gyűjtőkötetében nem kevesebb, mint három. 1600-ban megjelent Pázmány-féle vizsgatételre bukkantam. Ezek között volt a Keller, majd Öry által Grazban már megtalált *De corpore naturali* egy további példánya.¹⁸ Előkerült végre a fentiekben már többször is említett és értékelt *De ente* is.¹⁹ Ezeken túlmenően felbukkant egy Pázmánytól szerkesztett és eddig teljesen ismeretlen vizsgatétel is 1600-ból *De speciebus corporis naturalis* címmel.²⁰

Így tehát most már 1598-ból két, 1600-ból pedig három Pázmány-féle nyomtatott vizsgatétel ismeretes, amelyek részletesebb bibliográfiai ismertetése a következők:

1. Theses philosophicae de vario ac multiplici ente philosophico, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus in artibus liberalibus & philosophia consequendo defendet nobilis et reverendus ac eruditus dominus Antonius a Zara Aquileiensis, earundem artium liberalium & philosophiae baccalaureus, praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro & professore ordinario. Disputabuntur in aula Graecensis universitatis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat Georgius Widmanstadius anno MDXCVIII.

A₁b: *Vera nobilitas est clarum esse virtutibus* címmel nyolcsoros vers szól Ferdinánd főhercegnek, akinek fametszetes címe is itt látható.

A₂a – A₃b: *Ferdinando archiduci Austriae, Styriae...* címzésű ajánlás, amelynek keltezése *Graecij ex academia Calend. Augusti anno 1598* és aláírója a vizsgázó *Antonius a Zara Aquileiensis*.

A₄a – D₁b: *De ente metaphysico I – X, De ente physico XI – XXX, De ente mathematico XXXI – XXXV, De ente morali XXXVI – XL, De ente logico XLI – L.*

D₂ab: *Epigramma nobilis et excellentis domini d. Joannis Baptistae Clari Forojuliensis, medici & philosophi in nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, assertionum philosophicarum defensorem* címmel hatsoros vers, amelyet *Eiusdem ad eundem* megjelöléssel négy további sor követ. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum dominum Antonium a Zara, doctoris insignibus decorandum* címmel tízsoros vers *Gregorius Nenadich, canonicum Zagrab., oratoriae facult. stud.* aláírással. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, doctoratus philosophici laurea donandum* címmel nyolcsoros vers *Petrus Mehillus, nobilis Macedo, rhetorica stud.* aláírással. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, thesium philosophicarum propugnatores* címmel *Carolus a Schrottenbach, liber baro, poeseos auditor* aláírással.

A⁴ – C⁴D² = [14] lev. – 4°

Öry 2.

Graz Universitätsbibliothek.

2. Theses philosophicae, quas ad magisterii gradum in philosophia consequendum defendet eruditus artium liberalium eiusdemque philosophiae baccalaureus, Joannes Ludecius Wricinensis Marchicus, s. p. a., praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu,

¹⁴ *Krisztus látható egyházáról.* Eisenstadt 1975. 38.

¹⁵ Jelzete: I 328520.

¹⁶ 14. jegyzet 33.

¹⁷ *Irodalomtörténeti Közlemények* 1975. 279.

¹⁸ Jelzete: 10884.

¹⁹ Jelzete: 10889.

²⁰ Jelzete: 10890.

philosophiae magistro & professore ordinario. Disputabuntur publice in aula Graecensis universitatis die Augusti hora. Graecii excudebat Georgius Widmanstadius anno MDIIC.

A₁b: *Symbolum* címmel tízsoros vers, amelynek Joannes Ludeckius Marchicus, philosophiae baccalaureus a szerzője.

A₂a—A₁b: Martino episcopo Seccoviensi et vicario generali... archiepiscopi Salisburgensis per Styriam... domino ac patrono suo címzésű ajánlás ugyancsak a vizsgázó, Joannes Ludeckius Marchius aláírásával.

B₁a—C₂b: Theses philosophicae. Ex metaphysicis I—X, Ex physicis XI—XXXIV, Ex mathematicis XXXV—XXXIX, Ex ethicis XL—XLIV, Ex logicis XLV—L.

C₃ab: *Ad eruditum d. Joannem Ludeckium, thesium philosophicarum propugnatorem* című 28 soros vers Georgius Amende Misnius, artium ac philosophiae baccalaureus tollából. — *Epigramma ad eruditum d. Joannem Ludeckium, magisterii insignibus decorandum* című tízsoros vers Romedius Bendetto Tyrolensis, logicae auditor aláírásával. — *Epigramma ad eundem* címmel nyolcsoros vers Hieronymus a Salle Tridentinus, Romanae eloquentiae studiosus tollából.

C₄a: *Alma universitas Graecen. archid. Carolo f. köriratú fametszetes címer.*

A⁴—C⁴ = [12] lev. — 4°

Keller 152, Óry 1.

Graz, Bischöfliche Ordinariatsbibliothek (2 pld.).

3. Philosophicae assertiones de speciebus corporis naturalis, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus artium liberalium & philosophiae consequendo defendet eruditi domini Martinus Havenzweig Brunsbergensis Prutenus et Franciscus Scholtz Ungarus, sum. pont. alumn. artium liberalium & philosophiae baccalaurei, praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecensis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat Georgius Widmanstadius anno MDC.

A₁b: *Ad... Georgium, episcopum Lavantinum propugnatores thesium* című 18 soros vers.

A₂a—A₁b: *Georgio Stobaeo, episcopo Lavantino, serenissimi principis Ferdinandi archiducis Austriae & c. intimo consiliario & locumtenenti* című ajánlás, amelynek keltetése ex academia archiducali 19. Calend. Sept. anno 1600 és aláírói humillimí clientes Martinus Havenzweig Prutenus, Franciscus Scholtz Ungarus, vagyis a vizsgázók.

B₁a—D₁b: De speciebus corporis naturalis I—XL, Ex reliqua parte philosophiae: ex metaphysica XLI—XLIII, Ex physica XLIV—XLVIII, Ex logica XLIX—L.

D₂a: *Alma universitas Graecen. archid. Carolo f. köriratú fametszetes címer.*

A⁴—C⁴D² = [14] lev. — 4°

Olomouc, Státní vědecká knihovna.

4. Theses philosophicae, de ente eiusdemque passionibus ac speciebus, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus artium liberalium & philosophiae consequendo defendet eruditus dominus Romedius Bendetto Tridentinus, artium liberalium ac philosophiae baccalaureus, sum. pont. alumn., praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecensis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat Georgius Widmanstadius anno MDC.

A₁b: *Epigramma illustrissimo & reverendissimo Carolo Madrutio, praesuli Tridentino a thesium propugnatore oblatum* című tízsoros vers.

A₂a—A₁b: *Carolo Madrutio, Tridentinae sedis episcopo dignissimo & c. domino & patrono suo* címzésű ajánlás a vizsgázó, Romedius Bendetto Tridentinus aláírásával.

B₁a—D₂a: De ente et passionibus eius I—XV, De speciebus entis XVI—XLIII, Ex physicis XLIV—XLVII, Ex logicis XLVIII—L.

D₂b—D₃b: *Epigrammata oblata eruditio artium liberalium & philosophiae baccalaureo, Remedio Bendetto, philosophicarum positionum defensori* címmel négy latin vers: hatsoros a Joanne Opazky, equite Polono, physicae auditore — tízsoros ab Antonio Codin Tridentino, logicae studioso — hatsoros a Petro Bertholdo Tyroliensi, Romanae eloquentiae studioso — tízsoros a Joanne Baptista Possarello Italo, [olvashatatlanul kitörölt szó] poëseos studioso.

A⁴—C⁴D³ = [15] lev. — 4°

RMK III 4814, Óry 4.

Olomouc, Státní vědecká knihovna.

5. Assertiones philosophicae de corpore naturali eiusque principiis et passionibus, quas in alma academia Graecensi pro suprema in philosophia laurea consequendo defendet eruditus artium liberalium & philosophiae baccalaureus, dominus Henricus Scultetus Nissenus Silesius sum. pont. alumn., praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecen-

sis mense Septembri die hora. Graecii Styriae excudebat Georgius Widmanstadius anno MDC.

A₁b: *Ferdinando archid. Austriae ecclesia patrono vita victoria felicitas* köriratú fametszetes címer.

A₂a – A₃a: *Martino episcopo Seccoviensi, illustrissimi principis archiepiscopi Salisburgensis per Styriam vicario generali &c. domino ac patrono suo observandissimo* című ajánlás, amelynek keltezése *Graetii 26. Augusti* és aláírója a vizsgázó, *Henricus Scultetus Nisenus Silesius*.

A₂b – C₃a: De corpore naturali & eius principiis I – XII, De causis corporis naturalis XIII – XXI, De corporis naturalis affectionibus communibus XXII – XLIV, Ex reliqua parte philosophiae XLV – LI.

C₃b: *Alma universitatis Graecen. archid. Carolo f.* köriratú fametszetes címer.

A⁴ – B⁴C³ = [11] lev. – 4°

RMK III 4813, Keller 175, Őry 3.

Graz, Bischöfliche Ordinariatsbibliothek – Olomouc, Státní vědecká knihovna.

Miután az ismertetés keretében a Pázmány-féle vizsgatételek részletesebb értékelésére nem vállalkozhatok, az öt kiadványt csupán az ajánlás címzettjei szempontjából vizsgáltam meg. Magától értetődő, hogy ezek – mint patrónusok – vagy Ferdinánd főherceg, vagy egy püspök. A trentói származású Romediuss Benedetto saját püspökének, Carolus Madrutiusnak ajánlotta a Magyarországról érkezett Franciscus Scholtz és a poroszországi Braunsbergből (ma a lengyelországi Braniewo) való Martinus Havenzweig a lavanti püspöknek, Georgius Stobaeusnak címezték írásukat. Johannes Ludeckius és a sziléziai Neisse (ma a lengyelországi Nysa) szülötte, Henricus Scultetus pedig Martinus, seckauai püspöknek ajánlotta. Mindez jól beleillik a fentiekben már vázolt ellenreformációs törekvésekbe. Ferdinánd főherceg ugyanis ennek során – a jezsuiták mellett – a két közeli püspökre, Georg Stobaeusra és Martin Brennerre támaszkodott. Stobaeus aktivitása kiterjedt arra is, hogy a katolikus egyház akkori általános és nagy paphiányának megszüntetése végett a szegénysorsú papnövendékek grazi konviktusában, a Ferdinandeumban a püspökökkel, prelátusokkal és gazdagabb parókiákkal ösztöndíjakat alapíttatott. Ő maga is három tanuló teljes ellátására tett 1500 forintos alapítványt.²¹ Ezek a hallgatók azután kinyomtatott vizsgatételeik elé, amelynek költségeit is nyilván a pártfogók viselték, szinte kötelességszerűen írták az említett ajánlásokat patrónusaiknak.

* * *

A fentiekben csupán az említett nyomtatványok bibliográfiai leírására kerülhetett sor, tudománytörténeti kiértékelésükre nem. De talán így is sikerült érzékeltetni, hogy olyan jelentős személynek, mint Pázmány Péternek munkásságából, annak is csupán első, igen rövid szakaszából hány ismeretlen, vagy alig ismert kiadvány hozható még napfényre. Míg tehát az RMK III tőle mindössze két, vizsgára készített írásáról értesült, de példányról nem tudott, addig most már öt nyomtatványát példányok alapján pontosan le lehetett írni. Az egyik, eddig teljességgel ismeretlen kiadvány jelentőségét csak növeli, hogy az egyik vizsgázó, „Franciscus Scholtz Ungarus” Magyarországról jött tanuló volt.²²

Mindezek alapján időszerűnek tűnik az a feladat, hogy az elvek előzetes és gondos tisztázása után most már sor kerüljön a hazai szerzők 1801 előtt külföldön, idegen nyelven kinyomtatott műveinek módszeres felkutatására, nyilvántartásba vételére és bibliográfiai publikálására. Biztosra vehető, hogy ennek során a hazai származású írók eddig ismert

²¹ 5. jegyzet 11. és 17.

²² Jegyzék 4. tétele. — ANDRITSCH, Johann: *Studenten und Lehrer aus Ungar und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586 – 1782)*. Graz (1965): 25. l.

tevékenységét számtalan, külföldön nyomtatott, eddig még elrejtve maradt mű fogja bővíteni. A mostani kis „mintavétel” Pázmány munkásságából még arra is utal, hogy több, eddig ismeretlen, irodalmilag aktív, hazai személy felbukkanása is remélhető.

BORSA GEDEON

Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról. A Rávay család szklabonyai blatnicai ágának kisselmecei (Stiabnicka) levéltárából 1601-ben kelt, öt misszilis levélben, egy ma már példányból nem ismert, Jakob Klöss bártfai nyomdájában készült alkalmi nyomtatvány kiadástörténetére vonatkozó adatok találhatók.¹ E leveleket mintegy száz éve Ábel Jenő, a fiatalon elhunyt kiváló filológus már ismerte és az itt közöltek közül a 2., 3. és 4. számú darabról — feltehetően ugyancsak a bennük felbukkanó könyvészeti adatok miatt — kivonatos másolatot készített magának. Ezeket irodalmi hagyatékában az Akadémia könyvtárának kéziratgyűjteményében őrzik.² Az ismeretlen bártfai nyomtatványról ezen kivonatos másolatok alapján, de az Ábel által lemásolt szövegrészek közlése nélkül Ráth György adott hírt.³ További két levelet, amely az említett levéltári fondban időrendben a három kivonatolt levél közelében található, Ábel nem tartotta figyelemre méltónak, jegyzetet sem készített róla és ezért ezekről Ráth sem tudhatott. Az elveszett nyomtatványra vonatkozó eddigi ismeretek a szakirodalomban tehát hiányos adatközlésre alapulhattak. Ezért érdemesnek látszik az öt levél szövegének közlése és magyarázata.

I.

1601. július 1. Paulus Malus levele Révay Ferencnek.

Salutem M[agnificentiae] D[ominationi] V[estrae] precor a Saluatore, et me studiaque mea offero, etc. Mitto M[agnificentiae] V[est]rae descripta Epitaphia. Quae V[est]ra M[agnificentia] mittat ad Melicheorem Rohacz, Rectorem Scholae Epperiensis, scribatque ut unum is Studiosum adolescentem mittat Bartpham, qui det excudenda Epitaphia, ut rediens Bernhardus Draschkoczi domum, ea referat. Transitorius [e]n[im] est Epperies. Bartpha quatuor milliaribus distat ab urbe Epperies. Ipse haud potest illuc proficisci. Ego ad Rectorem Scholae Bartphensis scripsi, ut curet, quam primum uel statim potius, excudenda haec Epitaphia. Typographo mittat V[est]ra M[agnificentia] unum, uel duos taleros, aut nonenarios, qui Epperiessino Bartpham proficiscetur et mittat d[en]arios 50. Instruat etiam M[agnificentia] V[est]ra D[omi]num Bernhardum, ut diligenter agat cum Melicheore Rohaczio, quorum parentes subditi sunt V[est]rae M[agnificentiae], ut mature curet excudenda ad Epperiessinum perferenda exemplaria. Quod reliquum est, M[agnificentiae] V[est]rae prudentiae committo. Illud unum agat V[est]ra M[agnificentia] ut D[omi]nus Bernhardus det operam ne sine exemplaribus redeat.

Ualeat V[est]ra M[agnificentia] felicissime et floreat. Datum Moschociae Calen[das] Julij Anno 1601.

Magnif[icentiae] Vestrae
addictissimus
Paulus Malus

Kívül:

Magnifico Domino Francisco e Rewa, Comiti Comitatus Thurocien[sis] etc. Domino Patrono meo perpetuum observandiss[imo].

¹ Mikrofilmje az Országos Levéltárban az 1416. számú tekercsen.

² Jelzete: MS 355. számú doboz, 33., 94. és 95. fol.

³ *Irodalomtörténeti Közlemények* 1894. 157. lap.

2.

1601. augusztus 12. Melchior Rochacius levele Révay Ferencnek.

Mag[nifi]ce domine, D[omi]ne mihi semper obseruandissime, Post salutem et debitam Studiorum commen[dat]ionem].

Literas Mag[nificenti]ae V[est]rae 2 Julij datas, 9 Augusti accepi, quas ut debui, obseruavi, colui et honoravi. Et, si non fecissem, valde alienus a Gratijs et Musis dici possem. Domino Bernhardo Draskoczy, ut scribitur, non fuisse traditas licet conijcere, quoniam in ascensu itineris Vngwař me salutavit, literarum et epigrammatis mentionem nullam fecit. Quandoquidem Jacobus Klös Typographus Bartphensis homo pius et circumspectus praesens in nundinis Epperien[sibus] fieri, juxta petitionem et votum Mag[nificenti]ae Dom[inationis] V[est]rae, personaliter cum illo egi, voluntatem Mag[nificenti]ae V[est]rae aperui. Prima fronte pecunia, pro more suo, non visa, recusavit; sed tandem petitus et animatus ea conditione accepit, ut promissi duo Tall[eros] quam citissime transmittantur. Promptum fore ad 25 Aug[usti] stylo Juliano, bona fide, promisit.

Hoc ergo Mag[nifi]ce Domine solummodo restabit, ut modum de mittendo et accipiendo praemio ineamus. Ego sane meliorem non video quam per nominatum d[omi]num Castellanium, breui, ut accepi, Vngwař profecturum.

Mag[nificenti]ae V[est]rae pro singulari suo iudicio videbit; mea pietatis et humanitatis studia quouis loco et tempore prompta habebit. De coetere nunc cum o[mn]i]bus, qui ex felici coetu, feliciter valebit.

Epper[iesini] 12 Augusti Anno salutis 1601.

Mag[nificenti]ae V[est]rae
observantissimus
Melchior Rochacius
m[anu] p[ro]p[ri]a

Kivül:

Magnifico ac Generoso domino, Domino Francisco de Rewa, Comiti Comitatus Turocz etc. Domino Patrono semper obseruan[dis]mo.

Cito
Cito
Cito
Cito

3.

1601. október 14. Wolffy levele Révay Ferencnek.

Generose et Mag[nifi]ce domine, Domine mihi unice obser[vandissi]me: Post debitam sui oblationem salutem dicit D[ominati]o[n]i] V[est]rae Mag[nificenti]ae.

Literas Rohachii ad Magn[ificenti]am D[ominati]o[n]is V[est]rae per postam datas 12 die octobr[is] intercepti; quas quidem reserans, et intellexi: non ig[itu]r alia de caussa, quam ratione istius Epicedii scriptas video: Quid vero, et Epicedion iisdem inclusum comperio Mag[nificenti]amq[ue] D[ominati]o[n]em V[est]ram vel unum saltem exemplar videre, plus quam peravere [!] scio. Eidem inquam Mag[nificenti]ae D[ominati]o[n]is V[est]rae literas Rohachij, una cum unico exemplari misso, confestim istuc remittere volui. Expedi itaque, ut me vel, Iwankano, M[agnificenti]a D[ominati]o[n]is V[est]rae qualiter nimirum reliqua exemplar[ia] et qua occasione Epper[iesi]no sint asportanda: informet quid Ve[ro] hac in re erit facien[dum], certio[re]m reddat. In reliquo Mag[nificenti]am D[ominati]o[n]is V[est]rae fel[icite]r valere cupio: Aeternumq[ue] Deum, ut ean[de]m nobis saluam ac incolumem reducat opto oro pectore. Actum in Arce Zklabijna, die 14 Men[sis] octobris A[nn]o 1601.

Mag[nificenti]ae Dom[inati]o[n]is V[est]rae
Seruitor obsequen[tissim]us
Wolffij

Első utóirat nehezen olvasható írással:

P[ost] S[criptum] praeterquam plurimis infirmis viam [?] rogatum veniant. quid plus propter monendū ubi nullus adhuc repulsā passus est praesertim es familiarē med[ic]i [. . . ?]; deinceps quid faciendum: Johannes Clauiger certior fieri cupit.

Második utóirat:

Rursu[m] P[ost] s[criptum] Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae nova scribo nulla praeter q[uod] hic adhuc pestilentiae lues maxime pullulat. Vice Castellanus uterqu[e] jam expiravit. Puta 7. octobris. Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae quoque aestate [?] Exercitij Christiani nos scire faciat.

Kívül:

Generoso ac Magnifico domino, Domino Francisco de Rewa Comiti Comitatus Thurocz[ensis] etc. domino mihi Clementis[is]mo: Castra Chris[ti]an[um].

4.

1601. október. Melchior Rohaczius levele Révay Ferencnek.

Magnifice domine, D[omi]ne et Patrone gratiosissime, Post salutem plurimam et debitam studiorum commendationem.

Quandoquidem iterato iam requirebatur a me officium promptitudine mea nec indignum, neque ab eadem alienum extreme inhumanus et ingratus sim oportet, in expectationi Mag[nificent]ae V[est]rae hac in parte satisfaciam.

Exemplaria a Typographo 90 confecta, iam quidem habeo; verum occasionem bonam ea transmittendi non habeo. Per postam mittere ut non audeo, ita non valeo: Diem Galli expectare non ita aveau; quia et Mag[nificent]am V[est]ram detinere diutius nolo, et de certa transmissione, tum propter tabellariorum inopiam et perfidiam, tum propter alias certas ca[usa]s ambigo. Quapropter Mag[nificent]ae V[est]rae iudicandam et providendam transmissionem relinquo, sciens eandem pro singulari iudicio et prudentia modum invenire facilem posse; si non alium habere tamen aliquem subditorum expedire posse. Sicq[ue] pro libero arbitrato facere, mihi quo factó opus, demandare.

De reliquo felicissime cum omnibus suis, ex diuina dispositione res humanas gubernante, valeat meq[ue] meaq[ue] pietatis et humanitatis studia cum omni officir[um]o genere sibi constare non dubitet.

Epper[iesini] 8bris Anno salutis 1601.

Mag[nificent]ae V[est]rae
debitissimus
Melchior Rohaczius
Scholae Epper[iesiensis] Collega
m[anu] p[ro]p[ri]a

Kívül:

Magnifico domino, Domino Fran[cis]co de Rewa, Comiti Comitatus Thurocz etc. Domino mihi gratiosissimo.

Sklabina

Cito

Cito

Cito

Cito

Cito

Cédulán mellékelve Rohaczius írásával:

Az olah Gadaya is Nag[yságod]nak szolgálatijatt aijanla, es az kij wetető Juhokall mitt kellene eőnekij chelekdnja, tudnija kewanija.

5.

1601. november 10. Wolffy levele Révay Ferencnek.

Generose ac Mag[nifi]ce domine Domine mihi Gratios[is]sime salutem et mei studij fidelem oblationem etc.

Quod, Mag[nificent]am D[ominationem] V[est]ram Dominus Deus rursum ex Castris Christianis felicem salvam atque incolumem domum reduxerit, gratulor vehementer, peroptarem huc jam ad nos D[ominationem] V[est]ram M[agnificentiam] venturam. Rohacz jam exemplaria remisit. Unum dudum Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae exemplar per Magistrum stalli istuc miseram ut [?] cum pecunia fl. 24. qui utrum

eidem M[agnificentia] D[ominationis] V[estrae] resignavit ambigo nunc aliud exemplar mitto: Cum reliquis q[ui]d erit facien[dum]: certior fieri cupio. Ean[de]m felicissime valere desiderans.

Datum ex Arce Szklabyna. 10 9bris A[nn]o 1601.

M[agnificentiae] D[ominationis] V[estrae]

studiosissimus

Wolffij

Kívül:

Gener[os]o et Mag[nifi]co domino, D[omi]no Fran[cis]co de Rewa, Comiti Co[mita]tus Thuroczen[sis] perpetuo etc. domino et patrono suo obser[vandissi]mo.

* * *

A továbbiakban e leveleknek olykor szűkszavú célzásai alapján megkíséreljük felderíteni a szereplők kilétét, az elveszett nyomtatvány kiadás- és nyomdatörténeti összefüggéseit.

Mind az öt levél Révay Ferencnek, a koronaőr Révay Péter testvéröccsének szól, akiről Ráth György tévesen állította, hogy Turóc vármegye örökös főispánja volt.⁴ Ezt a Révay családban 1553 óta öröklődő tisztséget 1598–1622 között bátyja, Révay Péter viselte. Megtévesztő azonban, hogy a család valamennyi tagja az 1556-ban elnyert örökös grófi cím jogán magát „comes Thurocensis”-nek írta. Ennek egyik kézenfekvő bizonyítéka nyomtatott szövegben az Eliás Láni által 1599-ben kiadott *Defensio libertatis Christianae in usu imaginum* című vitairatnak⁵ előszavában olvasható címzés: „Ad . . . Petrum et Franciscum a Rewa, comites Thuroc[en]ses”. Pedig a két testvér közül ekkor már az idősebb, Péter viselte a főispáni méltóságot, amelyet unokabátyjától, az 1598-ban meghalt Révay Gábortól örökölt. Révay Ferenc címzésében tehát a „comes comitatus Thurocensis perpetuus” a „turóci örökös gróf”-ot jelenti és nem a főispáni közjogi tisztség viselőjét. Róla különben nem derül ki, hogy valamilyen hivatalt viselt volna. A levelekben három helyen történő utalás szerint katonáskodott. A „castra Christianorum” alighanem az 1601 őszén a Dunántúlon hadakozó keresztény csapatok táborával és a tizenöt éves háború sikeres epizódjaival, Székesfehérvár szeptember 20-án történt visszafoglalásával vagy az október 10-i sárréti győzelemmel függhet össze. Révay Ferenc életéről a történeti kutatás idáig alig derített fel ennél többet. Felesége, Forgách Zsuzsanna Révay Péter feleségének, Forgách Máriának testvére volt. Házasságuk nem sikerült. Gyermekek nem születtek és feleségét egy távoli rokon, Bakith Péter Holics várából elrabolta és — Nagy Iván szavai szerint — „magának megtartotta”. Az ebből támadt sok éves háborúság ügyében az 1608. és 1625. évi országgyűlés törvénycikkeket is hozott.⁶

A levélírók közül az elsőnek, Paulus Malusnak neve ismert. Magát születési helyéről „liptoviensis”-nek írta. Előbb Nagyörön második tanító és kántor, 1597-től pedig Mosócon iskolamester, rektor volt.⁷ Néhány alkalmi versét ismerjük. Szerzőt dicsőítő latin verset írt Eliás Láni imént említett vitairatának,⁸ majd 1599-ben ugyanezen polémia folytatásá-

⁴ I. h.

⁵ RMNy 852.

⁶ NAGY Iván: *Magyarország családai. I–XIII.* Pest 1857–1867. — I. kötet 99. l., IV. kötet 201. l., IX. kötet 712. l.

⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* VIII. kötet 472. hasáb. Az 1601. évi bártfai nyomtatványra vonatkozó adatot összekeverte a Horváth Gergely halálára írt és Nikolaus Erhard által *Duae orationes funebres* címmel, 1597-ben Bártfán kiadott nyomtatvány második részében megjelent versekkel (RMNy 789). Tévedését Jan ČAPLOVIČ helyesbítette (*Bibliografija tlači vjdanych na Slovensku do roku 1700 diel I.* 103. szám). — Vö.: ZOVÁNYI Jenő cikkei a *Theológiai Lexikon* részére a magyar protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 289. lap; *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp. 1977. 387. lap.

⁸ RMNy 760.

nak⁹ bevezetésében. Az utóbbi végén így jelezte foglalkozását: „Faciebam Mossoviae Paulus Malus Liptovien., rector scholae eius loci”. A szerzőhöz intézett latin epigrammáját találjuk Horváth Gergelynek 1597-ben Bártfán kiadott és az úrvacsora-tanról szóló vita-iratának elején, ahol azonban működési helyéről már ez olvasható: „Paulus Malus Liptoviensis, collega et cantor Neerensis”.¹⁰ Tolnai Fabricius Balázs 1597-ben Vizsolyban kiadott *Exarmatio Scuti Lariani* című vitairatának¹¹ elején viszont a szerzőnek Paulus Malushoz írt epigrammája olvasható.

Két levél szerzője Melchior Rochacius (Rohác), az eperjesi iskola tanítója (collega) volt. Személyét közelebbről nem ismerjük. További két levél aláírója a Wolffij, Wolffy névformát használja, valószínűleg az eredeti német Wolff (latinosan Wolffius) helyett. Ő Révay Ferenc szklabonyai familiárisa, szervitora, talán titkára vagy kancellistája lehetett, aki gazdája ügyeit, annak távollétében intézte és aki — mint a közölt szövegekből is kiderül — jogosult volt az érkezett levelek felbontására és alkalmasint meg is válaszolhatta azokat. Stílusbeli fordulataiból következtetve tanult, humanista műveltségű ember volt. Gazdája levelei között *Votum novi anni* címmel az 1603. évre szóló latin újévi köszöntőverse is olvasható. Ugyancsak Révay familiárisai közé tartozhatott, talán inasa vagy írnoka lehetett a Wolffy első levelében említett Iwankano is. A nyomtatvány kiadásával kapcsolatban szerepel még Bernhardus Draskóczy (dominus Bernhardus) várnagy (castellanus) neve. Neki Ungvárra jövet-menet a kézirat, illetve az elkészült nyomtatvány kézbesítésénél lett volna szerepe. Ebben azonban valószínűleg a pestisjárvány okozta nehézségek akadályozták. Említés történik még egy Johannes nevű kulcsárról, név nélkül két vice-castellanusról és egy istálló mesterről (magister stalli), akiknek részben a nyomtatvány továbbításában volt szerepük, részben a fenyegető járvány híreivel kerülnek szóba. Sőt Rohác második levelének, külön cédulára írt, magyar utóiratában még egy Gadaya nevű oláh pászor üzenetét is továbbítják, aki a reábízott juhokra vonatkozóan kér utasítást a földesúrtól.

A levelek közül az első Paulus Malusé, aki 1601. július 1-én Mosóceről elküldte Révay Ferencnek az epitáfiumokat, vagyis sírverseket, gyászverseket. A második mondatban olvasható „descripta” jelentheti, hogy ezeket Malus írta, szerezte, de azt is, hogy másolta. Azt kéri Révaytól, hogy a verseket küldje el Melchior Rohácznak, az eperjesi iskola rektorának, aki majd egy diákkal eljuttatja Bártfára, Jakob Klöss nyomdájába. Az elkészült nyomtatványokat azután majd a hazafelé utazó Bernhardus Draskóczy várnagy fogja magával hozni. Azt is kéri még, hogy Révay küldjön a bártfai nyomdásznak egy-két tallért vagy kilenc pénzt, továbbá 50 dénárt annak is, aki Eperjesről Bártfára viszi a kéziratot. Kösse lelkére Draskóczynek, hogy tüstént lépjen kapcsolatba Roháccal, akinek szülei Révay alattvalói, és az elkészült nyomtatvány példányai nélkül haza ne térjen. E levélből tehát úgy tűnik, hogy a sírverseket sürgősen kellett továbbítani, mert azok nyilván valami közeli alkalomra, talán családi temetésre készülhettek.

Révay már a következő napon, július 2-án el is küldte a kérést. Levelét azonban Rohác ismeretlen okból csak nagy késéssel, augusztus 9-én kapta kézhez. Az augusztus 12-én Eperjesen kelt válasza (2. szám) szerint a küldeményt nem Draskóczynek adta át, bár az Ungvárra menet keresztülutazott Eperjesen és be is köszönt hozzá. De nem is említette neki a verseket, amit itt „epigrammá”-nak nevez. Ennek oka az, hogy a bártfai könyvnyomtató, Jakob Klöss az eperjesi vásáron megjelent és a megrendelést személyesen adhatta át neki. Klöss előbb vonakodott, de a kilátásba helyezett pénzért augusztus 25-re

⁹ RMNy 852.

¹⁰ RMNy 791.

¹¹ RMNy 814.

vállalta a megrendelés elkészítését.¹² Most már Roháczi kéri, hogy a pénzt minél előbb küldje el Révay, legalkalmasabban a nevezett várnagy, Draskóczy által, aki csupán rövid időre ment Ungvárra.

Wolffy október 14-én Szklabonyáról „Castra Christianorum” címezve (3. szám) értesítette Révayt, hogy a halotti verszetet (itt „epicedium” a neve) ügyében levél érkezett, amely szerint a nyomtatás munkája elkészült, sőt egy példányt küldtek is mutatóba. Ezt most Révaynak továbbítja. Egyben utasítást kér a maga vagy egy bizonyos Iwankano nevű személy számára, hogy a többi példányt valamikor elhozzassák Eperjesről. Az utóiratból az is sejthető, hogy a késedelem és habozás oka a pestisjárvány közeli veszélye lehetett.

Rohácznak Eperjesről érkezett és az imént idézett levelét Wolffy a sajátjához mellékelte és így továbbította Révaynak (4. szám). Ezen a keltezésnek csak a hónapja, október van feltüntetve, a nap megjelölése hiányzik. A levélben azonban Roháczi azt írja, hogy nem akarja Szent Gál napját, vagyis október 16-át bevárni. Valószínű tehát, hogy levele október elején íródott, amikor is a nyomtatvány már Eperjesen volt. Megtudjuk belőle azt is, hogy kilencven példány készült belőle. Roháczi azonban nem talált megfelelő alkalmat az elküldésre. De Révayt sem akarja tovább vártni, viszont postára sem bízhatja; kevés a levélhordó, meg nem is megbízhatók. Homályos célzása szerint még valami más oka is volt habozásának (propter alias certas causas ambigo). Ezért Révay intézkedését kéri a kézbesítés módjáról.

Az utolsó levél (5. szám) 1601. november 10-én Szklabonyán kelt és Wolffy értesíti benne a „keresztény hadak táborából” szerencsésen hazatért Révay Ferencet, hogy Roháczi végre elküldte a nyomtatvány valamennyi példányát; a továbbiakra vonatkozóan pedig utasítását kéri.

Az ismertetett leveleknek nyomdatörténeti szempontból értékes adata a vásároló bártfai nyomdásznak, az idősebb Jakob Klössnek üzletkötésére vonatkozó megjegyzés. A kilencven példányban elkészült nyomtatvány kiadástörténeti adatait azonban csak nagyon hiányosan ismerhetjük meg belőlük. Nem dönthető el teljes biztonsággal, hogy Paulus Malus másolója, leírója, vagy pedig a szerzője volt a gyászverseknek, amelyeket a levelekben „epitaphie”, „epigrammata” és „epicedion” névvel említenek. Annyi biztos, hogy Malusnak a szerkesztéshez, a sajtó alá rendezéshez köze volt. De a különféle, a fentiekben is említett, nyomtatásban megjelent alkalmi versei, továbbá a Révay-levelezésben található, 1599. március 16-án kelt verses levele, és egy a saját nevére szerkesztett anagrammája poétai gyakorlatáról tanúskodnak és az ő szerzőségét erősen valószínűsítik. A levelekből és az ismert adatok alapján azonban semmit sem lehet következtetni a nyomtatvány terjedelmére, tartalmára vagy a gyászversek keletkezésének alkalmára.

HOLL BÉLA

Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyáért, Bethlen Gáborért. Az Országos Széchényi Könyvtár régi magyar könyveit vizsgálgatva, érdekes kis nyomtatványra bukkantunk.¹ Milotai Nyilas István 1622. évi, kolozsvári kiadású *Agendája* egyik példányának (RMK I. 525/1. péld.) a végéhez egy címlap nélküli, nyolcadrét alakú, négylevelű füzet van hozzákötve, amelyet eddig az *Agenda* függelékének veltünk. Mivel ívjelzésével

¹² Ráth itt félreértette a latin szöveget és ezt írta: A jámbor Klöss „eleinte szokása szerint díjazásról mit sem akart tudni, de utóbb elfogadta a két tallér ígértét s ezeknek azonnali megküldését kívánta”. (I. h.)

¹ Hervay Ferenc fedezte fel és adta át nekem további vizsgálatra. Ezúton is hálás köszönetet mondok érte.

(A_{[1]2, 3[4]}) nem kapcsolódik az *Agendához*, felmerült bennünk a kétség, hogy talán nem is tartozik hozzá. Ezt betűtípusvizsgálataink hamarosan igazolták is. Címe:

A latin címet viselő, de magyar nyelvű alkalmi imádság tárgya a magyar nemzet, az ország és annak újonnan megválasztott királya. Ez áll benne többek között: „Íme mi, te népeid . . . mostan az mi testünkből és vérünkből való Királyt választottunk . . .” (A_{2b} lap).² Ezt olvasva, az új magyar királyban csak Bethlen Gáborra gondolhattunk. Ez az *Oratio* országos imádság lehetett Erdélyben, mert — ha hiszünk a cím szövegének — az ottani református templomokban már bevett szokássá vált a felolvasása. Bocskai idejében ilyen szövegű hivatalos imát nehéz elképzelni, mert ő, aki nem volt hajlandó elfogadni a királyi címet, aligha engedte volna meg, hogy királyként emlegessék a szószerkeken. Bethlen viszont — midőn az országgyűlés 1620. augusztus 25-én, Besztercebányán Magyarország királyává választotta őt — helyénvalónak ítélte, hogy a királyi méltóságot és az azzal járó címet a nemzet érdekében elfogadja. Tudjuk, hogy a nikolsburgi békeszerződésben (1622. január 7.) is csak nehéz szívvel és magasabb politikai érdekből vált meg a ráruházott méltóságtól és címtől,³ sőt még azután is szükségesnek tartotta, hogy beleavatkozzék a magyarországi ügyekbe. Az *Oratio* tehát egyértelműen Bethlen Gáborra vonatkozik. A szövegből az előbbieken már idézett „mostan” szó arra utal, hogy az imádságot mindjárt a királyválasztást követően írták. A kinyomtatás — természetesen — később is történhetett.

A nyomda meghatározása végett összevetettük az *Oratio* betűtípusait és díszítményeit egyes egykorú nyomdák készletével. Amint bevezetőnkben már utaltunk rá, megállapítottuk, hogy nyomtatványunk nem ugyanott készült, mint az *Agenda*, tehát nem kolozsvári. Az országos cílokra lefoglalt Nikolaus Müller-féle nyomda kiadványainak betűit is megvizsgáltuk, hiszen a legújabb kutatások⁴ alapján ismeretes, hogy ez a műhely talán már 1620 őszétől Bethlen Gábor rendelkezésére állott, előbb — kissé bizonytalanul — Nagyszombatban, 1621 februárjától kezdve pedig teljes mértékben Kassán, ahonnan aztán a következő év őszén végleges helyére, Gyulafehérvárra, a fejedelmi udvarba került. Összevetéseink azonban itt is negatív eredményre vezettek. Kassára, Bethlen egyik legfontosabb magyarországi városára gondolva — a rövid ideig ott működő fejedelmi nyomda mellett — nem hagyhattuk figyelmen kívül a városban már 1610 óta tevékenykedő másik nyomtatóműhelyt sem, amely 1614-től 1622-ig Johannes Fest tulajdonában volt. Fest betűtípusait megvizsgálva, megállapítottuk azonban, hogy azok sem egyeznek az *Oratio*ban levőkkel. Ugyanezt találtuk Fest utódjának, Daniel Schultznak a betűtípusainál is, aki tudvalevőleg új nyomdakészletet hozott magával Lőcséről. Végül is a debreceni nyomdánál állapodtunk meg, miután azt tapasztaltuk, hogy nyomtatványunk valamennyi betűtípusa és díszítménye ennek a műhelynek a felszerelésével egyezik. Antikva szöveg-típusunkat, a latin nyelvű cím kisebbik kurzív típusát, a széljegyzetekhez használt még kisebb latin kurzívokat, valamint az A_{4b} lapon levő utolsó sor kis magyar kurzív típusát mind megtaláltuk az 1621-ben megjelent RMK I. 512. sz. kiadványban. A címszöveg nagyobbik kurzív típusát pedig — többek között — az 1622-ben kiadott RMK I. 521-ben láttuk viszont. Ami a kezdőlapon levő fejléccet illeti, annak elemeit az RMK I. 498-ban találtuk meg egymás mellett, a kötet elején, az A_{2a} lapon. Megállapítottuk továbbá, hogy

ORATIO | Pro tempore concepta, et in | Ecclesijs orthodoxis Tranjylvanicis à | Con-
cione publica recitari | folita.

² Ebben és a további idézetekben nem törekedtünk teljes nyomdai betűhűsége.

³ SZEKŰ Gyula: *Bethlen Gábor*. Bp., 1929. 208–210.

⁴ ECSEDY Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete*. Magyar Könyvszle, 1975. 9–24.

nyomtatványunk záródíszje is debreceni,⁵ már a XVI. században is használták.⁶ A kolozsvári nyomdának is volt egy hasonló díszítménye, de a debrecenit s így a mienket is jól meg lehet különböztetni attól. Így minden oldalról bizonyítást nyert, hogy ez az eddig függetlenként vélt imádság nem tartozik az *Agendához*, hanem önálló nyomtatványként, a debreceni nyomdában látott napvilágot.

Az a tény, hogy egy nemzeti imádságot egy agenda végére kötötték, érthető, hiszen ugyanúgy kéznél kellett annak lennie, mint a szertartáskönyvnek. Legfeljebb azon tűnődhetnénk el kissé, miként került össze ez a két, egymástól oly távol eső helyen nyomtatott kiadvány. Ezt sem érezhetjük azonban meglepőnek, hiszen tudjuk, hogy ebben az időben különösen szoros volt a kapcsolat Erdély és a Tiszán túli területek között, úgyhogy bizonyára sűrűn használták egymás nyomtatványait itt is, ott is. Az *Oratio* előttünk lévő példánya valamelyik református egyházközségé, vagy annak prédikátoráé lehetett annak idején, mert a több helyen is észrevehető kézirásos betoldások azt mutatják, hogy valaki nyilván felolvasás céljából módosított annak szövegén. Bizonyos eseményeket, amelyek már elveszítették időszerűségüket, múlt időbe helyezett, itt-ott pedig letompította a háborús időre utaló mondatok élét, békésebb időszakhoz igazítva azokat. Jól látható ebből, hogy alkalmi imádságunkat később is használták Erdélyben, talán még Bethlen utódainak az idejében is, *mutatis mutandis*.

Mivel nemzeti történelmünk egyik jelentős eseményével kapcsolatos, aránylag terjedelmes imádság szövegét vizsgáltuk, nem lehetett közömbös számunkra, hogy vajon kinek a tollából származott az. Érdekes, hogy a szerző megállapításában éppen a védelmet és fennmaradást biztosító kolozsvári nyomtatvány volt segítségünkre. Az *Agenda* szerzőjéről, Milotai Nyilas Istvánról tudjuk, hogy 1618-tól haláláig, 1623-ig udvari főprédikátora volt Bethlen Gábornak.⁷ Az ő személyét semmiképpen sem mellőzhettük tehát vizsgálódásaink során, hiszen elsősorban ő volt illetékes ilyen hivatalos imádságnak a megírására. Tudjuk, hogy legtöbbször a fejedelem közelében tartózkodott,⁸ lehetséges, hogy ott volt a történelmi jelentőségű országgyűlésen is, talán éppen akkor fogalmazta meg imádságát, amikor a király kikiáltását követő istentiszteletre készült, amelyen erről a nevezetes eseményről elsősorban neki illett méltó formában megemlékeznie. Ha történetesen Gyulafehérvárott is volt ebben az időben, akkor is ez lehetett egyik legelső feladata. Mindenekelőtt órea kellett tehát gondolnunk. Feltevéseinket latolgatva, imádságszövegek után keresgeltünk Milotai műveiben. Találtunk is két hosszabb és két rövidebb imádságot az *Agendában* (RMK I. 525.). Ezeket figyelmesen elolvastva, mind több és több olyan fordulatot és szókapcsolatot vettünk észre bennük, amelyek az *Oratióban* is megvoltak. Lásunk néhányat ezekből.

A „Közönséges hála-adó imádság”-ban ezeket olvassuk:

„Örök . . . Isten, . . . mi Urunk Jesus Christusnak dicsősséges sz. Attya” (386. lap)

„alázatos szível lélekkel nagy hálákat adunk” (386.)

Az *Oratióban* ez áll:

„Örök . . . Isten, mi Urunk Jesus Christusnak dicsősséges szent Attya” (A_{1a} lap)

„alázatos szível lélekkel nagy hálákat adunk” (A_{1a})

⁵ L. ezt is az RMK I. 498-ban, a címlevél hátlapján.

⁶ L. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. (Bp. 1961) c. művében, a XLV. táblán a 4. számon és a katalógusban a 141. lapon, az V. 5. tétel alatt.

⁷ ZOVÁNYI Jenő: *Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére, a magyarországi protestantizmus történetéből*. Bp., 1940. 304–305.

⁸ HEREPÉI János: *Milotai Nyilas István. L. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I. Bp. – Szeged, 1965. 67.

„Igy tégy mi velünk mi kegyelmes Atyánk Istenünk, az te Fiadnak az mi Úrunk Jesus Christusnak általa” (395.)

„Igy tégy mi velünk mi kegyelmes Atyánk Istenünk, az te szent Fiadnak, az Ur Jesus Christusnak kedvéjért; Kivel élsz és uralkodol Sz. Lélek Ur Istennel egyetemben, mostantul fogván mind örökké. Amen.” (A_{4a}–4b)

A „Hadas időre való közönséges imádság Országunkért és Fejedelmünkért, S M” feliratú imádságban⁹ olvassuk:

„Oh magasságban lakozó sz. Isten kely ki . . . mi mellettünk.” (397.)

„Oh magasságban lakozó sz. Isten, . . . nem kelsze ki mellettünk?” (A_{3a})

„Fejedelmünk (Királyunk) után levő fő gondviselőinket elméekben, értelmekben, tanácsokban, igyekezetekben és minden tehetségekben sz. Lelkednek általa birjad és igazgassad minden jóra.” (398.)

„Királyunk után levő fő Gondviselőinket, minden tanácsosít elméjében, értelmekben, tanácsokban, minden igyekezetekben és tehetségekben szent Lelkednek általa birjad, igazgassad. . .” (A_{3b})

„. . . mellyek sz. nevednek tisztességére, romlot hazánknak, marokni fogyatéknemzetünknek meg maradására szolgálják.” (398.)

„mellyek szent nevednek dicsiretűre, tisztességére, romlot hazánknak és marokni nemzetünknek megmaradására . . . szolgálják!” (A_{4a})

„minden siralmas panaszolkodásokat végy ki mi közülünk” (399.)

„Végy ki, Ur Isten, minden siralmas panaszolkodásokat nemzetünkől.” (A_{4a})

„örvendetes híreknek hallásával vigasztaly meg minket” (399.)

„örvendetes híreknek hallásával . . . (A_{4a})

„Igy tégy mi velünk . . . az te egyetlen egy Fiadért az Ur Jesus Christusért, kivel élsz és uralkodol az szent Lélekkel egyetemben mind örökön örökké, Amen.” (399.)

Vö. a fenti idézetek közt a harmadik helyen lévővel!

Az *Agenda* előszavából is álljon itt egy stílusbeli hasonlóságot mutató részlet: „ellenségín való sok szép győzödelmekkel megáldotta” (B_{2b})

„ellenségín egynehány uttal vőt szép győzödelmekkel megh áldottad” (A_{1b}–2a)

Az idézett szövegrészek egyébként az *Agendanak* már az 1621. évi, nagy részében azonos nyomású kiadásában (RMK I. 515.) is pontosan így található.

Milotai stílusával egy évszázaddal ezelőtt Király Pál foglalkozott,¹⁰ bemutatva jellemzőes szavait, megfigyelve nyelvtani és mondatszerkesztési sajátosságait. Néhány megállapításához az *Oratioban* is találtunk példát. Király rámutatott többek között arra, hogy az *eset* szót Milotai *tévedés*, *gyarlóság* jelentésben használja.¹¹ Az *Oratioban* is ilyen jelentése van (1. az A_{2a} lapon: „rut esetinket”). Az *ügy* szót, amint Király megállapította, *igy* alakban használta Milotai.¹² Ugyanígy áll ez az *Oratioban* is (az A_{2b} lapon: „igyünkben”). Megállapította Király, hogy az alanyi és a tárgyas ragozást a -t végű igék parancsolómódjának egyes szám 2. személyében nem különböztette meg írónk. Így pl. „tartsd meg” helyett „tarts meg” alakot használt.¹³ Az *Oratioban* is így tapasztaljuk. Ilyeneket ír Milotai: „nyuyts ki . . . karodat” (A_{2a}), „ostorodat fordíts el mi rollunk” (A_{2b}). Kathona Géza

⁹ Az „S M” monogram feloldása: Stephanus Milotai.

¹⁰ *Milotai Nyilas István „Agenda”-ja Magyar Nyelvőr* 6–7. köt., 1877: 312–315., 359–363., 406–408., 566–568.; 1878: 27–29., 81–83.

¹¹ I. h. 1877. évf. 359.

¹² I. h. 1877. évf. 361.

¹³ I. h. 1877. évf. 566–567.

— aki teológiai szempontból foglalkozott Milotai *Agendájával*¹⁴ — ugyancsak rámutatott szerzőnk egyik jellegzetes, bár nem eredeti kifejezésére. Kathona szerint Istennek „te szent Felséged” néven való megszólítása Milotainál Bornemisza-hagyomány.¹⁵ Az *Oratio*-ban két helyen is megtaláltuk ezt a formulát (A_{1a} és A_{2b}).

Igaz, hogy a teológiai stílus még a protestantizmusban is követ bizonyos hagyományos szokásokat, de a számos egyezés és hosszabb lélegzetű azonos szókapcsolat mégis arra utal, hogy az *Oratio* írója aligha lehetett más, mint Milotai Nyilas István.

A stílusvizsgálat mellett egyéb körülményeket is szemügyre vettünk. Ha szó szerint értelmezzük imádságunk címét, akkor az *Oratio* eredetileg az erdélyi református egyház számára készült és már általánosan el is volt terjedve ott, amikor Debrecenben nyomdába adták. Erről pedig csak akkor lehetett szó, ha az imádság szövegét központi intézkedésre valamilyen módon sokszorosították és annak rendszeres felolvasását előírták. Ha így történt, akkor nyilván az erdélyi püspök és az udvari főpap tudtával és beleegyezésével küldték szét annak példányait, akár kéziratos másolatok, akár nyomtatványok alakjában. Egy ilyen nagy jelentőségű imádságnak a megfogalmazása pedig — nézetünk szerint — az udvari főprédikátornak volt a feladata. Az erdélyi püspök, Keserői Dajka János viszont aligha akart volna ebben versenyre kelni főpaptársával, Milotaival, akit nem sokkal előbb a tiszántúli püspöki méltóságból emelt maga mellé a fejedelem, és aki idősebb is volt nála. Mégis megvizsgáltuk kissé Keserői Dajka stílusát is, bár tőle imaszöveg — sajnos — nem maradt reánk. Prédikációinak szókapcsolatait és fordulatait megfigyelve, eredménytelenül kerestük azokban az *Oratio* jellegzetes stílusbeli sajátosságait.

Próbáljuk most magunk elé képzelni a nyomtatvány kiadásának egyéb körülményeit is. A latin nyelvű címnek azon az állításán, hogy az erdélyi református istentiszteleteken már általánosan elterjedt ennek a könyörgésnek az elmondása, ismételten elgondolkozhatunk, és nem alaptalanul tehetjük fel magunknak a kérdést, hogy vajon a debreceni kiadás előtt nem jelent-e meg már korábban is ez az imádság nyomtatásban, Erdélyben. Ezzel szemben viszont ugyanannyira lehetségesnek gondolhatjuk azt is, hogy a debreceni kiadás volt az egyetlen. Ebben az esetben is elképzelhető, hogy az *Oratiót* mindjárt a királyválasztás után adták ki, de akkor a cím „recitari solita” kifejezésében csak előlegezését láthatjuk egy később megvalósítandó szokásnak. Ha így volt, akkor a Debrecenben kinyomtatott példányoknak éppen az lehetett a rendeltetésük, hogy ez az imádság minél előbb elterjedjen, elsősorban Erdélyben, de ugyanakkor a királyi Magyarországon is. Ezért talán éppen maga Milotai küldte be Debrecenbe *Oratio*jának kéziratát. Ezt különben még akkor is megtehetette, ha Erdélyben, pl. Kolozsvárott történetesen már ki is nyomtatták volna munkáját. Az udvari főpap már rangjánál fogva is hathatósan intézkedhetett ebben a dologban, de tudjuk, hogy egyébként is nagy tekintélye volt Debrecenben. Miután ott tanult, majd tanított a kollégiumban, láttuk, hogy udvari hivatása előtt néhány évig püspöke is volt a tiszántúli egyházkerületnek, s így a debrecenieknek is. Három művét is kiadta a debreceni nyomda, 1615-ben, 1617-ben, majd pedig 1622-ben. Még közvetlenül halála előtt is ott volt valamely ismeretlen, de fontosnak látszó könyve a debreceni „typographusnál”, kiadásra várva, amint ezt 1623. február 17-én kelt végrendeletéből tudjuk.¹⁶ Könnyen elképzelhető tehát, hogy maga Milotai rendelkezett *Oratio*jának Rheda Péter debreceni műhelyében való kinyomtatása iránt.

Van azonban egy más feltevésünk is. Lehetségesnek tartjuk ugyanis, hogy a debreceni református egyház a nikolsburgi békekötés után adta ki, vagy nyomatta újra az *Oratiót*, ezzel is kifejezve hűségét és ragaszkodását Bethlen Gábor iránt, akit ekkor már jog szerint

¹⁴ *A róm. katolikus confessio generalistól a Melotai-agenda gyónóimájáig.* Csikesz Sándor Emlékkönyvek. 2. Debrecen, 1941. 95 — 122.

¹⁵ I. h. 115.

¹⁶ ILLÉSSY János: *Milotai Nyilas István végrendelete.* Irod. tört. Köz., 1892. 98 — 101.

nem illetett meg a királyi cím. A debreceniek ezt Milotainak 1623-ban bekövetkezett elhunytá után is megtehették. Ennyi lehetőség láttán nem áll módunkban, hogy nyomtatás időhatárait fokozottabb mértékben leszűkítsük. A királyválasztást követően, a fejedelem halála évéig bezárólag, tehát bármikor megjelenhetett az *Oratio*. Ezután már nem voltak annak kiadására.

Kutatásunk eredményeit összefoglalva, végül is megállapíthatjuk, hogy az eddig függeléknek vélt imádságot Bethlen Gábornak Magyarország királyává történt megválasztása alkalmából írták, szerzője Milotai Nyilas István, és azt 1620 és 1629 között nyomtatták ki Debrecenben, Rheda Péter műhelyében.

FAZAKAS JÓZSEF

Stockholmban nyomtatott, magyar vonatkozású újságlapok és RMK-művek a helsinki Egyetemi Könyvtárban. A Helsinkiben őrzött, magyar vonatkozású, 17. századi újságlapok elsősorban azért érdekesek, mert Stockholmban kiadott, svéd nyelvű híradásokban számolnak be a felszabadító hadjárat jelentősebb eseményeiről. Stockholmi nyomdából származó és Magyarországot érintő 16–17. századi rölapok, újságok ugyanis sem az Országos Széchényi Könyvtár régi rölapgyűjteményében, sem Carl Göllner — számos külföldi könyvtár anyagát is nyilvántartó — Turcica-bibliográfiájában nem szerepelnek.¹ A magyarországi híryanagot továbbító régi újságok, röpiratok rendszerint a török háborúk eseményeiről számolnak be s így elsősorban olyan területeken jelentek meg, amelyek közvetlenül érdekelve voltak a Magyarországot megszállva tartó török csapatok hadmozdulataiban. E megállapítás az Országos Széchényi Könyvtár rölapállománya alapján egyértelműen igazolható. Előbb azonban két megfontolást érdemlő szempontra érdemes kitérni. Az első szerint a régi rölapok, újságok megjelenési helyére vonatkozóan csak hozzávetőlegesen tájékozódhatunk, mert az aktuális eseményekről tudósító aprónyomtatványok jelentős része nyomdahely nélkül került forgalomba. Ez kétségtelen tény, de ugyanígy az is, hogy az impresszum nélkül megjelent magyar vonatkozású rölapok többsége német, vagy kisebb százalékban olasz nyelvű tudósításokat tartalmaz. Egyébként sem valószínű, hogy éppen az események színhelyétől távolabb fekvő országokban adták volna közre impresszum nélkül a magyarországi török harcokról szóló tudósításokat. Kevésbé hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a 16–17. századi külföldi rölapok közül elsősorban olyan városok sajtóinak kiadványai kerültek hazai gyűjteményeinkbe, amelyekhez Magyarországot régi kereskedelmi, gazdasági és kulturális kapcsolatok fűzték. Nagyobb könyvtáraink régi állománya szerint a magyar könyvgyűjtők a 18–19. században elsősorban osztrák, német és olasz forrásokból gyarapították magánkönyvtáraikat. A ritkább kivételekhez tartozik azonban az egyik legnagyobb hungarika-gyűjtő Apponyi Sándor, aki állandó és igen intenzív kapcsolatban állt Nyugat-Európa neves könyvkereskedőivel. Hozzávetőlegesen mégis reális eredményre számíthatunk tehát, ha az Országos Széchényi Könyvtár régi rölapállománya alapján tekintjük át a magyar vonatkozású újságokat, 15–17. századi rölapokat közreadó nyomdahelyeket.

Hubay Ilona rölapkatalógusának nyomdahely-mutatója szerint az alábbi városokból van az Országos Széchényi Könyvtárban a legtöbb magyar vonatkozású 15–17. századi rölap, újság:

¹ HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest, 1948. — GÖLLNER, Carl: *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I.* Bucuresti—Berlin, 1959. II. Bucuresti—Baden-Baden, 1968.

Bécs	119	Regensburg	25
Nürnberg	92	Róma	22
Augsburg	68	Lucca	18
Velence	55	Bologna	16
Prága	36	Krakkó	16
Miláno	29	Köln	15

Országok szerinti összesítésben: Németország 324, Olaszország 187, Ausztria 124, Csehország 36, Lengyelország 28 röplap kiadási helye. Feltűnően kevés állományunkban a francia (5), angol (2), svájci (9), holland (6), belga (5), dán (3) vagy spanyol (2) nyomdakban megjelent röplap. Svéd könyvsajtóból pedig egyetlen újságlap sem található az Országos Széchényi Könyvtár régi röplapgyűjteményében.

A skandináv államok kevésbé aktív részvétele a magyarországi hírek közreadásában nyilván azzal is összefüggött, hogy az északi államokban a távolabbi hadi- és politikai események iránt érdeklődő, művelt lakosság a német nyelvű újságokból is megfelelően tájékozódhatott. Svéd nyomda önálló kiadásban így nyilván csak a jelentősebbnek ítélt magyarországi eseményekről számolt be.

A Helsinkiben őrzött öt újságlap valóban nem lokális jelentőségű hírekről, hanem a felszabadító hadjárat eseményeiről tudósít. E rövid híradások negyedrétt formátumú, két levélen jelentek meg. Közülük négy újságlap *Tacksäyelse Skrift*, az 1691. évi tudósítás pedig *Allmän Tacksäyellse* címkezdettel látott napvilágot Niclas Wankijff svéd királyi nyomdász sajtóján.

Kronológiai sorrendben az első újságlap az 1685. év végén kerülhetett forgalomba: e röplap ugyanis Esztergom korábbi, majd Érsekújvár 1685. évi felszabadításának eseményeiről és az eszéki híd felgyújtásáról számol be (1. kép).² Az 1687-ből datálható újság a felszabadító seregek 1687 augusztusáig aratott győzelmeiről közöl rövid tudósítást.³ A harmadik újságlap 1689-ben láthatott napvilágot, mert a Nissa mellett 1689 szeptemberében lezajlott csata kimenetelét ismerteti.⁴ Az 1691. évi újságlap a péterváradi és szalánkeméni ütközetről tudósít (2. kép).⁵ 1692-ben pedig a négy évi ostrom után végleg visszafoglalt Nagyvárad felszabadításáról ad ki külön híradást a stockholmi királyi könyvnyomtató.⁶

E ritka becsű stockholmi rölapok címlapjai közül néhányat hasonmásban bemutattunk, mert mintaszerű rajtuk a híryanag lényegének tipográfiai eszközökkel történő kiemelése. Semmiféle grafikai dísz vagy illusztráció nem szerepel e címlapokon: csupán a legfontosabb híreket sommázó cím és az impresszum — dátumot nem tartalmazó — szövege sorakozik egymás alatt változatos típusokkal szedett s logikusan tagolt szedéstömbökben.

Az ismertetett rölapok nem sorolhatók a Helsinkiben őrzött, kimagasló jelentőségű, magyar vonatkozású dokumentumokhoz. A helsinki Egyetemi Könyvtár — mint általában a nagyobb régi állománnyal rendelkező külföldi könyvgyűjtemények — ezeknél értékesebb, magyar nyelvű régi könyveket is magáénak mondhat. A magyar irodalom és könyvkiadás meglevő legrégebb emlékeiről speciális Hungarica-katalógus tájékoztat, amelyet több évi szisztematikus munkával a Helsinkiben élő Weörös Gyula állított össze-

² Jelzete: Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 75/8. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

³ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 76/23. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁴ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 76/65. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁵ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 9/10. és A. 77/14. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁶ Calonius — Naumann-gyűjtemény A. 9/31.

25
699
10

Illmån Rådssæwelle /

Stort

Kewerliges / den 3. Augusti Åhr 1691 utt
lignern emellan Peter Wraden och Salomonen erbjäl-
ne märcklige Seger emot Hst. Staden.

Utlåden utt Berfamslingarut hwers hela Swertiges Rikst
och wff underliggande Land och Hertscher / utt 201 emb.

STOCKHOLM /
Tryckt utt R. B. Sal. Niclas Wranstijfs Tryckeri.

Rådssæwelle = Skrift

Stort

Den Durfiste Belægringens

Uphåhwande för Staden Wraan / sampt dhe Rikst-
nas derpå erbjåne Seger / och Staden Menschets Erbj-
ting / jemte dhe Christinas Lyckelige framgång wff Escher
Wraggan / och des til ten Döel ruinerande.

Utlåden utt Berfamslingarne hwers hela Swertiges
Rike och des underliggande Land och Hertscher /
utt Septemberis Månad / Åhr 1685.

STOCKHOLM /
Tryckt hos Niclas Wranstijff / Kongl. Booktr.

S. M. M.

Munkájának nagy érdeme, hogy elsősorban azokat a műveket tárja fel, amelyek a könyvtár központi állományában és katalógusában szerepelnek. Ezek a becses RMK-művek azonban képviselve vannak hazai könyvtárainkban is.

A különgyűjteményeként kezelt régi állományrészlegek anyaga általában nem szerepel a helsinki Egyetemi Könyvtár központi katalógusában. Az egyik ilyen európai híru dokumentumgyűttes több mint 20 000 egyetemi tézist foglal magában, az egyetemi városok betűrendjében rendezve. Érthetően Uppsala és Lund anyaga a legteljesebb, de a legtöbb német egyetem professzorainak és diákjainak munkásságáról is kitűnő áttekintést ad ez a művelődéstörténeti jelentőségű állományrészleg. Magyar szempontból is páratlan érték; az idegenben tanult magyarországi diákok vizsgatéziseinek egyik legfontosabb külföldi lelőhelye. Számos olyan disszertáció megvan itt, amelyből Budapesten is csak az Akadémiai Könyvtárnak, vagy az Egyetemi Könyvtárnak van példánya. Ezek kétségkívül nagy ritkaságok, mert ha a múlt század óta felbukkantak volna a hazai könyvpiacra, úgy az Országos Széchényi Könyvtár feltétlen megvásárolta volna őket.⁷ S akad az eddigi számba vett anyagban olyan nyomtatvány is, amelyet Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* csupán irodalmi adat alapján említ (3–4. kép).⁸

Más jellegű, de tudománytörténeti szempontból éppily értékes régi állományt foglal magában a Nordenskiöld-gyűjtemény, amelyről a helsinki Egyetemi Könyvtár részletes katalógust ad közre. A. E. Nordenskiöld neves tudós és könyvgyűjtő mintegy 6000 dokumentumból álló gyűjteménye elsősorban a földrajz-, geológia- és kartográfiatörténet körébe tartozó, jelentős műveket foglalja magában. Egyik nevezetessége, hogy Ptolemaiosz *Cosmographia*jának csaknem valamennyi kiadása megtalálható benne. Tudománytörténeti értékelésként is felfogható, hogy Honterus *Rudimenta cosmographia*jának is több mint 10 kiadása tanulmányozható e gyűjteményben; köztük az 1530. évi krakkói kiadás, amelyről az Országos Széchényi Könyvtárban is csupán mikrofilm van.⁹

A stockholmi magyar vonatkozású újságlapok a Calonius–Naumann-gyűjteményből valók. Ennek a diplomáciatörténeti szempontból figyelmet érdemlő állományrészlegnek az alapját Matthias Calonius professzor gyűjteménye vetette meg. Az ő könyvtárából származnak a svéd kormány által a 16. századtól 1824-ig kibocsátott statutumok. Ebbe a helsinki Egyetemi Könyvtár által szisztematikusan gyarapított együttesbe olvadt be a neves svéd gyűjtő, Ch. Naumann főleg 1719 és 1811 között megjelent svéd hivatalos kiadványokat és politikai pamfleteteket tartalmazó gyűjteménye.¹⁰

Az ismertetett, magyar vonatkozású stockholmi újságlapok csupán rövid hírben számolnak be a császári seregek által a török ellen indított nagy offenzíva magyarországi eseményeiről. Mint magyar vonatkozású ritkaságok mégis figyelmet érdemelnek. E svéd nyelvű újságok ugyanis azt igazolják, hogy a magyarországi felszabadító hadjárat a skandináv államokban is széles körű érdeklődést váltott ki. Ezért vállalkozhatott a svéd királyi

⁷ Nincs példány az Országos Széchényi Könyvtárban a Helsinkiben meglevő következő művekből: RMK. III. 391, 1202, 1689, 1690, 1691, 1711, 1712, 1784, 1787, 1852, 1985, 2119, 2202, 2229, 2509, 3088, 3285, 3449, 3980, 4013, 4324, 4439, 4548.

⁸ Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* (= RMK) című bibliográfiája (I–III. Budapest, 1879–1898) irodalmi utalás alapján, lelőhely nélkül említi PÉNTEKI Sámuel *Dissertatio physica de forma rerum naturalium* című, 1630-ban Wittenbergben kiadott munkáját (RMK. III. 1461), valamint J. SARTORIUS *Linguarum misturájának* 1702-ben, Königsbergben megjelent kiadását (RMK. III. 4347).

⁹ RMK. III. 282.

¹⁰ JÖRGENSEN, Arne: *Calonius–Naumannska Samlingen i Helsingfors Universitetsbibliotek*. Helsinki, 1936.

دكتور آية الله محمد نصر
 DISPUTATIO PHILOGICA
 PROR,
 DC

LINGVARUM MISTURA,
 Scilicet;
 NUM TALES LINGVÆ, UT NULLA ALTERIUS
 VERBA IN SE ADMIXTA CONTINEAT, DENTUR?
 Quam

AUSPICIO
RECTORIS MAGNIFICENTISSIMI,
SERENISSIMI ac EXCELSISSIMI PRINCIPIS ac DOMINI,
DOMINI FRIDERICI
WILHELMI,
 REGNI PRUSSIÆ ET ELECTORATUS
 BRANDENBURG. HÆREDIS &c. &c.
PERMISSÆ AMPLISSIMÆ PHILOSOPHICÆ FACULTATIS
 PRO RECEPTIONE IN FANDEM
 IN REGIA BORUSSIÆ ACADEMIA
Publicæ Eruditionis Examini submittunt,
 P. R. E. S. E. S.

M. JOANNES SARTORIUS,
 S. Hebrææ, Orient. Lingv. cultor, & Ecclesiæ Ritzviciensis
 Myllopolus, in Præfectura Lœccusi,
AC RESPONDENS
Die Officij Anno MDCCLII
 IN AUDITORIÒ PHILOSOPHICO
 Hæc confutit.
 REGIOMONTI, Typis REHSNERIANIS

8
GYMNASII PHYSICI
 DISPUTATIO TERTIA
 DC

FORMARUM
NATURALIUM.
Quam
 Auspicis Sacrosanctæ & Individuæ Trinitatis,
 Libertatis exercitii gratiâ
Publicæ ventilationi proponit
 SUB PRÆSIDIO
DN. M. JOHANNIS SCHARFII,
 Logicæ & Metaphysicæ in Alma Lencorea Pub.
 Professoris celeberrimi, Præceptoris, Promotoris
 ac Fautoris sui statim colendi,
Respondens
SAMUEL PENTEKIUS
 Carpathensis Ungarus.
*Ad diem 11. Septembris in Auditorio Veteri,
 Horii à 2. pomeridiano.*
WITTEBERGÆ
 Ex Officina Hæredum JOHANNIS GORMANNI,
 ANNO dñi 1800.

könyvnyomtató arra, hogy a külföldi nyomdászok számtalan azonos tárgyú és széles körben terjesztett tudósításai mellett saját nyomdáján svéd nyelvű újságokat bocsásson ki a császári seregek diadalmas előretöréséről és Magyarország felszabadításáról.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Póсахázi János Syllabusának ismeretlen debreceni kiadása 1685-ből. Ballagi Aladár,¹ majd Ballagi Géza² közölte, hogy Töltési István debreceni nyomdászt a főbíró tömlöcbe vetette, mivel Póсахázi János egykori sárospataki tanárnak Coccejus és Descartes ellen írott művét a cenzúra megkerülésével, tehát engedély nélkül kinyomtatta. Az utóbbi szerző Révész Imre *A debreceni nyomdászat első korszakáról* című tanulmányára hivatkozott. Megjelenési helyét azonban nem tüntette fel,³ így a későbbi szakírók forrását nem ellenőrizhették. Egyetlen homályos célzás volt csupán ismerős, amiből viszont messzemenő következtetéseket nem lehetett levonni. Komáromi István 1685. július 12-én Apafi Mihályhoz írott levele ez,⁴ amelyben kegyelmet kér Töltési számára: „kiváltképen szegény typographusunk mellett nagyságod mint kegyelmes urunk előtt alázatosan instalunk, ha mi defectus vagyon dolgában, az egyszer légyen Gratiája, ez után minden közönséges jóban Isten dicsőségére, hazának javára occupálni fogja magát.”

Csürös Ferenc Póсахázi könyve kiadásának, ill. a nyomdász bebörtönzésének „semmi-féle följegyzésben nyomát” nem találta, jóllehet szerinte „előkerül valamikor adat, amely rávilágít a dologra, addig azonban az egészet függőben kell hagyni.”⁵ A debreceni nyomda újabb monográfiája pedig határozottan leszögezte, hogy „Póсахázi munkáiból egyet sem adtak ki Debrecenben, főleg Sárospatakon jelentek meg az 1660-as években.”⁶

Egykorú hiteles adat azonban végérvényesen tisztázza a kérdést. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában az 1685. június 26-i egyházmegyei jegyzőkönyvben⁷ az alábbi sorok állanak:

„Stephanus Töltési Typographus Debrecinensis ob impressionem scripti Johannes Posaházi contra Coccejum et Carthesium incarcerationatur. Delib[eratum:] Mittuntur legati ad iudicem tenuendo illius in ea res errorem.”

Töltésit tehát valóban börtönbüntetésre ítélték.⁸ Jögalapot erre a puritánusok ellen hozott szatmárnémeti nemzeti zsinat XXV. végzése képezett, amely kimondta:

„Komolyan megtiltatik, hogy bárki is, bármely akár kicsiny akár nagy művet s bármilyen nyelven is, az egyháznak és attól e végre kinevezett bizonyos egyének még pedig tudósoknak bírálata és helybe hagyása nélkül sajtó alá bocsátani, vagy maga a nyomdász kinyomni ne merészeljen, a könyvek elkobzásának, vagy más a tény minőségéhez képest hozandó súlyosabb büntetésnek terhe alatt.”⁹

¹ *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877.* Bp. 1878. 78. p. Az ő nyomán: FIRZ József: *A magyar könyv története 1711-ig.* (Bp.) 1959. 156–157.

² *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Bp. 1888. 13.

³ Megjelent: *Emlékbeszédek melyek szab. kir. Debreczen város könyvnyomdájában működő két veterán nyomdász Csontos Ferentz és László Lajosnak 1874. évi Julius 18. napján tartott Felsőszázados Emlékünnepélykor elmondattak.* Debreczen, 1874. 17–37. p.

⁴ *Történelmi Tár* 1895. 756.

⁵ *A debreceni városi nyomda története 1661–1911.* Debrecen, 1911. 320.

⁶ BENDA Kálmán – IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961).* Bp. 1961. 273.

⁷ *A debreceni egyházmegye iratai – Közgyűlési jegyzőkönyvek.* Jelzete: I. 31. a. 2.

⁸ Ez lehetett annak a kiváltó oka, hogy Debrecen hamarosan elhagyta, és a már a következő esztendőben Komáromban találjuk. (Csürös Ferenc: I. m. 131.)

⁹ *A Szatmárnémetiben 1646. évben tartott nemzeti zsinat végzései.* Ford. Kiss Áron. (Keckemét, 1875.) 96–97.

Pósházi könyvét — ez minden bizonnyal a *Syllabus Assertionum*... volt¹⁰ a fentiek értelmében elkobozhatták. A debreceni református egyházmegye Ielkészi karát azonban igen kedvező színben tünteti fel, hogy közbenjárt a nyomdászért — és talán nem ennek a nyomtatványának ellenére! — mint ahogyan a legújabb kutatások okkal kérdőjelezik meg „a kálvinista Róma” merev konzervativizmusáról a köztudatban kialakult képet. Így pl. a puritanizmussal kapcsolatban máris kiderült, hogy a város és kollégiuma művelődéstörténetünk egésze számára korán, haladó szellemű, fontos gócponttá vált.¹¹ A fenti nyomdatörténeti adalék pedig további, szélesebb körű kutatásokat tesz indokolttá.

BARCZA JÓZSEF

¹⁰ RMK II. 1567. — Pósházi anticoccejánizmusára és Descartes-ellenességére ZOVÁNYI Jenő: *A coccejánizmus története*. Bp. 1890. 117–124. MAKKAI Ernő: *Pósházi János élete és filozófiája*. Kolozsvár, 1942. 43–44., 90–95. p. BÀN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958.

¹¹ TÓTH Béla: *Debrecen és a puritanizmus*. = *Református Egyház* 1974. 7. sz. 272–277. Barcza József: *A puritanizmus kutatásának újabb eredményei*. = *Theológiai Szemle* 1976. 11–12. sz. 333–336.

FIGYELŐ

Horváth János posztumusz műve. A két világháború közti időszak kiemelkedő magyar irodalomtudósának, Horváth János születésének századik évfordulójára az Akadémiai Kiadó az alkalomhoz méltó kiadványt jelentetett meg: a nagy tudós csaknem egész életművének vázlatát és alapkoncepcióját tartalmazó, nyomtatásban még csak részleteiben közreadott művét, *A magyar irodalom fejlődéstörténetét*.¹ Az a könyv tehát, amelyet szerzője már a húszas évek folyamán közzé akart tenni, csaknem félszázados késéssel végre eljutott az olvasókhöz.

A joggal felmerülő kérdésre, hogy miért nem adta ki Horváth János e művét, melyet pedig maga is szintézisnek nevezett, választ ad a könyv sorsát és történetét feltáró utószóban Korompai H. János. E műnek — és a szerző egész irodalomtörténeti koncepciójának — körvonalai már egy 1908-ban közreadott programértekezésében felismerhetők (*Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*). A most kiadott kötet mai formájában 1922 — 1923-ban készült el, és Horváth Jánosnak az volt vele a terve, hogy kiadja. Későbbi levelezése is azt bizonyítja, hogy szintézisét 1927-ben könyv alakban publikálni akarta. Hogy e terve végülis nem valósult meg, noha szinte élete végéig foglalkoztatta egy irodalomtörténeti szintézis létrehozásának gondolata, többféle módon ismagyarázható. Mindenekelőtt: maga Horváth János sem számított arra, hogy az egyes témák irodalomtörténeti feldolgozottságának kezdetlegessége miatt legtöbbször magának kell a hiányzó, alapvető forráskutatásokat is elvégeznie. Így történt ez pl. a kötet népiességfejezetével kapcsolatban is, ahol az előmunkálatok hiánya miatt részletkutatásokba kellett fognia. Ennek eredményeképpen azonban egy önálló részmonográfia, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* című kötet jelent meg. Bevezetésében maga is utalt az előzményekre: „Nincs megírva a magyar irodalmi népiességnek, mint egységes mozgalomnak a története. Az egyetemen irodalmunk fejlődéstörténetét adván elő, lehetetlen volt hosszasan meg nem állapodnom e fejezetnél s nem igyekezni, legalább hallgatóim számára, tőlem kitelhetőleg pótolni az említett hiányt. Így nőtt könyvvé ez az egy fejezet.”

A szintézis máskor is forráskutatásokba csapott át, és e kényszerből vállalt forrástanulmányok gátjává váltak az összefoglalás elkészítésének. A tervezett folytatásból csak egy vázlat született; de ennek és a későbbiek során megjelent önálló műveknek az egybevetése azt bizonyítja, hogy a későbbi egyetemi előadások és publikációk is lényegében e mű koncepciója és vázlata alapján születtek meg. *A magyar irodalom fejlődéstörténete* még világosabbá teszi azt a szemléleti egységet, ami Horváth János fő művei: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, *A magyar irodalmi műveltség megoszlása*, *A reformáció jegyében*, valamint az élete végén kiadott *Tanulmányok* között megtalálható.

¹ HORVÁTH JÁNOS: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bev. BARTA János, utószó: KOROMPAY H. János. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 374 l.

Horváth János posztumusz kötete azonban nem csak egy nagy és kivételes életmű kiegészítésére és jobb megismerésére szolgál, hanem — miként többi munkái — a szemléleti különbségek ellenére, értékes segítőtje a jelen irodalomtörténeti kutatásainak is. E folyóirat lapjain talán indokolt külön kiemelni azt, hogy Horváth János mily nagy szerepet tulajdonított az irodalmi tudat hatóerőinek vizsgálatára során a nyomdászatnak, a könyvtáraknak, az iskoláknak, az irodalomtörténeti kézikönyveknek és a folyóiratoknak: vagyis az irodalmi élet azon tényezőinek, amelyeknek vizsgálata irodalomtörténetünkben az utóbbi időkben kissé háttérbe szorult. És hangsúlyoznunk kell Horváth János irodalomszemléletének azt a megállapítását, is amely szerint az írók és a művek mellett az olvasókörzség is alapvető tényezője volt a múltban is az irodalomnak.

A magyar irodalom fejlődéstörténete még Horváth János tanítványai és munkásságának alapos ismerői számára is tartalmazott meglepetést. Ez röviden így foglalható össze: a kötet fényében válik az életmű egységes és nagyarányú koncepciója teljesen világossá és áttekinthetővé. Az egy egész élet alkotó munkájával harmonikusan és szervesen kibontakoztatott gondolati rendszert Barta János, a kötet elé írt szép bevezető tanulmányában, méltán rokonította a nagy költői életművekkel és a nagy filozófiai rendszerekkel. És ez a szinte klasszikus életmű most már maga is részévé válik annak a kulturális örökségnek, melynek feltárását, megismertetését és megőrzését mindvégig szolgálta.

KÓKAY GYÖRGY

A Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum. A *Petőfi Irodalmi Múzeum* az utóbbi időben három emlékhellyel is bővült, nevezetesen az Ady és a Kassák Emlékmúzeummal, valamint a közelmúltban megnyílt Nyugat Irodalmi Emlékmúzeummal. Ez utóbbi Basch Lórántnak — a Baumgarten-díj egykori jogászkurátorának — hajdani lakásában talált meghitt otthonra. A kiállítás megnyitására XX. század eleji legjelentősebb folyóiratunknak, a *Nyugat* indulásának hetvenedik évfordulója adott alkalmat.

A kiállítás anyagának nagy része a *Nyugat* történetét mutatja be, amely egyben — a tervek szerint — a múzeum állandó részlege marad. Visszatekintve a lap előzményeire (*A Hét, Jövendő, Magyar Géniusz, Figyelő, Szerda*), majd bemutatja a *Nyugat* indulását, 1918-as és 19-es éveit, az utána következő nehéz időszakot Orsvát Ernő haláláig, a Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Gellért Oszkár szerkesztette *Nyugatot* Babits haláláig, mely egyben a folyóirat megszűnését is jelentette. A kiállítás történeti része tiszteleg még a *Nyugat* utódjának, az Illyés Gyula szerkesztésében megjelent *Magyar Csillagnak* is.

De mit is jelent ez a történeti áttekintés a kiállítási tárgyak szempontjából? Számos eredeti Nyugat-példányt láthatunk, így például az Ady-emlékszámot, a folyóirat világ-irodalmi számát, kiegészítve a folyóiratban szereplő írókról készült felvételekkel; Babits verseit, az 1918. évi polgári forradalmat köszöntő Nyugat-cikket, Gorkij *Az Artamonovok* c. regényét, Babits fordításában Dante *Isteni színjátékát*, a *Nyugat* békekiáltványát stb.

Több kézirat és levél is kiállításra került a *Nyugat* relikviáiból, így Babits, Móricz, Krúdy kézírata, Ady Endre egyik *Nyugathoz* írt levele, József Attila Osvát Ernőhöz intézett sorai. Kiemeljük még Thomas Mann levelét és Gorkij táviratát. Érdekességgént látható néhány, a folyóiratot támadó újságcikk, valamint a cenzúra *Nyugatot* sújtó törlései.

A *Nyugat* kiadásában megjelent kötetek közül is megtekinthetünk jó néhányat. Így például *A Holnap* versantológiát, Ady *Új versek* kötetét, Móricz első novelláskötetét a *Hét* *krajcárt*, mellette a *Sárány* c. regényét, Babits *Jónás könyvét*, valamint Kaffka Margit, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc, Krúdy Gyula, Gelléri Andor Endre, Radnóti Miklós, Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső és mások köteteit.

A *Nyugat* képzőművészeti emlékeiből a történeti részben is kapunk ízelítőt, de a kiállítás másik, önálló része bővebb bepillantást nyújt e gazdag anyagba. Láthatjuk Borbás Tibor Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Borsos Miklós, Németh László, Medgyessy Ferenc, Veres Péter, Kő Pál Móricz-szobrát, Ferenczy Béni Babits-síremlékét; Herman Lipót Szép Ernő, Rippl-Rónai Teleki Géza, Beck Judit Gellért Oszkár és Sváby Lajos Tóth Árpád-portróját. Az anyagot Buday György fametszetei egészítik ki.

A múzeum anyagának harmadik, önálló része kissé idegen a *Nyugat*-emlékektől, de mindenképpen méltó helyen került kiállításra, mivel Basch Lóránt gazdag műgyűjteményéből ad szerény ízelítőt. Néhány festmény, bútordarab és számos lakat, ajtózár, kulcs, agyagkancsó, görög és római agyagméceses látható, ez utóbbiak időszámításunk előtti századokból.

A kiállítás kellemes hangulati eleme az a magnószalag, amelyről meghallgathatjuk Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes és Szabó Lőrinc hangját.

Kell-e hangsúlyoznunk a kiállítás jelentőségét, mely jól érzékelteti a *Nyugat* korszakait, hatását a magyar szellemi életre, – irodalomra, képzőművészetre –, a körülötte kialakult irodalmi-politikai atmoszférát. Ez egyaránt dicséri a Petőfi Irodalmi Múzeum Kiállítási Rendező Csoportjának és vezetőjének, Miklós Róbertnek, mint kivitelezőknek a munkáját, valamint Czére Béla, Szilágyi János és D. Somogyi Ágnes gondos és hozzáértő rendezését.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Centenárium kiállítás. Az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának százéves évfordulóján a nagy múltú intézet könyvtárának és levéltárának anyagából kamarakiállítás keretében mutatták be az egykori és mai professzorok, hallgatók irodalmi tevékenységét. Az intézetet 1877. december 4-én avatták fel, első igazgatója Bloch Mózes volt. A hagyományos zsidó irodalom avatott kutatóját hamar körülvették a századforduló legjelesebb hebraistái. Az európai tudománytörténet kiemelkedő személyisége volt Bacher Vilmos, akinek munkái napjainkig iránymutatóak az ókori Közel-Kelet kutatói számára. Néhány életrajzi dokumentum mellett legfontosabb munkái közül találkozhattunk a talmudi irodalmat vizsgáló egyik alapművével (*Tradition und Trandenten in den Schulen Palästinas und Babyloniens*. Leipzig 1914.), valamint a középkori zsidó bibliatudománnyal foglalkozó munkájával (*Die exegetische Terminologie der jüdischen Traditionsliteratur*. Leipzig 1905.), amely a modern eszmetörténeti kutatásban megújult jelentőségre tett szert. A fiatalon elhunyt Kaufmann Dávid összegyűjtött munkáit (Frankfurt a/M. 1908.) a hazai könyvtörténet és hungarikakutatás szakemberei jól ismerik. Kaufmann nagyértékű magángyűjteménye ma az MTA Könyvtárának Keleti Osztályát gazdagítja. Középkori kéziratok, ősnymtatványok a külföldi tudósokat hosszú évtizedek óta vonzzák Budapestre. E páratlan értékű anyag mikrokárd katalógusa 1959-ben jelent meg. (*Microcard Catalogue of the rare Hebrew manuscripts and ancient prints in the Kaufmann Collection*.) A kiállításon bemutatott levelei, jegyzetei további tudományos felfedezések felé mutathatnak utat.

A nemzetközi arabisztika napjainkig legolvasottabb szerzője Goldziher Ignác. Közél egy évszázada írt munkái változatlan formában, az összes európai nyelveken, újabb és újabb kiadásokban látnak napvilágot. Legismertebb műve (*Előadások az iszlámról*. Bp. 1912.) magyar kiadását láthattuk. A Goldziher-levelek, kéziratok között könyvészeti megjelentéssel is szolgáltak a kiállítás szerkesztői. Bemutatásra került a világhírű tudós kiadás előtt álló *Naplójának* korrektúrapéldánya. A Scheiber Sándor bevezetőjével és jegyzeteivel ellátott, eddig ismeretlen Goldziher-mű rövidesen tanulmányozható lesz. (Ignaz Goldziher: *Tagebuch*. Hrsg. A. Scheiber. Leiden 1978.)

Az intézet egykori tanárainak irodalmi tevékenysége felölelte az orientalisztika majd minden ágát. A kiállítás szerkesztői küzdve a bőség zavarával, jó érzékkel válogattak. Az egyetemes könyvtörténet kutatói előtt ismert Blau Lajos, könyvtárának katalógusával szerepel. Heller Bernát a keleti mese kutatás területén végzett úttörő munkát. (*Das hebräische und arabische Märchen*. Leipzig. 1930.) Krauss Sámuel többek között az i. sz. első évszázadainak kulturális hagyományait rendezte. (*Talmudische Archäologie*. Leipzig 1912.) Büchler Sándor a magyar-zsidó történelem vizsgálatát segítette forrástanulmányjaival (*A zsidók története Budapesten*. Bp. 1901.), a hajdani tanítványok sem maradtak el mestereiktől. A magyar művelődéstörténethez is fontos adalékokat szolgáltatottak Wellesz Gyula, Richtmann Mózes és megannyi társuk. A hazánkban és külföldön publikáló pályatársak – Vajda György, Komlós Ottó, Schmelczér Kornél, Schweizer József stb. – írásaitól e lap hasábjairól is értesülhettek az érdeklődők.

A kiállítás kiemelkedő eseménye néhány írás- és művelődéstörténeti ritkaság bemutatása. Évszázadok óta talán a legtöbbször idézett középkori zsidó gondolkodó Moses Maïmonides *Doctor Perplexorum* címmel latinra fordított műve mellett a *Misne Tóra* című könyve is hatással volt az európai eszmetörténetre. Ez utóbbinak egy 1480-ban Spanyolországban nyomtatott kiadását vehettük szemügyre. Mellette a középkori zsidó irodalom legnagyobb költőjének, Juda Halévinek versei, jemeni kéziratban és egy X. századi *Hággádá*.

Az intézet könyvtárának páratlan anyagára utaló dokumentumokat joggal követi a jelenlegi igazgató, Scheiber Sándor tudományos munkásságának keresztmetszetét bemutató tárló. A kézikönyvként forgatott önálló kötetek (*Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig*. Bp. 1960.; *Héber kódextöredékek magyarországi kőestáblákban*. Bp. 1969.; *Folklor és tárgy történet*. Bp. 1974.), majd szerény válogatás a szövegkiadványokból (*The Kaufmann Haggadah*. Bp. 1957.; Löw Immanuel: *Fauna und Mineralien der Juden*. Hildesheim 1969. stb.). Végül az intézet élő sorozatai és önálló kiadványai kaptak helyet (*Magyar-Zsidó Oklevéltár, Évkönyv, Hitközség-monográfiák* stb.), melyek a Scheiber Sándor vezetése alatt működő tudományos gárda munkáját dicsérik.

A könyvkiállítás egy hazai főiskola tanárainak és diákjainak tudományos produkeióit volt hivatott bemutatni. A látogató ennél többet kapott: részletet az európai orientalisztika múltjából és jelenéből. Az izléses környezet, a jól tájékoztató tömör feliratok Kertész Istvánnak és Landeszman Györgynek, a kiállítás lényegrelátó szervezőinek munkáját dicsérik.

DÁN RÓBERT

„A francia plakát 300 éve” kiállítás a Nemzeti Galériában Az utóbbi években a közvélemény hazánkban is fokozódó érdeklődést tanúsít a grafikai plakátok iránt. Már nem csak a falakon figyelnek fel rá az emberek, de divatba jött gyűjtésük, és széles körben használják fel őket lakások díszítésére is. Különösen nagy népszerűségnek örvendenek a régi képes falragaszok hasonló kiadványai. Élen jár e téren Franciaország, ahol már évtizedekkel ezelőtt is külön egyesületek alakultak a régi plakátok felkutatására, gyűjtésére és védelmére. Ez tulajdonképpen természetes, hiszen a plakátművészet bölcsője Párizsban ringott. Francia grafikusok és nyomdászok jóvoltából emelkedett ez a műfaj már a múlt század második felében olyan magaslatokra, hogy a francia plakátművészet nemcsak a többi ország rajzolóinak számára volt követendő példa, de a legszigorúbb esztétikai mércével mérve is kiváló alkotások sorával ajándékozta meg a világot.

Ezért volt rendkívül érdekes és szép az a kiállítás, amit a Kulturális Kapcsolatok Intézete és a párizsi Musée des Arts Décoratifs rendezett a Magyar Nemzeti Galériában 1977 nyarán.

Kiválóan összeállított, bőséges válogatás mutatta be a francia plakátművészet egész fejlődését a Nagy Francia Forradalom előtti kezdetektől egészen napjainkig.

A francia házak falain már nem sokkal a nyomtatás felfedezése után megjelentek a falragaszok, melyek a későbbi években egyre szaporodva, a forradalmi időkben valósággal ellepték a várost. Ezeket már gyakran metszetek jelennek meg, tehát kialakul a grafikai plakát műfaja. A litográfia feltalálása meghozta a műfaj nagy fellendülését, hiszen ez a nyomdai eljárás különösen alkalmas falragaszok előállítására. A Bourbon-restauráció és Lajos Fülöp „polgárkirálysága” idején elsősorban könyveket hirdető plakátok készültek, melyeket a könyvesboltokban akasztottak ki, a XIX. század második felében aztán a színes reklámok ellepték a várost. Az alkotók közt olyan nevek akadnak, mint Daumier, Gavarini, Manet, Bonnard, Carrière, Denis, de mellettük kialakul egy gárda, mely elsősorban reklámgrafikával foglalkozik, s e téren alkot jelentőset (Cheret, Mucha, Steinlein stb.). A legszenzációsabb alkotások Toulouse-Lautrectől származnak, aki nem egyszerűen nagy festő volt, aki kirándult az alkalmazott grafika területére, hanem festészeti eredményeivel párhuzamosan a plakátművészet történetének egyik legnagyobb alkotója. Az éppen napjainkban újra felfedezett „Art Nouveau”-nak talán legszebb produktumai a századforduló francia plakátjai. Az első világháború, mint annyi más vonatkozásban, e téren is látványos törést jelent. A francia házak falain merőben más stílusú plakátok jelennek meg. Az expresszionizmus, a kubizmus, a konstruktivizmus eredményeit hasznosító falragaszok mellett talán a legfontosabb az ún. „új tárgyilagosság” elterjedése (pl. Cassandre plakátjai).

A második világháború után a plakát megszűnik a reklám legfőbb eszközének lenni, csupán egy lesz a sok közül. Mindez persze nem jelent mennyiségi csökkenést, sőt most is egy új korszak kezdődött. A litográfiát felváltotta az offszetnyomás. Ez lehetővé tette, hogy a fénykép és a fotomontázs lassan háttérbe szorítsa a rajzot. Olyan új megoldások is születnek, mint a műanyagdomborítás (pl. Francis André plakátja a *Nouvel Observateur* számára).

A komoly közönségikert aratott kiállítás kitűnő összeállításban mutatta be a kiváló művészek és nyomdászok közös erőfeszítése következtében igen magas színvonalú francia plakátművészet fejlődését a kezdetektől napjainkig.

A közönség mind a tartalom, mind a kivitel tekintetében elismerésre méltó katalógust kapott kézbe. Két színvonalas bevezető tanulmány után korszakokra bontva közli az anyagot s minden részt újabb néhány bevezető mondat előz meg. Tíz kicsinyített hasonmás egészíti ki a füzetet. Kár, hogy egy kivételével csak fekete-fehér színűek s nagyrészt nem a legrepresentánsabb alkotásokról készültek.

INDALI GYÖRGY

SZEMLE

Mátrai László: A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. Bp. 1977. Gondolat K. 418 l.

A recenzens nem elfogulatlan. Koránál és élete alakulásánál fogva ugyan csak mintegy harminc éve ismerheti közletről Mátrai László tudósi és közéleti pályáját, ám időközönként olyan személyes közelségből meríthet tanulságokat gondolati és emberi megnyilvánulásából, hogy e kötet referálása közben nehezen vehetné fel a távolságtartó kritikai álláspontot.

Az ismertetés most csak erről a gyűjteményes kötetéről szólhat, annak is — lapunk profilja szerint — elsősorban a művelődéstörténettel, tudománytörténettel, könyvtörténettel és olvasással foglalkozó fejezeteiről. Azokról a — Mátrai László által „szikrázó formai viláossággal” megfogalmazott — „pazarló bőségű” gondolatokról, amelyekkel eligazítja a művelődés kutatóit és teremtőit.

A kötet mondandója ismertetésének ilyen leszűkítéséhez persze a recenzensnek erős önkorlátozásra van szüksége, továbbá annak a veszélynek a vállalására is, amelyet azzal a lehetséges váddal von magára, hogy nem ismerte fel a gyűjteményes kötet egyes darabjainak a mélyben húzódó benső kapcsolatát, az egyes tanulmányok látszólagos tematikai távolságának logikai „téröléssé” nemesedését. Arról már nem is beszélve, lehet-e kiszakítani — akárcsak a szűkebb szakmai figyelemfelkeltés indokával is — tematikai fejezeteket a lényegében a szerző egész tudományos életpályáját is reprezentáló gyűjteményből, amelynek legrégebb írásai 1936-ban kerültek első közlésre, és amelyben 1976-ban elhangzott előadások is olvashatók.

Mostanában sokkal fiatalabb és kevésbé jelentős szerzők eddigi munkásságának monografikus összefoglalására számos példát látunk. Mátrai Lászlónak ez a kötete már igazán kihívás lehet az ő eddigi életművének átfogó értékelésére; azon a méltányláson túl, amelyet számára a legutóbbi

években juttatott Állami-díj az életművéért és tudományszervező tevékenységéért jelentett. Kérdés: akad-e könnyen a szerzőhöz fogható és méltó, sokoldalú, egyetemes tudású vállalkozó, aki át tudja fogni a filozófiai és művelődéstörténeti témáknak a szokásosnál szélesebb területét, a Mátrai által művelt egész vizsgálati tárgykört.

Most itt — ismételjük — az ismertetéssel csak a már jelzett témák és fejezetek keretei között maradunk. Talán mégis eloszthatjuk a „kiragadás”, a „csonkítás” (legalább) recenzensi kételyeit, mert Mátrai bármelyik nagyobb tanulmányát emelnénk ki a többi közül, láthatjuk: önmagában is képes az a teljességre, a szerző átfogó látásmódjának megimertetésére. Ugyanakkor valóban mindegyikben ott húzódik a mélyben a többivel fennálló benső kapcsolat. A filozófus sajátja, hogy a dolgokat egységes képből kívánja látni, és soha nem zárja be merev keretek közé a tárgyalandó témát.

Igy nyer értelmet számunkra újra és újra az, amit tőle (mint szerkesztő bizottságunk elnökétől) a gondolkodás fegyelmeiről és tágasságáról általánosságban már régen eltanulhattunk, vagy konkrétan az, hogy könyvtörténész kutatóinktól a tudatos rendszeresség és mértéktartás mellett az általánosabb művelődéstörténeti vonatkozásokat, az általánosított megismerésre törő látásmódot is kívánjuk meg. A művelődéstörténészeknek pedig a konkrét történeti adatok nagyobb „tisztületét” nemcsak ajánlja, hanem saját kutatásaival példázza. Ha a kelet-európai humanizmus-kutatás újabb eredményeiből hoz fel „egyetlen komplex példát” (*Az itáliai „averroizmus” hatása a XVI. századi Magyarországon c. tanulmányban*), zárójelben mellékesen megjegyzi: „ez egy szerény módszertani ötletet is bemutat arra nézve, hogy a könyvtörténetet miképpen kellene az eddigénél jobban hasznosítani a tudomány- és kultúrhistoriában.” Megfogalmazza az általános követelményeket a tudománytörté-

neti kutatás számára: az analízis további folytatása mellett (és annak érdekében is) szükség van a fejlődés legfőbb vonalainak megrajzolására, a szintézisre is; *valamiféle* fejlődést (vagy akár visszafejlődést) akkor tudunk kimutatni a tudományok történetében, ha a jelenlegi deskriptív, „filológiai” szemléletünket egy kauzálisabb, „történetibb” látásmóddal akarjuk felelerélni. És hogy teljesen világos, minden tévedést eloszlató legyen, visszafordít: „Ez egyáltalán nem zárja ki az alapos forráskutatást, hanem ellenkezőleg: új és értelmes feladatokat szabhat elébe.” Ha *Erasmusról* értekezik: írásának felülmúlhatatlan eleganciája mellett kiemeli, megfoghatatlan, hogy miképpen volt képes történelmi szövegkiadásainak óriási tömegét komoly filozófiai gondallal sajtó alá adni.

A *kultúra történetisége* a címben pontosan megfogalmazott alap gondolat ebben a kötetben. Könyvtárosok számára is alapmű kellene legyen szemléletük alakításához. Lehet-e bármihez is fogni, ha nem tudjuk, hogy a kultúra fejlődése állandó, folyamatos, teremtő fejlődés, hogy a „múltat a jelenről csak elméletben lehet leoperálni” (*Állam és nemzet*. Szekfü Gyula könyvéről), hogy a kultúra *történetiségéből* fakad (*A kultúra történetisége*. Az oktatásügy reformjával kapcsolatban a történelemtanárok országos értekezletén – 1976-ban – elhangzott előadás).

Minden fiatal könyvtáros számára meg szívlelendő tanács: filozófiai áttekintés nélkül a megszerzett tudás jövőbe mutató perspektíva nélkül marad és az ifjúság nem látja értelmét a nehéz munkával megszerzett tudásnak (*Filozófia és szaktudomány*); minden, akár már felnőtt, ám éretlen „pszedorforradalmi, anarchista gondolkodónak” kemény figyelmeztetés: műveltség nem képzelhető el az eddig kialakult kulturális establishmentbe való „beilleszkedés”, installáció nélkül; minden könyvtárelmélettel és könyvtártörténettel foglalkozó szakember számára intés: a könyvtárak fejlődését az egyetemes emberi művelődéstörténet részeként érdemes bemutatni, „hogy az olvasás és könyvtár múltjából és jelenéből extrapolálhassák azt a várható jövőt, mely pusztán a jelen leírásából, vagy pusztán elvont teoretizálásból csak igen bizonytalanul és szubjektív módon – ha egyáltalán – extrapolálható” (*Hagyomány és újítás; olvasás egy változó országban*).

Mind a tradíció, mind az újítás terén növekedő tudományos könyvtári szerepről világos eligazítást adnak a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetségének 1971-ben Liverpoolban (*Gyakorlat, tudás, tudomány*) és 1972-ben Budapesten tartott konferenciáin elhangzott előadások.

A recenzens végül nem mondhat mást: Mátrai László gyűjteményes kötete nem eshet áldozatul a végtelenbe növekvő információáradatnak; a tudományos pontosság, kontinuitás követelménye szerint: számon tartjuk a legjelentősebb tudományos eredmények között.

HAVASI ZOLTÁN

Komját Irén: A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. Bp. 1977. Kossuth K. 207, [2] l.

A szerző az egyik legjelentősebb kommunista világlapnak a feldolgozását vállalta magára, melynek maga is szerkesztője volt férjével, Komját Aladárral. Az *Inprekorr* (*Internationale Presse Korrespondenz*) a III. Internacionálé sajtószolgálatának lapjaként 1921-ben Berlinben indult Alpári Gyula szerkesztésében és 1933-ban Hitler uralomra jutásával szűnt meg, majd helyébe a Svájcban megjelenő *Rundschau* lépett. A lap létrejöttét maga Lenin sürgette, mivel az új történelmi feladatokhoz új típusú sajtóra volt szükség. Ennek megfelelően „Az Inprekorr eszköz volt a kommunista sajtó eszmei-politikai színvonalának emelésére és a korszerű forradalmi publicisztika kifejlesztésére.” (6. l.) A lapnak a politikai feladatok mellett a gazdasági harcot is szolgálnia kellett, valamint támogatnia a kisebb nemzetek haladó mozgalmait.

Komját Irén e már-már feledésbe merült nemzetközi orgánom „drámai történetét” mutatja be, olyan lapét, amely hol legálisan, hol csak illegálisan jelenhetett meg. Kötete valóban újdonság, hiszen sem könyv, sem tanulmány nem foglalkozott még az *Inprekorr*-ral. A szerző kutatómunkáját 1974-ben kezdte meg a Párttörténeti Intézet és a Kossuth Kiadó hozzájárulásával és segítségével. A választott feladat még így sem volt egyszerű, amint ez az előszóból is kiderül, hiszen egyrészt egy olyan évtizedekkel ezelőtt megszűnt folyóirat feldolgozására vállalkozott, amely különböző országokban – időnként nyolc nyelven jelent meg. Számos példányát pedig nagyon nehezen, néha szívós, „nyomozásnak” is beillő kutatómunka vagy a véletlen segítségével – sikerült csak felkutatni, a Német Demokratikus Köztársaságban, Franciaországban, Svájcban, Csehszlovákiában és hazánkban. Munkáját nehezítette az a körülmény is, hogy Komját Irén az *Inprekorr* egyetlen élő szerkesztője.

Könyvében részletesen leírja a lap indulását, a nemzetközi munkásmozgalomban betöltött szerepét, korszakait, egyben kor képet ad a történelmi korszakról, a szer-

kesztőség kényszerű vándorlásairól is. Bemutatja az újság nagy nemzetközi kampányokban való részvételét: a Szovjet-Oroszországot sújtó éhínség idején, Sallai Imre és Fürst Sándor életéért folytatott harcot, a Komintern Végrehajtó Bizottsága határozatainak és irányelveinek népszerűsítését stb. Külön fejezetben szól Lenin személyéről és bőven foglalkozik néhány *Inprekorrban* megjelent cikkével.

Az *Inprekorr* története — és ez csak fokozza a kötet jelentőségét — a nemzetközi munkásmozgalomnak fontos része, hiszen „... végigkísérte a kommunista pártok fejlődését, segítette harcukat a húszas-harmincas években; *sajtó*juknak az irányát, példát mutatott és a pártvezetők írásainak közlésével közöttük is tapasztalatszervert”. (6. l.) Így „Az *Inprekorr* mindenkor híven tükrözte a nemzetközi munkásmozgalom helyzetét, problémáit, tévedéseit és azok leküzdését, vereségét és győzelmeit.” (27. l.)

Komját Irén az *Inprekorr* bemutatásával jelentős forrásértékű sajtótörténeti monográfiát írt, megőrökítve benne szerkesztési munkájának nehézségét, kockázatát, de egyben szépségét is.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Sajtó alá rendezte LADÁNYI Sándor. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó — MTA Irodalomtudományi Intézete Renszáznsz-kutató Csoport. 462 l. (Humanizmus és Reformáció, 6.)

Zoványi szintézisének megjelenése több szaktudományban fog kedvező visszhangot támasztani (történelem, egyháztörténet, irodalomtörténet stb.), közéjük tartozik a könyvtörténet is. Két lényeges szempont is indokolja a vele való foglalkozást: 1. korszakmonográfia-jellege; 2. forrásfeltáró eredményei.

1. Az RMNy első kötete — igen helyesen — gyakorlattá emelte az egyes tételek művelődéstörténeti (főként irodalomtörténeti) megvilágítását, megszabadulva ezáltal a könyvészeti-bibliográfiai adatok valamiféle, öncélúnak látszó tobzódásától s ekképp is közelebb kerülve a mindennapi kutatómunkához. Csakhogy az 1600-ig terjedő könyvészeti anyag jelentős hányada teológiai jellegű, erről pedig részletekbe menő alapossggál úgyszólván fél évszázada nem írtak semmit (ahol ezekre a régi disszertációkra támaszkodik az Irodalomtörténeti Kézikönyv I. kötete, ott az sem tekinthető „friss” szakirodalomnak, az 1964-es évszám ellenére sem!). Ilyenképp szorosan a tárgy-

hoz tapadó szakirodalom csak nagyritkán került az RMNy legtöbb tétele alá. Más a helyzet immár Zoványi szintézisének megjelenése óta, mivel ő a legelfeledettebb és legeriférikusabb vitairatokat is tüzetes elemzésnek vetette alá. Amit az RMNy szerkesztősége már nem tehetett meg, pótolnia kell a mai kutatóknak: Zoványi és az RMNy-kommentárok szembesítését.

2. A monográfia könyvtörténeti érdekű jelentőségét hangsúlyozza az a körülmény is, hogy RMNy-adatok kontrolljára felhasználható. Ismeretes, hogy Zoványi annak idején széles körű kéziratoss forráskutatást végzett s ily módon számos ne n ismert vagy elfeledett nyomtatvány nyomaira bukkant, érdemesnek látszván tehát adalékjait egybevetni a korszak ismert könyvtermésével. Például az RMNy 566. sz. tételének kommentárjában ez áll: „A naptárreformot védelmező mű”, melynek első részében olvasható a „Calendarium pro anno MDXXCV” ellen írt vitairat.” Zoványi e mű ismeretében nem habozott kimondani, hogy egy „Nagyváradon 1585-re, természetesen 1584-ben kiadott” naptárról lehet csak szó (148.). Márpedig, ha ez annyira igaz, mint amennyire logikus, akkor csakugyan érdemes lett volna az RMNy-ben egy utalásny alapuló kalendárium-tételt szerepeltetni (ami egyébként szokásos a kiadványban).

Az RMNy 479. sz. tétele Luther katekizmusának első szlovák nyelvű kiadását regisztrálja, mit sem szólva az ismeretlen szerző lehetséges személyéről, míg az RMNy 564. tétele pedig ennek a katekizmusnak énekekkel kibővített kiadásáról szól, Ján Pruno szerzősége alatt. Zoványi velük kapcsolatosan így vélekedik: „Ugyancsak mindenfelé használhatták Luther kiskatétját, melyet szlovák nyelvre 1581-ben fordított le először állítólag Pruno János galgóczi, majd trencsényi rektor, ki 1584-ben újra kiadta a kátét egy kis énekeskönyvvel.” (230) Figyelemre méltónak látszik, hogy Zoványi érvelése egy OSZK-beli kéziratoss forrásra támaszkodik, melyet aligha citált volna külön, ha ezt a korábbi szlovák és magyar szakirodalom is megtette volna ő előtte. Itt tehát kísérletet lehetett volna tenni az anonymítás megszüntetésére — ha Zoványi kellő időben kézben lett volna.

Végül egy harmadik adat. „Gyarmati Biró Miklós még 1582-ben odaadta olvasásra Beregszászának azt a könyvet, melyet a győri katolikus püspökségnek 1579-ben, Szombathelyen összeült zsinatáról *Acta et constitutiones*... címmel jutott a közönség elé” (148.). Zoványi szavaiból egyértelműnek látszik, hogy nem kéziratban terjesztett könyvről lehet szó, mivel azonban az RMNy első (1600-ig terjedő)

kötetében — még kikövetkeztetett formában sincs — ilyen magyarországi nyomtatvány; vagy arra kell gondolnunk, hogy ez végül is külföldi nyomdában látott napvilágot, vagy pedig arra, hogy Zoványinak ez az adata új.

Ilyen esettéle tanulságokkal zárva a könyv ismertetését, joggal remélhetjük, hogy Zoványi monográfiájának XVII. századi folytatása is megjelenik a nem túl távoli jövőben, vagy (szükségmegoldásként) kéziratos formájában is rákerül a következő RMNy-kötetek felgyűjtendő, analízálendő listájára.

V. KOVÁCS SÁNDOR

A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája 1868—1975. Szerk. LÁNG Péter. Bp. 1977. Ifjúsági Kiadó. 506 l.

A helyes történelmi szemlélet kialakításához nélkülözhetetlen a múlt ismerete. Különösen értékesek azok a forrásanyagok, amelyek hozzásegítenek az egyik legfontosabb társadalmi réteg, az ifjúság életének és küzdelmeinek megismeréséhez. Láng Péter bibliográfiái összeállítása ilyen céllal készült; válogatott cikkek, tanulmányok, tanulmányrészletek és önálló kiadványok adatainak feltárásával közreműködik a haladó ifjúsági mozgalmak irodalmi forrásait.

A kitűnően szerkesztett elemző szakkibibliográfia az 1868-tól 1975 végéig eltelt időszakot tekinti át. Az első fejezetek az Általános Munkásegylet (az első hazai szocialista munkásszervezet) és az ifjúságmozgalom múlt század végi gazdasági és politikai harcainak irodalmát idézik, párhuzamosan a szegénységben élő egyetemi, főiskolai tanulók diákmozgalmaival. Külön kaptak helyet a Galilei-kör alakulásáról, működéséről és értékeléséről szóló archív cikkek, valamint a dualizmus korának egyéb megmozdulásait feltáró írások. A bibliográfia első fejezeteinek témakörét jól jellemzi néhány cikknek a címe: *Bírószági eljárás az 1895. május 1-én tüntető ifjúság munkások ellen; Fajmagyar tanoncnenyűzés (Az Ifjúságunk 1907. szept. 15-i számában); Húszórai munka, négyórai alvás. Hogyan élnek a nagykanizsai pékinások? (Az Ifjúságunk 1913. szept. 1-i számában); Az egyetemi ifjúság nyomora (A Népszava 1915. nov. 9-i számában).*

A további részek belső tagolása a magyar történelem, illetve a munkásmozgalom történetének időrendjét követi, például ezekben a fejezetekben: A szociáldemokrácia és a kommunista ifjúsági mozgalom, a polgári demokratikus köztársaság időszakában; A dolgozó és tanuló-ifjúság

és a szocialista forradalom győzelme után; A KIMSZ szerepe a Tanácsköztársaság felépítésében és védelmében; Kommunista, szociáldemokrata és polgári antifasiszta ifjúsági mozgalmak a Horthy-korszakban 1919—1945; stb. A rendezési elv nehéltér ettől, de csak kivételesen akkor, ha az ifjúsági mozgalmak korszakhatárai ezt megkívánják. Szokatlan viszont, hogy az 1918. évi polgári demokratikus forradalom négy-öt hónapja fő fejezetet kapott, és így félreérthetően nagy korszakot sejtet.

A kötet további kétharmad része az 1945—1950, 1950—1956, 1956—1957 és 1957—1975. évek közötti időhatárok szerint tagolódik. A fejezetek itt is jól jellemzik az adott korszakot, például: *A koalíciós pártok ifjúsági szervezetei; Kollégiumi mozgalmak; A Dolgozó Ifjúság Szövetsége; Az ifjúsági rétegszervezetek és a gyermekmozgalom 1956—1957; A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakulásának történelmi körülményei . . .*; stb.

A bibliográfiai adatok kitérnek a fiatalok élet- és munkakörülményeire, a közoktatás és közművelődés témakörére, és feldolgozzák az összefoglaló jellegű forráskiadványokat is. Az adatgyűjtők (Bocskaý Péter, Somogyi István László és Vértesné B. Éva) külön érdeme, hogy megemlékeznek a haladó ifjúsági szövetségek nemzetközi kapcsolatairól, a szolidaritási megnyilvánulásokról, az ifjúsági sajtóval kapcsolatos értékelő cikkekről és a kiemelkedő személységek, ifjú mártírok életével foglalkozó írásokról. A nemzetközi szervezetekről szóló részben például külön kiemelik az 1949—1973. évek közötti Világifjúsági Találkozókat.

A kutatóknak és a kutatások koordinálóinak bizonyára örömet szerez, hogy a Függelékben megtalálható a felsőfokú tanintézetekhez benyújtott doktori disszertációk és szakdolgozatok irodalma. A címlírások mellett — ahol szükséges — rövid mondatban vagy tárgyszóban megjelölik a cikk témáját, és ezzel is növelik a gazdag forrásanyag információ értékét. A jó szakkibibliográfia követelményeinek megfelelően névmutató, földrajzi mutató és a gyárak, üzemek, tanintézetek neveinek mutatója zárja a kötetet. A forrásanyagok felkutatásában az MSZMP Politikai Főiskolája és a Párttörténeti Intézet könyvtára is közreműködött, a szaklektorálás felelős munkáját Svéd László neve fémjelzi. Nehéz röviden és tömören kifejezni, hogy a szakkibibliográfia végül is miért érdemel kitűnő jelzőt. Ha mégis megkísérelném leírni, akkor arról a szubjektív érzésről kellene beszélni, amelyet a kötet egyszerű lapozgatása közben első benyomásként éreztem: olyan ez a gyűjtemény, mintha egy évszáz-

zad jól megírt történelmi olvasókönyvét tartanám a kezemben.

A közel tízezer adatot feldolgozó bibliográfiából nemcsak az újabb írásmunkák forrásait kereső kutatók, írók profitálhatnak, hanem azok a fiatalok és ifjúsági vezetők is, akik a mozgalmi élet mindennapi gyakorlatában keresik a múlt és a jelen valóságának összefüggéseit, jövőbemutató törvényszerűségeit.

PELEJTEI TIBOR

Török József: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225—1600. A Budapesti RK. Hittudományi Akadémia Kiadványai. D/I. Bp. 1977. 229 l.

Középkori művelődéstörténetünk forrásai között nem jelentéktelen helyet foglal el a magyarországi liturgiátörténet. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy megmaradt könyvvállományunknak számbelileg nagyobb részét liturgikus kódexek alkotják. Ez a műfajjegydalúság azonban nem annyira kedvezőtlen, mint a száraz tényeket nézve gondolnánk. A liturgiába felszívódtak és beleépültek művelődéstörténetünk más területeinek eredményei, és ezekre — éppen a többi emlékmény hiányos volta miatt — innen tudunk következtetni. Sajnos az összefoglaló magyarországi liturgiátörténet még várat magára, így meg kell elégednünk a résztanulmányokkal.

Az egyetlen magyarországi alapítású szerzetesrend a pálosoké. Gábrriel Asztrik a *Breviáriumtípusú kódexek* c. tanulmányában sommásan jellemezte a pálos liturgiát: az esztergomi úzussal rokon. Ezt a kijelentését azonban nem indokolta meg. A pálosok liturgiai gyakorlatának tisztázása pedig igen lényeges: mit vett át, honnan és mi a saját hozzáadása, milyen fejlődési fázison ment keresztül, amíg végleges formát nyert. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázására vállalkozott Török József. Vizsgálatainak célja nem csupán a rubricisztikai azonosságoknak és különbségeknek a regisztrálása volt, hanem az ezekből levonható rendi szellem és az arra ható különböző szemléi áramlatok számbavételét is elvégezte.

A források ismertetése után feldolgozta a pálos rend liturgikus emlékeinek naptárait. Ebben a munkában támaszkodott ugyan Kniewald és Radó Polikárp munkáinak módszerére, de tovább is lépett, amikor együttesen vizsgálta a liturgikus könyvek kalendáriumát és sanctoraléját. Az egyes források elemzéséből arra a megállapításra jutott, hogy a pálos liturgikus könyvek kalendáriumai és sanctoraléi gya-

korlatilag megegyeznek egy szerkönyvön belül. Ebből arra következtetett, hogy a fontosabb pálos szerkönyveket liturgikus felkészültséggel bíró szerzetes állította össze és ebben tudatos szerkesztés nyomait lehet látni. Ez világlik ki a Gyöngyösi Gergely által közölt ünneprendből is: az ünneppek számában mértéktartók a pálosok, nem tévesztik össze az egyéni devotiót és a népszerű jámborsági gyakorlatokat a liturgiával, ugyanakkor nem zárkoznak el az új áramlatok elől sem.

A zsolozsma részletes vizsgálatánál összehasonlította a pálos gyakorlatot az esztergomival mind a *de tempore*, mind a *de sanctis* részben. A szövegösszehasonlítás alapján ugyanígy elvégezte a pontos összevetést a mise részeivel is. A pálos rend hymnariumának vizsgálata hozta talán a legértékesebb felfedezést a *Flos cleri norma praesulum* himnusszal kapcsolatban. Ezt a himnuszt Magyarországon és külföldön eddig egyetlen forrásból, az 1540-es velencei kiadású pálos breviáriumból ismerték. Megtalálható azonban az ősnymtatvány pálos breviáriumban és az 1537-es kiadású, Velencében nyomottban is. A szakirodalomban először Mezey László hívta fel a figyelmet erre a himnuszra, a benne lévő „*canonicorum speculum*” kifejezés kanonokrendre utal, és mivel Szt. Ágoston ünnepének laudesében kapott helyet, nyilvánvalóan az ágostonos kanonokrend számára íródott. A pálosok tőlük vették át. A magyar származást az valószínűsíti, hogy egyedül a pálosok őrizték meg, sőt rendi liturgiájuknak földadása után is tovább élt a himnusz. A szerző talán egy francia iskolázottságú magyar ágostonos lehetett, mivel a himnusz magas színvonalú alkotás, és a „*flos cleri*” kifejezés Anselmus Laudunensis epitáfium feliratában is előfordul. Ugyancsak magyarországi eredetűnek kell tartani azt az esztergomi forrásból származó hat himnuszt, amíg ennek ellenkezőjét nem lehet kétséget kizáróan bizonyítani. A fentiek mellett leglényegesebb a rend saját himnuszyűjteménye, amik a rend által különösen tisztelt Remete Szt. Pál és Antal tiszteletére íródtak. Ezek forrásai igen érdekesekek. A Remete Szt. Pálról íródott matutinum himnusza a jelenleg Magyarországon levő kéziratos forrásokból hiányzik. A Dankó által közölt göttweigi forrás pálos eredete nem bizonyos. Így több variáció lehetséges. Feltételezhető egy ferences és egy ágostonos eredet is. Mindenesetre az ehhez a himnuszhoz tartozó zsolozsma rímképlete azonos a „*Franciscus vir catholicus*” kezdetű zsolozsma rímképletével, és az első előfordulási hely is ferences forrás. Ugyanez érvényes a szent ünnepének laudes himnuszára is. Bizonytalan a magyar

eredete a *Corda iungant c.*, és valamivel biztosabb a *Laudes promat Antonio* és a *Nova procul et vetera* kezdetű, Remete Szt. Antal ünnepi himnusznak.

Remete Szt. Pál translatiójának ünnepére írt két himnuszt Kardos Tibor a magyar humanizmus legszebb emlékei közé sorolja a kifejezés hajlékonysága, költői ereje miatt. A himnuszek szerzőjének Csanádi Albertet tartják, akiről Gyöngyösi bizonyítja: „plures sermones de laude S. Pauli I. heremitae compilavit, cuius etiam vitam heroicis carminibus scripserat.” Török József Csanádi Albert lehetséges szerzeményének tartja az *A morte victus filius*, a *Latus patens, latus fluens*, a *Pias homo das lacrimas* kezdetű, az *Off. de pass. Dominibus* szereplő himnuszekat. Ezek közül az *A morte victus filius* himnusz a szakirodalomban eddig ismeretlen volt. A szerzőséget Csanádi Albert egyik levelére alapozza, amelyben azt írja: „Dictavi etiam totam seriem passionis Domini rithmico stilo in vulgari secundum illum sillabarum quo est illud melos vestrum Philomena . . .” Bár ez a műve elveszett és magyar nyelvű volt, de a témakörben volt tehát Csanádinak alkotása. A pálosok saját himnuszgyűjteménye nem olyan gazdag, mint pl. az ágostonosoké, de korának latin nyelvű költészetének színvonalán áll.

A sequentiák vizsgálatából kiderül, hogy ennél a rétegnél esztergomi (4), domonkos (10), ágostonos (11) forrásból merítettek. Saját sequentia költészetüket 3 mű képviseli. A *Vitis palmes extas vere c.* Remete Szt. Pál ünnepére írott sequentia kétséget kizáróan pálos eredetű, míg az *Inter sanctos Deo gratos adiutrices* és az *In valle miserie iocundetur* címűek esetében csupán a pálos szerzőség lehetősége áll fenn.

A körmenetek vizsgálatánál is észrevehető a pálosok mértéktartása, nem hódolnak a középkor végi nagyszámú körmenettartás divatjának. Külön fejezetet szentel a szerző a közösségi élet liturgikus alkalmainak és a szerzet Mária-tiszteletének, amely magyar nyelvű irodalmunkban oly becses emléket hagyott hátra a *Czech- és a Festetics-kódeks*ben.

A liturgikus források alapján a rend szellemi életét is megvilágította Török József és ezt kiegészítette a többi forrásból származó, nem feltűnő, de bizonyító erejű adatokkal. A rend szellemi életében a szerző ugyanazt a döntő ágostonos hatást látja, ami a pálosok liturgiájában is fellelhető.

A pálos liturgia alapvető forrása az esztergomi rítus. Ezt a nagyfokú azonosság bizonyítja, sőt néhány esetben a pálos rítus őrizte meg a régebbi esztergomi szokást.

Másodszorra az ágostonos kanonok rendből merítettek. Ennek bizonyítéka Pál, veszprémi püspök rendelkezésén kívül az, hogy a ferialis matutinumban megtalálható a himnusz. Ez Esztergomban hiányzik, de a nyugat-európai gyakorlatban és az ágostonos kanonok rend liturgiájában megtalálható. Szt. Ágoston nevezetes laudes himnusza mellett a himnuszek, sequentiák és átvett ünnepek sora a hatás bizonyítéka. Viszont az is elképzelhető, hogy a magyarországi ágostonosok rítusa nem is állt olyan távol Esztergomtól. Az ágostonos kanonokok gyakran alkalmazkodtak a környezetükhöz, és az egyházmegye úzusát vették át. Erre a klosterneuburgi ágostonosok a példa, akik a salzburgi egyházmegye úzusát követték. A következő forrás a római, ez főleg a XV. sz.-i olasz kapcsolatok eredménye. Az ünnepeknél és himnuszeknél domonkos hatás is kimutatható. A zsolozsmában az ünnepek elnevezése a domonkosoktól ered. Ezek a forrásokon alakították ki a pálosok saját liturgiájukat, amiből számunkra a liturgikus költészet a legértékesebb, hiszen ezek hazai latin nyelvű irodalmunk alkotásai.

Időbelileg nehéz felállítani a pálos liturgia fejlődési vonalát, mivel korai források nincsenek. A kezdetekben az esztergomi rítust követték, majd fokozatosan az ágostonos hatás érvényesült. E kettőből fejlődött ki azután a sajátos pálos rendi liturgia, amire a legelső pálos szerkesztésű szabályzatból következtethetünk. És ezt a liturgikus gyakorlatot érte a kuriális hatás, ami főleg szerkesztési elvekben (pl. commemoratio) került előtérbe. A sequentiákban kimutatható hatás alapján a domonkos befolyás 1510 és 1540 között volt a legerősebb, de a Spinea coronae Domini ünnepe már a XIV. sz.-i domonkos kapcsolatot is feltételezi.

A pálosok az így kialakult liturgiájukat 1600-ig használták. Ekkor elfogadták a lepoglovi káptalanon a *Missale* és *Breviarium Romanum* használatát.

Török József bebizonyította, hogy nem megalapozatlan az az állítás, hogy a pálosok liturgiája az esztergomi rítusnak rendi változata. Nagy érdeme az, hogy ezt az állítását a lehetőségek adta határig elmenő szövegösszehasonlítással támasztotta alá, a szövegösszehasonlítás folyamatát közre is adva haszonnal forgatható segédeszközt adott középkori művelődéstörténetünk forrásainak feltárásához. Munkája lényeges hozzájárulás középkori latin nyelvű műveltségünk egyes kérdéseinek tisztázásához.

KÖRMENDY KINGA

A Debreceni Képes Kalendárium repertórium, szakrendi, név- és tárgymutatója (1901—1948). Szerk. VERESS Gézáne és LENGYEL Imre. Felelős kiadó CSÜRY István. Debrecen, 1975. KLTE Könyvtárának sokszorosító műhelye. 99 l. (Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertóriumai IV.)

Kalendárium repertóriumja jelent meg! Először az eseménynek örülünk, csak azután az olvasásnak, mert igen keveset tettünk eddig a naptárak, évkönyvek és iskolai értesítők repertorizálásáért. Tudományos forrásanyagunk mennyivel szegényebb az évenként megjelent kiadványok gazdag, különféle tárgyú ismerete nélkül! Milyen sok feltáró munka kell még ahhoz, hogy az elmúlt századokat valamennyi kiadványuk tartalmi ismeretének segítségével, teljességében lássuk!

A debreceni naptár tartalmát feltáró repertórium a mulasztásainkat és feladatainkat meggyőzően bizonyítja. Igaz, a szerkesztők bevezetőjükben „a tiszántúli és debreceni kutatók helytörténeti tájékozódását” kívánják szolgálni, de a naptár 40. évfolyamának szerkesztője, Sőregi János „Magyarország tudósait és kutatóit” is tájékoztatni akarja. Hasznos forrásmunkát kapunk valamennyien.

A repertórium címlapja az első esztendőre megjelent kötet eredeti, rajzos, díszes betűinek fotomásolata *Debreceni Képes Kalendárium az 1901-dik közönséges naptári évre*. E cím alatt van Debrecen város akkori címerének rajza, majd: „Első évfolyam. Nyomtatja és kiadja Debrecen Szabad Királyi Város Könyvnyomdája. (Városház, földszint.) Kapható ugyanott és minden helybeli hajdúmezei könyvkereskedésben. Ára 1 korona.” A belső címlapon a bibliográfus jelzi, hogy az 1901—1948. évre megjelent, teljes kalendárium-sorozatot dolgozta fel.

A naptárakra általában jellemző, sokféle tárgyú cikket az évenként újra induló lap-számozás egymásutánjában felsorolva és folyamatos tételszámozással látták el. Csak néhány évfolyam tartalmát határozták meg évfordulókra emlékező írások: 1939-ben A 400 éves debreceni református kollégium jubileumának emlékére, 1947-ben Az újjáépítés munkája. Visszaemlékezés Debrecen régi életére, a közélet vezetőire és halottaira. 1948-ban jubileumi szám készült A magyar szabadságharc 100-ik évfordulójának emlékére. Az értékes irodalmi, irodalomtörténeti, történelmi, művészettörténeti és a kulturális élettel kapcsolatos cikkek közül, természetesen a naptárak megszokott, állandó rovatait, így a vásárok helyének, időpontjának közlését, a hirdetéseket mellőzték a feldolgozók. Az

1721 nyilvántartott tételt szakrendi mutató csoportokra különíti, ezek: Ismeretterjesztő rész; Irodalomtörténeti és szépirodalmi rész; Történelmi eseményekről és személyekről (országos—helyi) szóló rész; végül a Név- és tárgymutató a tételszámok feltüntetésével a feldolgozott cikkeket közös betűrendbe foglalja. A Függelék az álnevekről c. összeállítáért külön dicséret illeti a feldolgozókat. A pontos címléírások, a gondosan készült annotációk, az illusztrációk feltüntetése hozzáértő szakemberek szeretettel végzett munkáját bizonyítják.

Nem esőkkenti a repertórium értékét, ha mégis van hiányérzetünk. A *Debreceni Képes Kalendárium*nak nincs bibliográfiai címfelvétele. Csak az évek szerinti adatfeltárásból derül ki, hogy 1945-ben a naptár nem jelent meg, összevontan adták ki 1945—1946. évre. Nem tudjuk kik, mikortól meddig szerkesztették, adták ki és nyomtatták a köteteket, az eredeti példány mérete nagyobb-e, vagy kisebb a repertóriuménál. A szép tipográfia, az adatok tagoltsága, elrendezése, az egyenletes, tiszta nyomtatás a KLTE sokszorosító műhelyében dolgozók érdeme.

Kötetünk a *Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertórium*a című sorozat IV. tagja. Az első kiadvány 500, a többi 400 példányban jelent meg. A kevés példányszám miatt is kár, hogy a szerkesztőink nem közölték e művek címét. Ezt a hiányt pótoljuk: I. *Néplap Repertórium*. Debrecen, 1944. nov. 15.—1945. ápr. 6. Összeállította Király László—Tóth Ferencné. Debrecen, 1975. XI, 1021. — II. *Csokonai Lapok*. Debrecen, 1850. Repertórium. Szerk. Korompainé Szalacsi Rácz Mária. Debrecen, 1975. XVI, 20 l. — III. *Magyarok* Debrecen, 1945—1949. Repertórium. Szerk. Korompainé Szalacsi Rácz Mária. Debrecen, 1976. XVIII, 58 l.

V. BUSA MARGIT

Ilse Schunke: Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1977. VEB Verlag der Kunst. 127 l.

Könyvtörténeti, könyvművészeti monográfiák a könyvkötés fejlődéséről rendszerint csupán egy összefoglaló fejezetben adnak áttekintést. Pedig a kézirat vagy nyomtatvány burka, kötése nemcsak önálló értékű és sok esetben magas művészi színvonalú alkotás, hanem olyan kultúrtörténeti dokumentum, amely nem jelentélen adalékokat szolgáltat a könyvtársadalmi szerepének, egy adott korszak könyv- és könyvtártörténetének vizsgálatahoz. A könyvkötések művelődéstörténeti

vonatkozásai miatt ma már nemcsak azok érdeklődnek a kötet történetéért, akik a könyvművészetet és részlettémájára specializálódtak. Részben ezért is lendült fel világszerte a kötet történeti kutatás s nőtt meg szembetűnően az ilyen tárgyú publikációk száma. Ennek dokumentálására elég csupán F. A. Schmidt-Künsemüller *20 Jahre Einbandforschung* című kitűnő bibliográfiájára utalni, amely az 1945–1965 között megjelent, rendkívül impozáns kötet történeti szakirodalmat rendszerezi (*Archiv für Geschichte des Buchwesens*. VIII. 1098–1143. 1.). A téma aktualitásának másik bizonyítéka, hogy a kötet történetét ma már a legtöbb országban a könyvtárosképzés keretében, vagy speciális kurzusokon oktatják. Ilse Schunke előadásai során neves német könyvtárosokkal gyarapodott e tudományág művelőinek sora, amint ezt a berlini Deutsche Staatsbibliothek 1972-ben közreadott *Einbandstudien* című tanulmánykötete is igazolja.

Ilse Schunke *Einführung in die Einbandbestimmung* című kötetében hosszú és eredményes kutatói és pedagógiai munkásságának legteljesebb tapasztalatait foglalja össze. Munkájának egyik fő érdeme, hogy nemcsak magával az emlékművel, hanem az azokat készítő, használó egykori tulajdonosok, közösségek könyvgyűjtő szempontjaival is megismerteti az olvasót. Racionalista történelemszemlélettel világítja rá a könyv rendeltetése és a kötés közti összefüggésekre a drágakövekkel ékesített középkori kötéstábláktól kezdve a 15–16. századi fatáblára vont bőrkötéseken át a későbbi korok kedvelt kötéstípusaig. Rövid történeti áttekintés keretében ilyen módon utal arra, hogy a művelődési igények fokozódásával s a gazdasági-társadalmi változásokkal nemcsak a könyv formája, előállításának technikája, hanem a védőburka, kötése is az új szempontoknak, követelményeknek megfelelően módosult.

A kötet második fejezete logikus sorrendben ismerteti azokat a tényezőket, amelyeket a kötés meghatározásánál figyelembe kell venni. Szól az okmányyszerű bizonyítékok szisztematikusan feltárásának fontosságáról, a possessor-bejegyzésekről, amelyek kellő kritikával kitűnően hasznosíthatók a kötés keletkezési helyének és idejének megállapításakor, továbbá a felhasznált anyagokból és a kötéstechnikából levonható következtetésekről. Nem kevésbé hasznos módszertani útmutatás tájékoztat arról, hogyan alakítsa ki és fejlessze a kezdő kötet történetész saját apparátusát a már publikált emlékművek és segédletek, valamint az általa átvizsgált kötetekről készített másolatok, fotók, bélyegzőminták rendszerezésével.

Hasonló körültekintés és sokoldalú kérdésfeltevés jellemzi a kötésleírásokról szóló fejezetet. Itt nemcsak precíz kötésleírás minták, példák között válogathat a kutató, hanem a kötés meghatározás és leírás technikai, stíluskritikai és módszertani kérdéseiben is eligazítást nyer. Szerző az általa közölt egyik leírás-típust sem minősíti kötelező formulának. Ellenkezőleg: nyomatékosan hangsúlyozza, milyen fontos e téren is a konkrét célnak legmegfelelőbb, tehát a racionális munkamódszer megválasztása.

Mint általában a jó módszertani útmutatások, e kötet is több olyan szempontra hívja fel a figyelmet, amely nem csak a kérdéses téma vizsgálói számára alapvető fontosságú. Ilse Schunke általános érvényű megállapításai közül különösen hasznos a kezdő kutatók számára a széles körű tájékozódásra, a tények és következtetések együttes mérlegelésére s a vitás kérdések megkerülése helyett az önálló, de megfontolt állásfoglalásra vonatkozó buzdítás. A hiányt pótló, kitűnő kézikönyv külön érdeme, hogy nem csupán hasznos szakmai ismereteket logikusan rendszerező munka, hanem a könyvművészet minden kedvelője számára érdekes, szemléletformáló és élvezetes olvasmány. Ezért jelenhetett meg immár második kiadásban, az emlékművhöz méltó szép kiállításban.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Ignaz Goldziher Tagebuch. Hrsg. Alexander SCHEIBER. Leiden 1978. 342 l., 16 t.

A nemzetközi orientaliztika máig legolvasottabb szerzője, Goldziher Ignác (1850–1921), első önálló tanulmányát 1862-ben adta ki. A 12 éves gyerekméber a középkori héber költészet és a liturgia kapcsolatáról értekezett. (*Szikát Jichák*. Pest, 1862.) Utolsó nyomdába adott, kiadatlan kézirat: *Naplója*. A bibliográfiai ritkaságának számító egykori füzetke, és a Scheiber Sándor gondozásában megjelent *Napló* között eltelt mintegy hatvan esztendőben végzett tudományos munkássága új korszakot nyitott a sémi nyelvek, irodalmak, művelődéstörténet kutatói számára. (Értékelését I. Heller, B.: *Goldziher Ignác*. MZsSz. XLIV. 1927. 261–274., Füek, Julius: *Die arabische Studien in Europa*. Leipzig 1955. 226–231. Művei első bibliográfiai összegezése Heller, B.: *Bibliographie des oeuvres de Ignace Goldziher*. Paris 1927.)

Goldziher negyvenedik születésnapján, 1890. június 22-én nyitotta meg naplóját. Utolsó bejegyzése 1919. szeptember 1-én kelt. Érzelmait tartalmazó magánfeljegyzéseit élete végéig titokban tartotta. Kézirata

a család birtokából hagyatékként került Scheiber Sándor tulajdonába. A szerző az első lapokon visszatekint őseire és addigi életére. Többször utal 1873–1874-ben, keleti útja során készített korábbi naplójára, aminek anyagát itt felhasználta. A későbbi, napi eseményeket rögzítő bejegyzésekhez képest, e kissé terjedelmesebb indítórész: autobiográfia. Megtudjuk, hogy apja rendkívül szigorú nevelésben részesítette. „Ignatius auctorculus” nem ismerte a játékot. Talán innét eredeztethető rendkívüli munkabírása — és emberi komorsága. A fiatal ember nagy reményekkel és feladatokkal indult pályáján. Életében jelentős szerepet játszottak a könyvtárak és hamar felismerte a kéziratok nélkülözhetetlen szerepét a tudományos kutatásban, tanításban. Naplójában beszámol az MTA megbízásából végzett vásárlásairól, melyek eredményeként értékes arab forrásokkal gazdagította az MTA Könyvtárát. Közbenjárásának köszönhető, hogy Kaufmann Dávid héber kódex- és korai nyomtatványgyűjteménye, valamint geniza-töredékei, ma is az MTA Könyvtára Keleti-Gyűjteményének büszkségei. A külföldi könyvtárakkal foglalkozóbejegyzései nyomán követhetjük kutatóútjain, részt vehetünk felfedezéseiben.

A *Tagebuch*ban Goldziher érthetően sokat foglalkozik közvetlen környezetével. Csáládi életének apróbb-nagyobb történései mellett, sorai között megelevenednek a XIX. század végéig, XX. század első évtizedei, akadémiai életének belső eseményei. A szerző szemével követhetjük a kicsinyes, előnyökért tülekedő pályatársakat. Láthatjuk a korabeli magyar és külföldi tudományos élet szervezetét és működését. Goldziher sikerei ellenére elfogult. A hazai elismerésért nehéz küzdelmet vívott. Bár 1876-tól az MTA levelezőtagjának választották, 1892-ben tartotta rendes tagként székfoglalóját, számos külföldi akadémia és egyetem hívta, Goldziher közel harminc évig a pesti izr. hitközség titkári irodájában végzett hivatali munkát. Tudománytörténetünk sajátos ellentmondásai közé tartozik, hogy az országos tekintélyek, tudósok, politikusok tudományos irányítója „magántudós” maradt évtizedekig. Pedig a *Napló*ból tudjuk, hogy nemcsak Kuun Géza, az akkori kultuszminiszter, a magyar honfoglalás arab kútfontóinak fordítója vette igénybe segítségét. Külföldi kollégái tisztelettel kérték véleményét. Tanulni vágyó fiatal emberek témáért és kritikáért fordultak hozzá. Bejegyzéseiből kiolvasható, hogy a megkeseredett embert nem kárpótolták a nemzetközi tudományos díjak, sőt az 1905-ben megkapott pesti egyetemi tanári szék sem. Goldziher lényegében még saját kutatásai állásáról, vagy azok nemzetközi jelen-

tőségéről sem szól, csupán regisztrálja sikereit. Annál többet foglalkozik kortársaival. Őszintén bírálja pl. Vámbéry Armint. Féltekeny jellemzést ad Bacher Vilmosról, a kiváló iranistáról, megszólja Kohn Sámuel, a magyar–zsidó történészt. Szubjektív torzításokat olvashatunk Kaufmann Dávidról, a nyelvész Löw Immánuelről stb. E megnyilvánulásai tudománytörténeti értékelése a jövő feladata lesz.

De Goldziher meglepően tartózkodó a körülötte zajló történelmi események értékelésében is. Alanyi megjegyzésekkel siklik át a világháborún és az azt követő változásokon. A *Napló*ba írt utolsó sorai szerint, a Tanácsköztársaság illetékesi segítségével sikerült Leidenbe juttatnia *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* című munkáját, ahol az 1920-ban, ugyanannál a Brill kiadónál jelent meg, amely naplóját is gondozta.

Az arabisztikában korszakos felfedezéseket végző tudóst a szakirodalom munkáiból ismerte meg. Goldziher, az ember, *Napló*jából lép elénk. Gyöngéségei nem torzíthatják eredményeit, melyek nyomán és útmutatása alapján halad napjaink sémi filológia tudománya. A kortársak, tanítványok, szellemi utódok értékelését a legtöbbször Gerhard Scholem, a kabalisztika világhírű kutatója foglalta össze. (G. Scholem: *Von Berlin nach Jerusalem*. Frankfurt a/Main, 1977. 260.)

A *Tagebuch*ban kavargó színes tudománytörténeti elemek kibontásához döntő szerepet vállalt a sajtó alá rendező. Scheiber Sándor bevezetőjében javítja és magyarítja a szerző szubjektív megjegyzéseit. Feloldja a *Napló* hivatkozásait, a jegyzetekben visszakeresi a szereplő személyeket, meghatározza a leírt eseményeket. A korabeli orientalisztika jelesének kézikönyve is lehetne. Scheiber a kötet apparátusában néhány újabb tudományos eredményt is közöl. A Goldziher-bibliográfiához adott két korábbi kiegészítése után (*A Supplementary Bibliography of the Literary Work of Ignace Goldziher*. = Ignace Goldziher Memorial Volume. I. Bp., 1948. 419–429., *Addenda to the Bibliography of Goldziher*. u. o. II. Jerusalem 1958. 209–214.) az eltelt húsz évben megjelent művek jegyzékét állította össze. (331–334.) Hungarica-kutatásaink számára fontos segédlet, a Goldziherre vonatkozó irodalom feltárása. (329–330.) Fodor Sándor névmutatója pontos és teljes.

Goldziher naplója olvasásakor arra gondoltunk: számos tudósunk nevét a legmaradandóbb könyv, Budapest utcai viselik. Goldzihernek is közöttük lenne helye.

DÁN RÓBERT

A Bibliography of the Writings of Louis Finkelstein. New York, The Jewish Theological Seminary of America, 1977. [VI], 30. l.

L. Finkelstein (1895—), a New York-i Jewish Theological Seminary of America ny. kancellárja, nagy fontosságú monográfiákkal és szövegkiadványokkal írta be nevét a zsidó tudomány történetébe. A farizeusokról, Akibáról, a zsidó liturgia kiemelkedő darabjairól, a középkori zsidó önkormányzatról szóló művei maradandóak. Sajtó alá rendezte a *Szifri ad Deut* kritikai kiadását és most készíti elő a *Szifráét*. Az általa szerkesztett, három kötetes *The Jews* c. gyűjtőmunka eddig négy kiadást ért meg.

A jelen bibliográfia elkésett ajándék a tudós 80. születésnapjára. A bevezetés szerzője, Prof. M. Schmelzer szavaival: „The bibliography speaks for itself. It is a testimonial to the manifold and lasting contributions Professor Finkelstein has made to many areas of classical Jewish scholarship, and it shows his great impact on contemporary Jewry, as one of the most influential intellectual leaders of our generation.”

350 számot tüntet fel. Valószínűleg csak a főbb művek jegyzéke ez. A publicisztika hiányzik. Hadd említsük meg, hogy a 141. szám magyarul is megjelent *A modern ember lelki válsága* címen; ORE Értesítője. 1947. december 17—31.

E rövid ismertetés szolgáljon egyben tisztelgésül a kivételes képességű tudós és ritka hatású egyéniség előtt.

SCHNEIDER SÁNDOR

Bibliografija slovenskij bibliografij 1561—1973. Sestavila Štefka BULOVEC. Ljubljana, 1976. Narodna in Univerzitetna Knjižnica, 232 lap.

A szlovén bibliográfiák bibliográfiáját állította össze a szlovén könyvészet jeles képviselője, több személyi és egyéb bibliográfia készítője, Štefka Bulovec. Az első szlovén bibliográfia (melyet a Bulovec ret-

rospektív bibliográfiák közé sorolt be) 1561-ből való, s a szlovén bibliafordító, Primož Trubar nevéhez fűződik: *Register und summarischer Inhalt aller der windischen Bücher, die von Primo Trubero bis auff diss 1561. Jahr in Truck geben seind.* Tübingen 1561. A szerző 1973-ig követi a szlovén bibliográfiák útját, a tizedes osztályozás szerint haladva. Ez a jól elrendezettséget biztosítja, hiszen az 1714 tétel között nem könnyű eligazodni. Az eligazodást azonban a kétféle mutató könnyíti meg: először a bibliográfia „tárgyának” (a „szereplő” személyeknek és helyneveknek), majd a bibliográfia készítőinek névsorát közli. Bulovec érdeme, hogy nemcsak az önálló kiadványokat dolgozta föl, hanem gyűjtőmunkák, kötetek, múzeumi és egyéb évkönyvek, folyóiratok és naptárak anyagában is elmélyedt, így gyűjtése jórészt teljesnek mondható. A tizedes osztályozáson belül a kronológia szempontjait tartja szem előtt; s ahol szükségesnek látszik, tömör, a bibliográfia jellegére, olykor feldolgozási módjára utaló rövid annotációval szolgál. Két magyar vonatkozású bibliográfiával is találkoztunk. Az 1590-es tétel szerint Jože Filo elkészítette Pavel Ágoston fordításainak jegyzékét. Az annotációból megtudjuk, hogy Pavel magyar nyelven megjelent szlovén vonatkozású cikkeinek és Cankar-fordításainak bibliográfiáját tartalmazza a *Dialogi* c. folyóirat 1966. 2. számának 378—385. oldala. Brumen Nikica pedig Prešeren *Szonettkoszorúja* kétnyelvű kiadása alkalmából közli a listáját azoknak a könyveknek, amelyeket szlovénből magyarra, illetve magyarból szlovénre fordítottak. Az 1597. számú tételből megtudjuk, hogy e közlés szlovénül a muraszombati *Vestnik*ben, 1971-ben, magyarul pedig az ugyancsak muraszombati *Naptár*ban, 1972-ben (78—93. l.) jelent meg.

A mai információáradatban rendkívül fontos a bibliográfiák szerepe, s különösen fontos a bibliográfia-áradatban eligazító bibliográfiáké. Štefka Bulovec gondos gyűjtőmunkája sok segítséget ad a kutatóknak, s ezzel elérte célját.

FRIED ISTVÁN

1828—1978

MEGJELENT AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS 150. ÉVÉBEN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1978. VI. 13. — Terjedelem: 9,10 (A/5) ív
78.5991 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

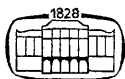
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
műhelyfolyóirata a

LITERATURA

Az élő, 20. századi modern magyar irodalom jelenségeit, elméleti és esztétikai problémáit világítja meg áttekinthető tanulmányok, összefoglaló jellegű cikkek és műelemzések közreadásával.

Főszerkesztő *Sőtér István*
Szerkesztő *Béládi Miklós*

Megjelenik évente 4 füzet • Évi előfizetési díja 48,— Ft



Akadémiai Kiadó, Budapest

**A legkorszerűbb tudomány legkorszerűbb lexikona
a négykötetes**

BIOLÓGIAI LEXIKON

mely a biológia hagyományos ágai mellett olyan
diszciplínákat is felölel, mint például

az űrbiológia
a biometria
a genetika
a molekuláris biológia
a biokibernetika
a biokémia

Főszerkesztő STRAUB F. BRUNÓ



Akadémiai Kiadó, Budapest

A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei

Szerkeszti MÁTRAI LÁSZLÓ

Elsősorban az Osztályhoz tartozó tudományterületek és a társadalomtudományok interdiszciplináris kapcsolataiból fakadó, ezek eredményeit összefoglaló értekezések, ismertetések, az Osztályon, illetve bizottságaiban elhangzott előadások, székfoglalók, módszertani cikkek, disszertációs viták, külföldi tanulmányutakról készült beszámolók, a fontosabb könyvekről szóló recenziók jelennek meg benne.

Megjelenik évente 1 kötet 3 füzetben

Évi előfizetési díja 40,- Ft



Akadémiai Kiadó, Budapest

Mindent megtudhat korunk tudományáról

a

KORUNK TUDOMÁNYÁBÓL!

Kiváló tudósok írják – mindenkinek

- *páratlanul érdekes témákról*
- *könnyen érthető stílusban*

A sorozat néhány sikeres kötete

Rényi Alfréd: Dialógusok a matematikáról

Szabó Imre: Az emberi jogok

Sztyepanov, J. Sz.: Szemiotika

Selye János: Stressz distressz nélkül

Beck Mihály: Tudomány – áltudomány

Csányi Vilmos: Magatartásgenetika

Ungvári Tamás: Brecht színházi forradalma

Láng István: Biológiai forradalom – hazai realitások

*Az egyes kötetek kb. 100–200 oldalon jelennek meg,
méretük 13 × 19 cm. Áruk 10,– és 25,– Ft között van*



Akadémiai Kiadó, Budapest

TARTALOM

<i>Hopp Lajos</i> : Ráday Pál, a publicista	125
<i>Cesnaková-Michalcová, Milena</i> : Simon Peter Weber. Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers	134
<i>Heverle László</i> : Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből (A Világ szabadkőműves kapcsolatai)	144

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Csapodi Csaba</i> : Egy pesti domonkos-kódex és a „pest” köznév	157
<i>Friedrich Ildikó</i> : 18. századi magyar nyelvű orvosi könyvek az „ügyefogyott szegélyeknek” szolgálatában	158
<i>Hegyi Ferenc</i> : A szenci piarista Collegium Oeconomicum könyvtára	167
<i>Szegletti Ildikó</i> : Az első veszprémi hetilap története	176
<i>Rónai Tamás</i> : Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben	180

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Borsa Gedeon</i> : Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei (Graz 1598–1600)	187
<i>Holl Béla</i> : Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról	192
<i>Fazakas József</i> : Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyáért, Bethlen Gáborért	197
<i>Soltész Zoltánné</i> : Stockholmban nyomtatott, magyar vonatkozású újságlapok és RMK-művek a helsinki Egyetemi Könyvtárban	202
<i>Barcza József</i> : Pósa-házi János Syllabusának ismeretlen debreceni kiadása 1685-ből 207	207

F I G Y E L Ő

<i>Kókay György</i> : Horváth János posztumusz műve	209
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : A Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum	210
<i>Dán Róbert</i> : Centenárium könyvkiállítás	211
<i>Indali György</i> : „A francia plakát 300 éve” kiállítás a Nemzeti Galériában	212

S Z E M L E

<i>Mátrai László</i> : A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. Bp. 1977. (<i>Havasi Zoltán</i>)	214
<i>Komját Irén</i> : A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. (Bp.) 1977. (<i>B. Juhász, Erzsébet</i>)	215
<i>Zoványi Jenő</i> : A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp. 1977. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	216
A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája 1868–1975. (Összeáll. és szerk.: Láng Péter). Bp. 1977. (<i>Pelejtei Tibor</i>)	217
<i>Török József</i> : A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225–1600. Bp. 1977. (<i>Körmendy Károly</i>)	218
A Debreceni Képes Kalendárium repertóriuma, szakrendi, név- és tárgymutatója (1901–1948). Szerk.: Veress Gézáné és Lengyel Imre. Debrecen, 1975. (<i>V. Busa Margit</i>)	220
<i>Schunke, Ilse</i> : Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1977. (<i>Soltész Zoltánné</i>)	220
<i>Ignaz Goldziher</i> Tagebuch. Leiden, 1978. (<i>Dán Róbert</i>)	221
A Bibliography of the Writings of Louis Finkelstein. New York, 1977. (<i>Scheiber Sándor</i>)	223
Bibliografija slovenskij bibliografij 1561–1973. Sestavila Štefka Bulovec. Ljubljana, 1976. (<i>Fried István</i>)	223

Ára: 20 Ft

Előfizetés egy évre: 60 Ft

INDEX: 25543

SOMMAIRE

<i>Hopp, Lajos</i> : Pál Ráday, le publiciste	125
<i>Cesnaková-Michalcová, Milena</i> : Simon Peter Weber. Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers	134
<i>Heverle, László</i> : Un chapitre de l'histoire de la presse bourgeoise radicale (Les relations du journal Világ avec la franc-maçonnerie)	144

CONTRIBUTIONS

<i>Csapodi, Csaba</i> : Un codex dominicain de Pest et le nom commun „pest”	157
<i>Friedrich, Ildikó</i> : Des livres médicaux de langue hongroise du XVIII ^e siècle au service des „pauvres empotés”	158
<i>Hegyí, Ferenc</i> : La bibliothèque de Collegium Oeconomicum des piaristes de Szenc	167
<i>Szegletí, Ildikó</i> : L'histoire du premier hebdomadaire de Veszprém	176
<i>Rónai, Tamás</i> : La Bibliothèque Hongroise d'Information à Genève	180

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Borsa, Gedeon</i> : Les thèses d'examens précoces de Péter Pázmány, parues en impression (Graz 1598 – 1600)	187
<i>Holl, Béla</i> : Sur un imprimé inconnu de Bártfa de l'année 1601	192
<i>Fazakas, József</i> : Une prière imprimée inconnue pour la patrie et pour le roi, Gábor Bethlen	197
<i>Soltész, Erzsébet</i> : Des feuilles de journaux et des anciens livres hongrois relatifs à la Hongrie, imprimés à Stockholm, dans la Bibliothèque Universitaire de Helsinki	202
<i>Barcza, József</i> : Une édition inconnue, parue à Debrecen, du Syllabus de János Pósházi, de l'année 1685	207

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Un ouvrage posthume de János Horváth	209
<i>B. Juhász, Erzsébet</i> : Le Musée Commémoratif de Nyugat (Occident)	210
<i>Dán, Róbert</i> : Une exposition de livre centenaire	211
<i>Indali, György</i> : L'exposition „300 ans de l'affiche française” dans la Galerie Nationale	212

REVUE

<i>Mátrai, László</i> : A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. (Historicité de la culture.) Bp. 1977.	214
<i>Komját, Irén</i> : A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. (Le journal universel du mouvement communiste. L'histoire de l'Inprekorr.) Bp. 1977. (B. Juhász, Erzsébet)	215
<i>Zoványi, Jenő</i> : A magyarországi protestantizmus 1565 – 1600-ig. (Le protestantisme de Hongrie 1565 – 1600.) Bp. 1977. (V. Kovács, Sándor)	216
<i>A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája 1868 – 1975.</i> (Une bibliographie choisie de l'histoire des mouvements progressistes de la jeunesse hongroise 1868 – 1975. Composée et rédigée par Péter Láng.) Bp. 1977. (Pelejtes, Tibor)	217
<i>Török, József</i> : A magyar pálos rend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225 – 1600. (Les sources, la formation et les caractéristiques principales de l'ordre des pauliniens hongrois 1225 – 1600.) Bp. 1977. (Körmendy, Kinga)	218
<i>A Debreceni Képes Kalendáriom repertórium, szakrendi, név- és tárgymutatója (1901 – 1948).</i> (Le répertoire, le registre par spécialités, noms et matières du Calendrier Illustré de Debrecen. Rédigé par M ^{me} Géza Veress et Imre Lengyel.) Debrecen, 1975. (V. Busa, Margit)	220
<i>Schunke, Ilse</i> : Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1977. (Soltész, Erzsébet)	220
<i>Ignaz Goldziher Tagebuch.</i> Leiden, 1978. (Dán, Róbert)	221
<i>A Bibliography of the Writings of Louis Finkelstein.</i> New York, 1977. (Scheiber, Sándor)	223
<i>Bibliografija slovenskih bibliografij 1561 – 1973.</i> Sestavila Štefka Bulovec. Ljubljana, 1976. (Fried, István)	223